

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

**OĞUZ-TÜRKMEN
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(OTAD)**

**JOURNAL OF OGHUZ-TURKMAN
RESEARCHES (JOTUR)**

**VIII/2
(Aralık)**

BİLECİK /2024

DergiPark
AKADEMİK

OGUZ-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Hakemli Dergi

Haziran ve Aralık aylarında yayınlanmak üzere yılda iki defa çıkmaktadır.

ISSN: 2618-6543

İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Ahmet ALTUNGÖK

Yayın Yeri

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Gülümbe / BİLECİK

Yayın Tarihi

Aralık 2024

Yayın Türü: pdf

Yazışma Adresi

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi E Blok

Kat: 2, No: 227 Gülümbe/BİLECİK

Tel: 0 228 214 17 47

Editör

Prof. Dr. Ahmet ALTUNGÖK

Dr. Çağrı BAKIR

Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD):

Scientific Indexing Services (SIS), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ASOS
Index ve Idealonline da taranmaktadır.

Yayın Kurulu /Editorial Board

- Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ALTUNGÖK (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Füsün KARA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyhun ŞAHİN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner BİLGİN (Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner YILDIRIM (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdolvahid SOOFIZADEH (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramin SADIK (Bayburt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferruh KAYALAN (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Çağrı BAKIR
Dr. Ebru Emine OĞUZ
Dr. Mustafa Vacid Ağaoglu

Danışma ve Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Füsün KARA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Gazanfer PASHAYEV (Azerbaycan)
Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN (Niğde Halis Demir Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Khaled TADMORİ (Lübnan)
Prof. Dr. Mahir NAKİB (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mavlyuda YUSUPOVA (Özbekistan)

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Prof. Dr. Oguljeren HAJIYEVA (Türkmenistan)
Prof. Dr. Omar TADMORI (Lübnan)
Prof. Dr. Ömer KAZANCI (Irak)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Pınar ÜLGEN (Gaziosman Paşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Yirmidokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Yüksel ÇELİK (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyhun ŞAHİN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner YILDIRIM (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali SHAMIL (Azerbaycan)
Doç. Dr. Eşqane BABAYEVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. Kürşat KOÇAK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Naile ASKER (Azerbaycan)
Doç. Dr. Tarana HASHIMOVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. Dilara USLU (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Seda Y. VURGUN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Selma G. ÇETİNKAYA (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Dauood REZAEI (İran)
Dr. Ablet SEMET (Almanya)
Dr. Efsaladdin ASGAROV (Azerbaycan)
Dr. Masoumeh KHANZADEH (İran)
Dr. Uwe BLÄSING - (Hollanda)
Dr. Yakhshikhanim NASIROVA (Azerbaycan)
Dr. Yong Söng Lİ (Güney Kore)
Dr. Zulfıyya VALIYEVA (Azerbaycan)

Yayın İlkeleri

Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi temelde Türk dünyası üzerine yapılan bütün çalışmalarla ilgili araştırma-inceleme, olay analizi, haber, makale, çeviri, kitap tanıtımı, kritik, anı, gezi-gözlem, Türk Dünyası izlenimleri, yurt dışında yaşayan Türk toplulukları hakkında yazılan yazıları yılda iki defa olmak üzere yayınlamak amacıyla kurulmuştur.

Dergide yayımlanan bütün yazıların etik, ilmi, fikri, adli tüm sorumlulukları yazarlara aittir.

Oğuz-Türkmen Araştırmaları dergisinde yayınlanmış bir çalışmanın başka bir yayın adı altında yayınlanmış olması bilimsel etik kurallarının ihlali sayılır.

Yayımlanmak üzere dergimize gönderilen bilimsel çalışmalar en az bir hakem tarafından verilen yayınlanabilir onayından sonra yayınlanacak aksi halde yayınlanmayacaktır.

Dergide yayınlanacak olan makalelerin bilim dili, Arapça, Farsça ve İngilizce yazılan çalışmaların dışında Türkçedir. Dergide yayınlanacak olan makaleler 50 sayfayı, çevirisi yapılan yabancı dildeki metinlerin uzunluğu 70 sayfayı geçmemelidir. Gezi, gözlem ve anı türündeki yazılarda sayfa sınırlandırması yoktur.

Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi tarafından yayınlanan makaleler, derginin yayın kurulunun vereceği yazılı izin haricinde başka bir yayında kullanılmaz.

Dergide yayınlanan çalışmaların izinsiz olarak ayrı basımı, tıpkıbasımı veya ticari amaçlarla kullanılması durumunda Oğuz-Türkmen Araştırmaları dergisi kanuni haklarını kullanmakla yetkilidir.

Yazım Kuralları

Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisinde gezi, gözlem ve tanıtım yazıları hariç yayınlanan makale çalışmalarının Türkçe ve İngilizce özet kısımlarıyla beraber beşer adet anahtar kelimeye sahip olmalıdır. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisinde yayınlanacak olan bilimsel çalışmalarda kaynak gösterme şekli makale yazarına bırakılmıştır.

Kaynaklar yazar soyadı, tarih ve sayfa numarası şeklinde gösterilmelidir. Kâğıt boyutu 16,5 x 23,5 ebatında, yazı karakteri Garamond 12 punto, dipnotlar Garamond 10 punto olmalıdır.

Türkçe özet "Öz" şeklinde ifade edilmelidir. Hem Türkçe ve hem İngilizce özetler Garamond 11 punto olarak ayarlanmalıdır. İngilizce makale başlığı Türkçe başlığın altında italik olarak verilmelidir. Yazar adı-soyadı* sağa dayalı olarak verilmeli dipnot bilgisi * işaretiyle verilmeli, dipnotta unvan bilgisi, çalıştığı kurum bilgisi, email adresi ve ORCID numarası belirtilmelidir.

Makale satıralığı 1,15; kenar boşlukları üst: 3 cm, alt: 2 cm, iç: 2 cm, dış: 1,8 cm olarak ayarlanmalıdır. Paragraf satır aralığı önce 6 nk, sonra 6 nk, ilk satır 1,25 olmalıdır. Dergide yayınlanacak olan bilimsel çalışmalarda resmi web siteleri haricindeki siteler kaynak olarak gösterilmemelidir.

Editör dergide yayınlayacağı metinlerdeki resimler ve grafikler üzerinde dizgi amacıyla düzenleme yapma hakkına sahiptir. Editör makale üzerindeki imla hatalarının düzeltilmesiyle ilgili sorumluluk hakkına sahip değildir. Hakem onayından geçmeyen makaleler sahiplerine iade edilmez.

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Mehmet HACIGÖKMEN (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Talip DOĞAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Taner YILDIRIM (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Ferruh KAYALAN (Balıkesir Üniversitesi)

Doç. Dr. Perihan ÖLKER (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üye. Abdulhamit DÜNDAR (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üye. Elif Gizem KARAOĞLU KİRENLİ (Karabük Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üye. Erkan ARSLAN (Kafkas Üniversitesi)

Dr. Ebru Emine OĞUZ

İÇİNDEKİLER

MAKALELER	8
------------------------	---

Füsun KARA

II. Dünya Savaşı Döneminde Stalin'in Yönetiminde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği / <i>Union of Soviet Socialist Republics of Kazakhstan During World War II Under Stalin's Rule</i>	9
---	---

Halil İbrahim GÖKBÖRÜ

Selçuklularda Giyinmenin Tipolojisi / <i>The Typology of Dressing in The Seljuqids</i>	29
--	----

Sebahat ARMAĞAN

Türkçe Yer Adları: Kurtlapa / <i>Turkish Place Names: Kurtlapa</i>	60
--	----

BİBLİYOGRAFYA	74
----------------------------	----

Onur SEMİZ

Irak Türkleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (1918-2024) / <i>A Bibliography Essay on Iraqi Turks</i>	75
---	----

MAKALELER

II. Dünya Savaşı Döneminde Stalin'in Yönetiminde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

*Union of Soviet Socialist Republics of Kazakhstan During World
War II Under Stalin's Rule*

Fusun KARA*

Öz

II. Dünya Savaşı öncesinde Kazakistan verimli toprakları, zengin insan ve maden kaynakları ile Moskova'ya hizmet etmiştir. II. Dünya Savaşı'na kadar planlandığı gibi halkların ekonomik ve kültürel açıdan eşitsizliğinin ortadan kaldırılması henüz gerçekleşmemiştir. Diğer Türkistan Türkleri gibi Kazak Türkleri de Sovyet baskısına karşı idiler. Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olarak II. Dünya savaşında cephede ve cephe gerisinde aktif rol aldı. Komünist Parti için tek önemli hadise zaferin kazanılması idi. İnsan kaybının önem taşımadığı önemli olanın zafer olduğu vurgulandı. Stalin, Kazakistan ile Orta Asya'nın yerli halklarından ve sürgün edilenlerden işçi birliklerinden özel inşaat bölükleri kurdu. Cephelere ve savaş sanayisine Kazakistan nüfusunun her dört kişiden biri gönderildi. Kazak kadınları da erkekler ile eşit ölçüde savaştı. 5183 Kazak kadına askeri eğitim vermek sureti ile savaşın en tehlikeli olan bölümlerinden sayılan; uçak, tank ve makineli tüfek bölüklerinde görev verildi. Maden yatakları bakımından oldukça zengin olan Kazakistan bölgesinden bakır ve kurşun üretimi, savaş süresince önem arz etmiş, Kazakistan savaşın ilk gününden itibaren Sovyetler Birliği'nin silah depolarından birine dönüşmüştür. Bu çalışmada; Kazakistan coğrafyası ve Kazak Türkleri hakkında genel bilgi verilerek, Bolşevik İhtilali sonrasında Kazak topraklarının tamamen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin terkibi altına girmesi, 2. Dünya

---

* Prof. Dr; Fırat Üniversitesi İnsani ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, email: fkara@firat.edu.tr, Orcid:0000-0002-2100-1788

Savaşı öncesinde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde genel durum, 2. Dünya Savaşı'nın Kazak Türkleri üzerindeki etkileri, Sovyetler Birliği'nin savaşı kazanmasında Kazak Türklerinin rolü, bu dönemde ekonomi, ilim ve sanat analiz edildi.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Rusya, Kazak Halkı, Bağımsızlık, Mücadele.

Abstract

Before World War II, Kazakhstan served Moscow with its fertile lands, rich human and mineral resources. Until World War II, the elimination of the economic and cultural inequality of the peoples had not yet been realized as planned. Like other Turkestan Turks, Kazakh Turks were against Soviet oppression. As a member of the Soviet Union, Kazakhstan played an active role in World War II, both on the front and behind the front. The only important event for the Communist Party was to win the victory. It was emphasized that the loss of human life was not important, what was important was the victory. Stalin established special construction companies from the indigenous peoples of Kazakhstan and Central Asia and the exiled workers. One in every four people of Kazakhstan's population was sent to the fronts and the war industry. Kazakh women fought on an equal basis with men, 5,183 Kazakh women received all military training and served in the most dangerous parts of the war, aircraft, tank and machine gun companies. The production of copper and lead from the Kazakh region, which is very rich in terms of mineral deposits, was important during the war, and Kazakhstan became one of the weapons depots of the Soviet Union from the first day of the war.

In this study; general information about the geography of Kazakhstan and the Kazakh Turks was given, and the fact that the Kazakh lands were completely included in the Union of Soviet Socialist Republics after the Bolshevik Revolution, the general situation in the Kazakh Soviet Socialist Republic before World War II, the effects of World War II on the Kazakh Turks, the role of the Kazakh Turks in the Soviet Union winning the war, and the economy, science and art during this period were analyzed.

Keywords: World War II, Russia, Kazakh People, Independence, Struggle.

Giriş

Kazakistan Türkleri tarihi M. Ö. 3000 bin yıllarında, Volga ile Altaylar arasındaki coğrafi bölgeyi kapsayan Kazak boyu Türklerinin tarihidir. Kaynak taramalarından elde ettiğimiz verilere göre eski çağlarda Kazak Türklerinin etnik yapılarını net bir şekilde açıklamak mümkün değildir. Orta Çağ'da Türk ve Moğol etnik halklarından oluşan dönem sona ermiş, tamamen yerli halka dayalı bir Kazak Devleti ortaya çıkmıştır. 14. ve 15. yüzyıllar Kazak tarihi için önemli yıllar olmuştur. 15. yüzyılda Kazak Hanlığı kurulmuştur. Kazakların temel geçim kaynağı daha önceden olduğu gibi göçebe hayvancılık olduğu için, halkın teşkilatlanmasındaki sistem göçebelerin otu ve suyu bol meralarla dolu toprakları ortak mülk edinmelerine vesile olmuş, diğer taraftan da kabile grupları arasında çatışmaları önlemiştir.

Kazakistan, Sovyetler Birliği döneminde Birliğin ikinci en büyük ülkesi olup, 2.724.900 km kare yüzölçümüyle dünya ülkeleri arasında dokuzuncu sıradadır. Dünyanın hızlı bir endüstrileşme sürecine tanıklık eden Rusya'nın şartlarını düzeltmesi elzem bir durum almış, özellikle 19. yüzyılda bölgeye göndermiş olduğu seyyahlar vasıtası ile Kazakistan'ın verimli topraklarına sahip olduğunu görmesi, Çarlığı özellikle bu bölgeye yöneltmiştir. Rus sanayicilerin uzun zamandır ilgisini çeken zengin petrol ve maden yataklarına sahip olan Kazak toprakları, geniş coğrafi şartlara sahipti. Bu geniş alanın, en iyi şekilde değerlendirilmesi gereği; idari, yargı, ekonomi vb. alanlarda yenilikler yapılmasını zorunlu kıldı.

1822-1824 Sibirya ve Orenburg Kazakları yönetmelikleri, geniş bozkırları Rus hükümeti ve Rus Kazakların bireysel sömürüsüne açmıştır. Bu yönetmelikler, bölgede yüzyıllardır süregelen yönetim şekillerini ve yönetimin bölgesel idari sistemde uygulanması sınırlarını, gittikçe genişlemekte olan imparatorluğa dönüştürmüştür. Çarlık Rusya'nın Kazak topraklarını, rastgele müsadere etmesi yerli halkı çölleşmiş verimsiz topraklara göç etmeye zorlamıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya'da da karmaşa hâkimdi. Rusya'da küçük çaplı ayaklanmalar başlamış, işçi-işveren mücadelesi sürekli devam etmekteydi. 1905 yılında Rusya'nın Japonya yenilgisi üzerine Çar II. Nikola'nın halka tanınmış olduğu tüm haklara rağmen

Rusya'da huzursuzluk bir türlü bitmemişti. I. Dünya Savaşı'nda hezimete uğramış olan Rusya, her ne kadar yenilgiye uğramışsa da Avusturya, Macaristan ve Osmanlı Devleti'nin yıkımı özellikle Almanya'nın yenilgiye uğramış olması Rusya için yeni bir fırsat doğurmuştu.

I. Dünya Savaşı, patlak verdikten sonra, Rusya, ilk olarak Kazakistan'ın Evliya-Ata kasabasında bir açıklama yapmış, bu açıklamada 18-43 yaş arası Türkistan Türklerinden asker toplanmasını emretmiştir. Devamlı olarak ikinci sınıf muamelesi gören ve şimdiye kadar askeri orduya alınmayan Türkistan Türkleri bu emir üzerine ayaklanmış, "1916 Milli Ayaklanması" olarak tarihe geçen ve büyük kayıpların verildiği ayaklanma ortaya çıkmıştır. Yeteri kadar silah ve donanıma sahip olmayan Türkler, kendi özünü, topraklarını düşmana kaptırmamak için Rusya karşısında canı pahasına mücadele etmiş, yoksunluklar nedeni ile mücadeleyi kaybetmiş, bu mücadelede yüz binlerce Türk hayatını kaybetmiştir. Üstün Rus silahları karşısında daha fazla direnemeyen yüz binlerce Türkistan Türkü hayatını kaybetmiş, geriye kalanlar da geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kazakistan'daki ilk açlık felaketi de bu mücadele sürecinde başlamıştır. 1905 yılında Rusya'nın Japonya yenilgisi üzerine Çar II. Nikola'nın halka tanınmış olduğu tüm haklara rağmen Rusya'da huzursuzluk bir türlü bitmemişti. 1917 İhtilaline kadar olan süreç içerisinde Çarlık hükümetini dış siyaset de yeni sömürgeler elde etme hırsına itmişti. Her ne kadar ihtilal için bu devletlerin yenilgiye uğramış olmasını kendisi için avantaj olarak değerlendirmiş olsa da Rusya'da devrimi hazırlayan temel neden ekonomik olmuştur. "İşçilerin Askerlerin Sovyeti" kurularak Geçici Hükümet Dönemi için diğer Orta Asya Türk halklarında olduğu gibi Kazakistan için de tarım konusu gündeme bile alınmamıştır.

Bolşevik İhtilâli büyük bir coşku içinde tüm Türkistan Hanlığını ayağa kaldırmıştı. 27 Şubat 1917 tarihinde Petersburg'da "İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti" kuruldu. Zira ihtilalin temeli Türkistan halkı üzerinde uygulanan adaletsizlikti. I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılmak zorunda kalan Rusya'da gerginlik artmıştı. Moskova bu tepkilere aldırış etmeden tek amacı olan endüstrileşme faaliyetlerini hızlı bir şekilde ortaya koymak için planlar yapmaktaydı. Şayet Sovyetler Birliği kurulacaksa bunun için büyük bir

ekonomiye ihtiyaç vardı. Stalin'in ekonomide yenilik politikası, parti ve destekleyenlerin nüfusu -ki bunlar Türkistan Türkleri olacaktır- seferberliği başlattı. Rusya'nın 1. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayıp savaştan çekilmesi sonucunda Marksist ve Leninist ideolojisi gündeme getirildi. Lenin'in Bolşevik İhtilali öncesinde de vaat ettiği eşitlikçi politika dönem dönem kesintiye uğramış olsa da Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar milli özde sosyalist model uygulanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma giriş ve iki başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Kazakistan coğrafyası ve Kazak Türkleri hakkında genel bilgi verildi. Birinci bölümde; Kazak Hanlığı'nın Rusya hâkimiyeti altına girmesi, Bolşevik İhtilali, sonrasında Kazak topraklarının tamamen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin terkihi altına girmesi hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde; II. Dünya Savaşı öncesinde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde genel durum özetlenerek, II. Dünya Savaşı'nın Kazak Türkleri üzerindeki etkileri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin savaşı kazanmasında Kazak Türklerinin rolü, bu dönemde ekonomi, ilim ve sanat analiz edildi¹.

Konumuzun sınırları sadece II. Dünya Savaşı sürecinde Kazakistan ve Kazak Türkleri olduğu için mümkün olduğu kadar sadece savaşın başlangıcını ve ilgili ülkeleri konu alarak, temel konumuza odaklandık. Kaynaklarımızı Türkçe, İngilizce ve Rusça kaynakları incelemek sureti ile yorumladık. Rusça kaynakları incelerken büyük oranda Fırat Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümünde görev yapan akademisyen arkadaşlarımızdan yardım aldık.

1. Stalin ve Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kurulması

1917 yılı Çarlık hâkimiyeti döneminde, Vladimir İlyiç Lenin ile Stalin Rusya'da baskı altında olan her ulusa kendi geleceğini tayin etme hakkı tanımış, bu uluslar Rus devletinin bir parçası olup olmamak konusunda serbest bırakılmış, halklar istedikleri gibi kendi gelecekleri hususunda özgür karar verebilme hakkına sahip olabilir, kararı alınmıştır. Diğer ülkelerde

---

¹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Baymırza Hayıt, Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1995.

olduğu gibi Trans Kafkasya, Türkistan ve Ukrayna gibi bölgelerde kendi kendini yönetme hakkı konusunda eşit haklar tanınacağı sözü verilmiştir.

Genel olarak Politbüro tarafından yürütülen ayrıştırma siyaseti, Türkistan'daki milliyetçi Bolşeviklere karşı yürütülmüş, bunun yanında sınır çizme politikasında, Moskova merkezli politikanın yanında bölgede Bolşevik işbirlikçilerinde de katkısı bulunmuştur. Stalin'in Komünist Parti genel sekreteri olarak göreve başlamasının ardından başlatılan ulusal sınırların çizilmesi ve milletleri ayrıştırma siyaseti, SSCB egemenliğinde yaşayan Kazaklar için de son derece şaşırtıcı olmuştur.

Farklı Sovyet Cumhuriyetlerine bölme, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri egemenliği altında yaşayan diğer Türkler gibi Kazak Türkleri için de son derece üzüntü ile karşılanmıştır. Bu politikanın her ne kadar Politbüro tarafından Türkçü Bolşeviklere karşı yürütülmüş olduğu izlenimi verilmişse de, günümüzde yapılan arşiv çalışmaları, göstermektedir ki bu coğrafyada sınır çizme politikasının, Türk halklarını birbirinden koparmak amacıyla Lenin ve Stalin tarafından yürütüldüğü anlaşılmıştır.

1.1. Ekonomi

Çarlık Rusya idaresi sonrasında, Bolşevik İhtilâli üzerinden oluşturulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Orta Asya Türk halkları üzerinde uyguladığı baskı siyaseti Çarlık yönetiminden daha çok acımasız kitlesel baskı dönemini başlatmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmadan önce nispeten ılımlı bir politika izlemiş olan Lenin tarafından uygulamaya konulan Yeni Ekonomi Politikası adı altında (NEP) izlenen politika, küresel politikayı da derinden etkilemiştir.

Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından 17 Temmuz 1921 tarihinde yayınlanan bildiride ekonomik krizin nedenleri açıklanmış, kuraklık, çiftçiliğin ve köy işlerinin durağanlığı, çiftçilerin üretim konusunda bilgilendirilmesi gerektiği duyurulmuştur. Bildiride kaleme alınmamış olmakla birlikte Sovyetler Birliği'nin yönetimin çok sert politikalarla yürüttüğü askeri

komünizm uygulamaları da tarım ve hayvancılığın gerilemesine yol açmış ve açlık felaketinin diğer bir nedeni olmuştur².

1.558.927 kişinin yaşamakta olduğu açlık ve beraberinde gelen hastalıklardan dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Halk yiyecek bulmak ümidi ile göçe başlamış ,1914 yılında 4.811.622 kişi olan ülke nüfusu 1922 yılında 3.795.963 düşmüştür. Kazakistan'da hastalıkların salgın haline gelmesi çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur³.

Sömürü yönetiminin, hızla devam etmesinden büyük zarar gören Kazak obaları ayrıca daha hızlı bir kolektifleştirmeye maruz kalmıştır. Konar göçer ve yarı konargöçer halkı yerleşik hale getirilmesi çok daha önceden planlanmış olup, 1919 yılının Aralık ayında Kazakistan Ülke Komitesi Genel Kurulunun kararları arasında bulunmakta idi⁴.

Bu dönemde Kazakistan'da üç yüz yedi sanayi işletmesinden iki yüz elli işletme üretimi durdurmuş, bakır madeni işletmeleri kapatılmış, Karaganda kömür işletmesi beş kat, petrol üretimi dört kat gerilemiş, dört yüz bin Pud⁵'dan fazla petrol denize dökülmüştür. Bunun yanında halkın başlıca geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılıkta oldukça gerilemiştir⁶.

Ekonomik krize çözüm bulmak için uygulanan Yeni Ekonomik Politikalarda halka tohum, buğday ve para yardımı yapılmış, zenginlerin malına el koyma meselesi gündeme gelmiştir. 1926 yılının Nisan ve Mayıs aylarında düzenlenen 2. Komünist Parti Kongresinde F. Goloşçekin'in liderliğinde Kazak zenginlerin malına el konulması teklifi sunuldu. 1928 yılında tarım ve sanayi alanında beş yıllık kalkınma projesi yürürlüğe konuldu.

Sovyetler Birliği'nde devam eden sürgün politikası neticesinde bir kısım Kazak halkı göçe zorlanmış, Kazak halkı kendi yurdunda azınlık konumuna düşmüştür. Etnik olarak karışık nüfusun olduğu alanlarda çoğunluk olan etnik grup, bazen fakir köylü halk varlıklı azınlık olarak

² Shelia Fitzpatrick, Kısa SSCB Tarihi, Say Yayınları, Ankara,2022,s.74.

³ Shelia, Fitzpatrick, *Stalins Team The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, Princeton,20

⁴ Eski Devirden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, s.68.

⁵ Daha çok Rusya ve Ukrayna'da kullanılan kütle birimi

⁶ Shelia Fritpatzick, Sısa SSCB Tarihi, s.73.

gösterilmek sureti ile gruba kulak (Zengin Köylü Kitle) etiketini yapıştırdılar. Oysaki bu insanlar da oldukça fakir ve sadece karnını doyurmak amacı ile gün boyu çalıştırılıyordu. Sürülen Rus ve Ukraynalı kulakların Kazakistan gibi yerlere atılmasıyla daha da çok etnik gerilim yaratılmıştı. Kendi bölgelerinin dışına sürülenlerin iki milyonu ekilmemiş kırsal alanlara yerleştirilmişti ve kayda değer bir azınlık da yeni endüstriyel inşaat alanlarında çalışmaya gönderilmiştir⁷.

2. II. Dünya Savaşı Döneminde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Türkleri

İrkçılık yarışının olabildiğince yayılması diğer taraftan ekonomik yarış, komünizmi benimsemiş olan Sovyetler Birliğini de bu karmaşanın içine sokmuştur. Diğer taraftan ekonomik krizin tüm dünyada belirmesi savaşın nedeni olmuştur.

II. Dünya Savaşı öncesinde Kazakistan verimli toprakları, zengin insan ve maden kaynakları ile Moskova'ya hizmet etmektedir. II. Dünya Savaşına kadar planlandığı gibi ataerkil feodalizmden sosyalizme büyük bir sıçrama ve halkların ekonomik ve kültürel açıdan eşitsizliğinin ortadan kaldırılması henüz gerçekleşmemiştir. Diğer Türkistan Türkleri gibi Kazak Türkleri de Sovyet baskısına karşı idiler. Zira ortada devamlı bir orantısız güç söz konusuydu. Diğer taraftan da daha önce de bahsettiğimiz üzere Kazakistan da kolektifleştirme politikasının getirdiği sıkıntılar, ekonomik kriz bir savaşı kaldırabilecek durumda değildi. Merkezi Rusya'dan getirilen gıda malzemeleri ise Rusya'daki devrim ve devamında gerçekleşen iç savaş, sırasında taşımacılığın gerçekleşmemesi sebebi ile açlık çekmekte olan bölgelere ulaşamamıştır. Kazak Türkleri savaşın her safhasında görevlendirilmişlerdir.

Savaş tehlikesinin belirmesi üzerine, Sovyet yetkilileri farklı bir politikaya yönelmiş kısa bir müddet içinde sömürge, nispeten azaltılmış, okuma yazma oranının artması için büyük çaba harcanmış, kadın ve erkek

---

⁷ Viola Lynee, *The Unknown Gulag the Lost World of Stalins Special Settlements*, Oxford University Press, Newyork, 2015,57

eşitliği ile Türk hakları arasında uyum ve anlaşmanın sağlanmasına müsamaha gösterilmiştir. Bütün bunların kısa sürede gerçekleşmesinde Kazak Türklerinin vatanseverlik duygularının önemli bir rolü vardı. Kazak halkı uzun dönemlerden beri ülkenin engin bozkırlarının sınırlarını canı pahasına koruyarak gelmiştir. Başlangıçta, Sovyet halklarının çoğunluğunun Rusya'ya hizmet etmek gibi bir düşüncesi yoktu. Yıllarca baskı altında tutulmuş bir halktan bunu beklemek zaten akıl dışı olsa gerek. Ancak kendi vatanlarına olan sevgi, Yeni Dünya düzenini oluşturacak olanların siyasi heyecanları ile birleştiğinde halkın vatan savunması hususunda el birliği yapması için fırsat oluşturdu.

Her ne kadar Stalin ve Komünist Parti yöneticilerinin bir savaşın çıkabilme olasılığını çok düşük görmelerine rağmen yine de Nazilerin Bolşevizm'e karşı beslediği ideolojik düşmanlığı ve Doğu Avrupa'yı tamamen ele geçirmek düşüncesi ile Sovyetleri az da olsa endişeye sevk etmiyor değildi. Zira Almanya'nın Nazi ideolojisi sosyalizme şiddet ve öfkesi sınırsız bir düzeyde idi. Hitler her konuşmasında bu savaşın ideolojik bir savaş olduğunu vurgulamıştır.

Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olarak II. Dünya savaşında cephede ve cephe gerisinde aktif rol aldı⁸. Almanya'nın savaş için hazırlıkları yeterli olmamakla birlikte Sovyetlere nazaran daha iyi idi. Stalin harekâtın başladığı güne kadar bir savaşın olacağına inanmamış ve gerekli hazırlıkları yapmamıştı.

II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgali sonrasında daha önce Ağustos ayında iki taraf arasında imzalanan gizli protokol gereği Kızıl Ordu Polonya sınırlarını geçerek Kasım ayında Belarus ve Ukrayna'yı da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği üniter devletine dâhil etmiştir. İlk olarak, Kazak askerleri, Sovyetlerin Finlandiya'ya karşı başlattığı mücadelede esnasında sayısı çok fazla olmamakla birlikte bu cephede görmekteyiz⁹.

---

⁸ Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, ç. Abdulvahab Kara, s.443-444.

⁹ Merve Bağcı Şendül, Doğu Cephesinde Kazak Askerler, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.5 Sayı,10, temmuz2023, s.793.

Kazakistan'dan 1941-1942 yıllarında 239.355 piyade, farklı bölgelerden yaklaşık olarak kırk bin kadar farklı görevler icra edecek olan asker getirilmiştir. Kazakistan'da teşkil edilmiş olan 310. Piyade tümenindeki askerlerin % 30 unu Ruslar teşkil ederken %25 ini Ukraynalılar teşkil etmiştir. 196. Piyade tümeni % 80'lik kısmını Kazaklar oluşturuyordu¹⁰.

22 Haziran 1941 tarihinde Almanya tarafından Sovyet Birliğine düzenlenen Barbarossa Harekatı'nın savunmasında Kazak halkı da aktif rol oynadı. Yaz, sonbahar ve kış savaşlarında Brest Kalesi ve Liepajay ve Przemysylve Tulcha yakınlarında karşı saldırıya geçenler arasında Kazaklar da bulunmakta idi.¹¹ Barbarossa Harekatı başarısız olmuştur. Kazak Türklerinin büyük bir bölümü cephelelerdeki orduyu takviye amacı ile kullanılmış, geriye kalan kısmı ise ülke topraklarında koğuşlandırılan birliklere dâhil edilmiştir. Kazak Türkleri, savaşın ilk anlarında dahi batı sınırlarında düşmanla çarpışanları arasında da, Berlin de Alman parlamento binasına saldıranların arasındaydı.

Sovyetler savaşlarda başarı gösteren askerlere kahraman ünvanı vermekte idiler. Bu ünvanı ilk olarak, İsemenchen Kokuzma Aleksondrvich alırken, 11 Aralık 1990 tarihinde son kahramanlık ünvanını alan asker Panfilov askeri Baurjan Momuşılıdır¹². Kızıl Ordu'nun başarılı bir subayı ülkesine sadık bir komünist olan 1073. Alayın komutanı idi. Voronino yakınlarındaki muharebede 1916 yılı kahramanlarından Amangeldi İmanov'un oğlu Ramazan İmangeldi ölmüştür. Tümenin başkanı Amangeldi'nin kahramanlığını şu cümle ile dile getirmiştir: “*Son nefesine kadar Almanlarla kahramanca canı pahasına savaştı ve öldü, ancak arkasında on üç düşman cesedi bıraktı*” cümleleri ile Kazakların ne derece vatan sever olduğunu dile

¹⁰ Nadir Devlet, Rus Ve Sovyet Silahlı Kuvvetlerindeki Türklerin Rolü X. *Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, III. Cilt 22-26 Eylül 1986, Ankara. 811-830. s.819.

¹¹ Araylım Musagalieva, İkinci Dünya Savaşında Kazakistan ve Kazaklar, İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, Cev: Abduresul İsakov, Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu, İstanbul, 2016, s.146.

¹² Kazbek Beysebaev, Er Esimi – El Esinde Mı Pomın , Nı Gordımsya Tooqaynar Baspası, Almatı, 2015,s.89.

getirmiştir¹³ görev yapan Ramazan İmanov Alay Moskova ya yakın bir bölgede Almanlara ağır bir mağlubiyete uğratmış, Moskova'nın işgale uğramasını önlemiştir. Kazak Türklerinin Moskovayı işgalden kurtarması son derece önemli bir başarıdır. Bu konuyu önemsemek , sadece zikredip geçmek doğru değildir.

Alman Paul Karel savaşı anlattığı kitabında Moskova yakınlarında uğradıkları yenilgiye özellikle vurgu yapmış bu başarıda direkt Kazak askerlerinden bahsetmemiş olsa bile Uzakdoğu'dan Moskova'ya aktarılan diğer askeri birliklerin direnişini Moğol ve Sibirya tümenlerinin cesaretle karşı koymalarını anlatmıştır. Bu askerlerin Orta Asya'dan gelen tümenler olduğunu özellikle Momuşulu'nun mücadele ettiği Panfilov'un 316. Tümeni ve 312. Tümen olarak Aktöbe'de kurulduğunu dile getirmiştir. P: Karel ise 1944 yıllarını yazıya dökerken Moğollar yerine Türkmenlar tabirini kullanmıştır ki doğru olan da budur¹⁴.

Alman- Sovyetler Birliği mücadelesi Stalingrad Muharebesi ile Sovyetlerin zaferi ile sona ermiştir. 1942 Ağustosunda başlayan Alman saldırısı Alman Generali Paulusun Sovyetlere teslim olması ile birlikte savaş son bulmuştur¹⁵

Kazak Türkleri savaşın Japonya'daki merkezlerini yok etmek için de büyük güç sarf etmişlerdir. 9 Ağustos'ta Yüzbaşı Golubekovun komutası altında 52. Sınır birlikleri kısa bir çarpışmada Arguni nehri kıyısındaki 20 Japon askerini öldürüp, diğer askerleri tutuklayarak humbaracılar birliklerinin yollarını açmışlardır. Humbaracılar alay komutanı N.D. Kurmanov güney sahilinde Japonların savunma cephesini dağıtarak, Kharamitogsavuna bölgesi üst üste yedi ateş noktası ile 198 ateş merkezlerini ele geçirmiştir. Bununla birlikte piyade alayını kuşatma altına alarak hepsini esir almıştır. Deniz piyade taburu komutanı Yarotskiy, 179 humbaracılar alayının bölük komutanı Yudin

---

¹³ P.S. Balen , T.B. Balakayev, İstorişeskiy Opıt zashchity Otechestva, Voyennaya İstoriya Kazakhstana:Uchebnoye Posobiye, Borkı, Almatı, 1999, s.240.

¹⁴ Kazbek Beysabaev, a.g.e., s.89.

¹⁵ Lidel Hart, II. Dünya Savaşı Tarihi, cilt 1, çev. Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.280.

ve pasifik okyanusu filosunun hücum uçağı pilotu Yankoya ölümünden sonra Sovyetler Birliği kahramanı unvanı verilmiştir¹⁶.

Japonya'nın teslim olması ile birlikte Sovyetler Birliği'nin büyük vatan savaşı ve II. Dünya Savaşı sona ermiştir. Dünya faşist militarist diktatörlüğün dünya üzerine söz sahibi olması tehlikesinden kurtulmuştur.

Almanların İdil boyunca ilerlemiş oldukları dönemde dahi, cephenin uç sınırları Kazakistan'a ulaşamadı. Tek olumsuz etkisi, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, batısındaki hayata tesiri oldu. 1942 Eylülde askeri hal ilan edildi. Ural ve Atıray'da Şehir Savunma Komiteleri tesis edildi. Bu komiteler, devlet, parti ve askeri organlarının yönetimini bir çatı altında birleştirdi

Maden yatakları bakımından oldukça zengin olan Kazakistan bölgesinden bakır ve kurşun üretimi, savaş süresince önem arz etmiştir. Maden yataklarında yapılan araştırmalar sonucunda metal çıkarma, zenginleştirme ve eritme hususunda yeni tesisler rezerv edilmiştir. Kazakistan savaşın ilk gününden itibaren Sovyetler Birliği'nin silah depolarından birine dönüşmüştür. Giyim gibi diğer şahsi eşyalar araçlar ve silahlar Kazakistan bütçesi halkın yaptığı bağışlardan karşılandı. Diğer taraftan Kazakistan Kazaklarının iç savaş yıllarında arka plandaki, insan faktörü görmezden gelindi. Türk halkının savaşa olan katkısı devamlı olarak küçümsendi. Komünist Parti için tek önemli hadise zaferin kazanılması idi. Burada insan kaybının önem taşımadığı önemli olanın zafer olduğu vurgulandı.

1941 tarihinde faşist Alman ordusu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine karşı savaşın başlaması ile birlikte Atlantik'ten başlamak üzere Sibiryaya kadar uzanan Slav ve Türk- Moğol kökenli halktan temizlemek sureti ile Alman toprak ve etnik birliğini sağlamanın belirleyici safhası ve tüm dünyanın kontrolünü ele geçirmeyi Naziler ön şart olarak görmekte idiler. Ancak umut edildiği gibi olmamış bu harekât ile açılan doğu cephesinde bilhassa çok sayıda Kazak askerinin yardımını arkasına alan Sovyetler Birliği

---

¹⁶ Kazakistan ve Kazaklar Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev: Abdulvahab KARA, İstanbul, 2007, s.439.

büyük vatan savaşı olarak adlandırdıkları savaşı gerek Türkistan'ın diğer bölgelerinden toplamış oldukları Türk askerleri gerekse Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği askerlerinin büyük çapta yardımı sayesinde savaşın kazananı olmuştur.¹⁷Savaşın başlamasıyla birlikte Kazakistan'dan Sovyet ordusu için çok sayıda insan çağrılmıştır. Kazaklar savaşın ilk yıllarından itibaren diğer Türk halkları ile birlikte güvenilmez halklar listesine dâhil edilmiştir. Ancak ordunun askere ihtiyacı olduğu için Kazakistan'dan da asker talep etmiştir. 1941-1943 yılları arasında birlik oluşturulmuştur.

Çarlık hükümetinin 1916 yılındaki tecrübesinden istifade eden Stalin Kazakistan ile Orta Asya'nın yerli halklarından ve sürgün edilenlerden işçi birliklerinden özel inşaat bölükleri kurmuştur. Bu gruplara Kazaklarda dahil olmak üzere 700 binden fazla insan çağrılmıştır. Cephelere ve savaş sanayisine Kazakistan nüfusunun her dört kişiden biri gönderilmiştir¹⁸.

Kazak kadınların, savaşa katılımı ile ilgili olarak daha savaş yıllarında 5183 tane Kazak kadın, tüm askerî eğitimleri alarak savaşın en tehlikeli olan bölümlerinden uçak, tank ve makineli tüfek bölüklerinde görev yaptılar.¹⁹ İki Kazak kızı Sovyetler Birliği Madalyası ile ödüllendirildi. Çavuş M. Mametovaya "Sovyetler birliği kahramanı madalyası verilme kararlaştırıldı. Çok iyi makineli tüfek kullanıyordu. Yine keskin nişancı Aliya Moldagulovaya Sovyetler Birliği kahramanı madalyası verilmiştir.

Kahramanca savaşan kadınların sayısı gittikçe artıyordu. Bunların arasında pilot Hiuz Dosponovadan ayrıcalıklı konuma sahiptir. 1942 yılının Mayıs ayında Dosponova 588. Kadın gece bombardıman hava alanına gönderildi. Nişancı onbaşı Malika Toktamışeva, Karelya cephesindeki kahramanlar arasında 2. Sınıf iletişimci olarak görev yapan Kızıl Yıldız Vatan Partizanı madalyalarına layık görülen Nurganım Bayseitova; Cesaret için ve Kızıl Yıldız madalyalarının sahibi sıhhiye muhafız birliğinin Binbaşısı Roza Mamınova; 369. Kızıl Yıldız madalyalarının tümeni sıhhi ve tıbbi ünitesinin doktoru Çavuş Asiya Galimova yına Japonyaya karşı savaşan Kalamsiya

---

¹⁸ Musagaliyeva , ag.m.,146-147.

¹⁹ Musagaliyeva, a.g.m. s.156.

Eremkoya, azima Niyazgaliyeva, Müslime Ümbetova; savaşta başarılı olmuş Japonya yenilgiye uğramıştır.²⁰

II. Dünya Savaşı kahramanca savaşan 11.600 kişiye Sovyetler Birliği kahramanı ünvanı ve madalyası verildi. Bunların, 97 si Kazak olmak üzere 497 si Kazakistanlıydı²¹. Orduya öncelikle önde gelen Kazak aydınların çağrıldığını görüyoruz²².

2. 1. Ekonomi, İlim ve Sanat

Cephe gerisi hizmetlerin yeniden yapılandırılmasının ayrılmaz bir parçası, taşınan sanayi tesislerini tekrar inşa etmekte Kazakistan'a sökülerek getirilen 220 fabrika, atölye ve sanayi tesisleri yeniden kurulup çalıştırıldı. Bunların çoğunluğu 54 fabrika gıda, hafif sanayi ve dokuma endüstrisi tesisleri idi. Genel olarak bunlar kendilerine benzer sanayi tesislerinin kapsamına alındı. Yeniden kurulan bu tesislerin büyük bir çoğunluğu faaliyetlerine acele inşa edilen binalarda ve hatta sundurmaların altında başladı. Genelde bu tesislere, yeni mekânlarında çalışmak üzere eski işçi, teknisyen ve mühendislerinin onda biri geldi. İşte böyle bir durumda, bu tesislerin eskiden imal ettikleri değil, silah ve cephanenin birçok yeni çeşitlerinin üretilmesi planlandı.

1942 yılında Kazakistan'da yer alan sanayi işletmelerine işgücü sağlanarak, petrol ve kömür üretiminde artış sağlandı. Gurev Petrol İşletme Fabrikası'nın kuruluşu 1943-1945 yılları arasında devam etti. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Metalurji Bakanlığı Cezkazgan Devlet Bakır Eritme Fabrikası'nın kuruluşu II. Dünya savaşı sürecinde gerçekleşti.

Savaş esnasında da Karagandı maden işçileri çok çalıştılar. 4 yıl içinde 34 milyon ton kömür çıkardılar. En önemli sorun, İşçilerin kaldıkları yerlerin sağlıksız koşulları gösterilmektedir. Kazakistan SSC KP Merkezi Komitesi İnsan kaynakları verilerine göre 8639 kişi işçi ordusunda yer aldı. Orta Asya

---

²⁰ Musagalıyeva, a.g.m., s.155-156.

²¹ Eskicağdan Günümüze Kazakistan s.457.

Askeri Birliğinden 1982 yetişkin 2111 genç olmak üzere toplamda 4586 asker işçi olarak çalıştı.

1941 ve 1945 yılları arasında metal ve makine üretimi yapan sanayi işletmelerinin yanı sıra toplam 460 fabrika kuruldu. Bu fabrikalarda radyo istasyonları, mermi, mayın, alev silahı, torpido, bomba gibi çeşitli silahlar ve askeri teknoloji cihazları imal edildi²³. Savaş döneminde metal işleme ve makine imalatının payı 1940 yılında Kazakistan sanayi malları üretimi savaş yıllarında %37 artış gösterdi.

Obalardaki çiftçilerin çalışma şartları ile görevleri dramatik bir biçimde değişti. İş gücünü oluşturan kadro meselesi, büyük meseleydi. Savaşa alınan Kazakistanlıların yaklaşık üçte ikisi oba ve köylerden. Cepheye giden erkeklerin yerini büyük oranda kadınlar doldurdu. Savaşın sonlarına doğru birçok kolhozda çalışanların % 70-80'lik kısmını kadınlar oluşturuyordu. Bunun yanı sıra yılda 100 ruble ve daha fazla kazanan kadınların sayısı 1940 yılında 20.607 iken 1955 yılında 94.202'ye yükseldi.²⁴

II. Dünya Savaşı süresince Sovyetler Birliği'nde her statüde hizmetin muhtevası değişti. Öncelikle, yönetim organlarının teşkilat yapısında değişiklikler yapıldı. Kazak SSC Halk Komiserleri Sovyeti'ne bağlı olarak vilayet işçi gücünün tahsisi konusunda büro, göç ile gelen halka iş bulunması, ordu mensuplarının ailelerinin her seviyedeki Sovyetlerin hizmetlerinin muhtevası değişti. Ordu mensuplarının ailelerinin geçiminin devlet tarafından sağlanması, askeri talimatların uygulanması ve taşınan donanımların montajı gibi hususlar için idari bölümler bazı vilayetlerde bunlar olağanüstü komisyonlar olarak adlandırıldı teşkil edildi.

1944 te işçi temsilcileri, ilçe şehir ve vilayet Sovyetlerine bağlı olarak, çocuklu ve yalnız annelere devlet yardımı konusunda birimler kuruldu. Savaş durumunda Sovyetler icra yetkisi güçlendi. İşsiz fakat çalışabilir haldeki insanları seferberlik kapsamına alma ile zorunlu araç nakliyesini uygulama

²³ V. Kaltsov, *Razvitiye Promıshlennosti Kazakhstana, Almatı, 1957, s. 18*

²⁴ T. B. Balakayev, *Kolkhoznoye Krestyanstvo Kazakhstana v Godı Velkoy Oteçestvennot Voynı: 1941-1945, Almatı, 19, s. 106 ; M. Kozıbayev Kazakhstan Arsenal Fronta Almatı, 1970, s.370-372.*

hususlarındaki emir ve talimatlar çoğaldı. Şehir halkı hava alanlarını temizleme ve maden ocaklarına odun taşıma işlerine sevk edildi. Savaş halinde Sovyetlerin hizmetlerine ferdi yönetim, yetkinin merkezileştirilmesi, yüksek teşkilatlanma, titizlik ve hızlılık hakim oldu.

Kazakistan'ın batı vilayetlerinde düşman işgaline maruz kalan bölgelerden getirilen 370 bin kadar hayvana bakıldı. 1943 yılında bu hayvanlar geri götürüldü. Ülkenin kendisine ait ve batıdan getirilen hayvanların korunup bakılmasında ve savaşın sonunda büyük baş, koyun ve keçi sayısının savaş öncesindekinden biraz daha fazla olarak çoğaltılmasında, karı ince, kıraç ve yarı bozkır bölgelerde hayvanların otlatılmasında ve zamanında göç ettirilmesi işlerinin ustaca organize edilmesi önemli oldu. Bu durum çobanların da işlerini hafifletti. Savaş sırasındaki ilk kışta bu bölgelerde 2.1 milyon hayvan ve daha sonraki yıllarda 4.4 milyon hayvan bırakıldı. Savaş esnasında hayvan ihtiyacının karşılanması için zorunlu sözleşme yapılmıştı. 1942 yılında kolhozların ihtiyaçları için şahıslardan 600 binden fazla hayvan satın alındı. Kazakistan kolhozlarındaki hayvan sayısı 1940 yılından 1943 e kadar iki buçuk misli arttı.²⁵

İlginç olan bir diğer konu II. Dünya Savaşı yıllarında Kazakistan'da ilmi faaliyetler büyük bir gelişme göstermiştir. Savaş yıllarında finans, sağlık eğitim, kültür, bilim kurumlarının sistemi muhafaza edildi ve geliştirildi. Doktorlar ve hemşireler hastanelerde yaralıları ile hastaların tedavilerinin en iyi şekilde yapılmasını sağlamakla kalmadılar, aynı zamanda tifo ve diğer salgın hastalıklar yayılmasına engel oldular. Eski savaşlarda bu şekildeki kayıplar, bazen cephelerdeki kayıplardan daha fazla idi. Okulların her çeşidinde sistem değişmedi. Ancak öğrenci sayısı özellikle obalarda azaldı. 118 teknik liseden 92 tanesi eğitime devam etti. Ancak öğrenci sayısında azalma oldu. Savaşa kadar mevcut olan 20 yüksekokula dört yenisini daha katıldı²⁶. 118 teknik liseden 92 sinde öğretim devam etti. Mevcut olan yüksek okullara bu yıllarda

---

²⁵ T. B. Balakayev, Kolkhoznoye Krest Yanstvo Kazakhstana V Godı Velikoy Oteçestvennoy Voinı 1941-1945 Almatı, 1971, s.123-124.

²⁶ Esi Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, s.453.

20 yüksek ²⁷ okul katıldı. Buralardaki öğrencilerin sayısı 1940 yılında 10. 400 den 15.000 e yükseliş gösterdi²⁸.

Kazakistan'da tiyatroların sayısı da eskisi gibi kaldı. Kazak aydınlarının bu durumda büyük rolü bulunmaktadır. Almatı belgesel filmler stüdyosu her türlü konuda film yapabilecek kapasitede Kazak film olarak yeniden yapılandırıldı. Almatıya Moskova ve Leningrad sinema stüdyolarının gelmesi dolayısıyla, Almatı belgesel filmler stüdyosu farklı konulara film yapabilecek kapasitede Kazak film olarak yeniden yapılandırıldı Cephe ve cephe gerisi kahramanlar hakkında Cambıl Cabayev, M. Avezov, S. Mukanov, D. Snegin ve I. Şukhov gibi sanatçılarla birlikte B. Bulkişev, K. Carmagambetov, C. Moldogaliyev S. Mavlenov ve s. Seyitov gibi genç yazarlar esreler verdi ²⁹.

Sonuç

Değişmeyen bir gerçek vardır ki tarih insanın var oluşuyla başlar ve insanların üstünlük kurmak için birbirleriyle olan mücadeleleriyle devam eder. Tarihteki güç mücadeleleri için çok büyük yıkımların meydana geldiğini anlatmakla bitiremeyiz. Ta ki günümüze kadar. Biz her ne kadar temenni etmesek de gelecekte de bu mücadeleler devam edecektir. Aradaki tek fark zamanla gelişen ve değişen teknoloji ile gücü elinde bulunduran kazanacaktır. Eğer bir ulus geçmişte yaşamış olduğu felaketlerden ders çıkararak geleceği için doğru adımlar atarsa geçmişi tekrar etmez. Milletlerin rehberi tarihleridir. Yazımızda bugün Orta Asya'nın parlayan yıldızı olarak gördüğümüz Kazakistan Türk Cumhuriyetinin Stalin ve onun yandaşları tarafından bu coğrafyada uygulanan politikalar sonucunda yaşamış oldukları acıları analiz etmeye çalıştık. Bu bağlamda, gördük ki rejimler her ne kadar değişirse değişsin değişmeyen tek gerçek akılcı bir politika izlemek suretiyle bir daha bu felâketlerin yaşanmamasıdır.

Stalin dönemi, Kazak Türkleri için acılarla dolu günler olmuştur. Baskı altında gerçekleştirdiği kolektifleştirme politikası milyonlarca Kazak

²⁷ Narodnoe Khozyaystvo Kazakskoy SSR stat. Sb. Almatı, 1957, s.284-285.326.

²⁸ Narodnoe Khozyaystvo Kazakskoy SSR Almatı, 1957, s.331-332.

²⁹ N. E. Edigenov, V.P. Süleymanov. B.kultur İ Nauka Kakstna V Voennuyegodiv kstna V Voennuyegodiv Velikoy Oteçestvennoy Voyne, Almatı, 1968,S.25-254

Türkü'nün ölümüne neden olmuştur. Geriye kalan çok halk zor şartlar altında başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Kolektivizasyonun şimdiye kadar yazılmamış olan diğer bir baskısı ise, İslam'a yönelik yürütülen karalama kampanyası oldu. Kazakistan'da yerli halkı, İslam dininden uzaklaştırmak amacı ile çekmiş oldukları acıları, İslam'a camilere sığınarak asla geçmeyeceğini dile getirmişlerdir. Kazakistan'da kadınların başlarının açılması cebri ve yaygın olmaya başlamıştı. Üniversite öğrencileri burjuva profesörleri ifşa etmek amacı ile toplantılar düzenlemekte, bunlar daha sonra politik günahlarını açık bir şekilde itiraf ederek ders programlarına Marksist metinler koymaya söz veriyorlardı. Kültürel devrimcilerin en aşırı eylemleri bazen parti liderleri tarafından azarlanıyordu ancak genellikle iyi bir amaç için geleneği devirerek burjuvayı kültürel baskınlık pozisyonundan indirmek aşırıya kaçtıkları düşünülüyordu.

Zor kullanma, insanların hayatına kast etme sadece çiftçilik ürünlerinin ani düşüşünde görülmedi. Endüstrileşme faaliyetlerinin kaynakları olan Kazak yerli köylülerinin çektiği acılar, Bolşevik İhtilalini müteakiben aradan yüz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen Sovyetler Birliğinin Stalinizm dönemi sadece ekonomik değil aynı zamanda küresel siyaseti de derinden etkilemiş olduğu için günümüzde de Stalin hafızalarda canlı olarak tutulmaktadır.

II. Dünya Savaşından sonra Kazak nüfusu büyük bir düşüş göstermiştir. 1950-70 yıllardaki demografik nüfusla hayatını devam ettiren bir ülkede bu savaştan dolayı yabancıların çoğunluk teşkil etmesi elbette düşündürücüdür. Sonuç olarak, Sovyetler safında dahi olsa Kazak Türklerinin vatan sevgisinin ne derece büyük olduğunu anlatmaya çalıştık. Temennimiz , her ne kadar bu konuda çalışmalar yapılmaya başlamış olsa da; bu savaşta hayatını kaybedenlerin sayısı yalansız olarak ortaya çıkarılmalı faşizme karşı verilen mücadelede Kazak Türklerinin çabalarının ne kadar büyük olduğu kanıtlanmalıdır.

Kaynaklar

BALAKAYEV T. B., Kolkhoznoye Krestyanstvo Kazakhstana v Godı Velıkoy Oteçestvennot Voynı: 1941-1945, Almatı, 19, s. 106

BALEN, P.S. BALAKAYEV T.B., İstoriçeskiy Opıt zashchity Otechestva, Voyennaya İstoriya Kazakhstana:Uchebnoye Posobiye, Borkı, Almatı, 1999.

BEYSEBAEV, Kazbek, Er Esimi – El Esinde Mı Pomnın , Nı Gordımsya Tooqaynar Baspası, ALMATI 2015.

DEVLET Nadir, Rus Ve Sovyet Silahlı Kuvvetlerindeki Türklerin Rolü X. *Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, III. Cilt 22-26 Eylül 1986, Ankara. 811-830. s.819.

EDİGENOV, N.E., , V.P. SÜLEYMANOV. B.Kultur İ Nauka Kakstna V Voennuyegodıv kstna V Voennuyegodıv Velıkoy Oteçestvennoy Voyne, Almatı, 1968,S.25-254

Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev: Abdulvahab KARA, İstanbul,2007

FITZPATRICK, Shelia, *Stalins Team The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, Princeton,2015.

FITZPATRICK Shelia, *Kısa SSCB Tarihi*, çev Samet Öksüz, say yayınları, İstanbul, 2022.

HART Lidel II. Dünya Savaşı Tarihi, cilt 1, çev. Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.280.

HAYIT, Baymirza, *Türkistan Milli Mücadeleleri Tarihi*, TTK, Ankara,1995

KALTSOV, VRazvitiye Promıshlennosti Kazakhstana, Almatı, 1957, s. 18

KOZIBAYEV, M., Kazakhstan Arsenal Fronta Almatı, 1970, s.370-372.

MUSAGALİEVA, Araylm, İkinci Dünya Savaşında Kazakistan ve Kazaklar, İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, Çev: Abduresul İsakov,

Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu- İlyas kemaloğlu, İstanbul, 2016, s.155-156.

NARODNOE Khozyaystvo Kazakskoy SSR Almatı,1957, s.331-332.

ŞENDÜL Merve Bağcı, Doğu Cepesinde Kazak Askerler, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.5 Sayı,10, temmuz2023, s. 789-806.

LYNEE, V. , *The Unknown Gulag the Lost World of Stalins Special Settlements*, Oxford University Press, Newyork, 2007.

Selçuklularda Giyinmenin Tipolojisi

The Typology of Dressing in The Seljuqids

Halil İbrahim GÖKBÖRÜ*

Öz

Türkler, Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Ön Asya'ya yerleşerek bu bölgenin asli milletlerinden biri olmuştur. Türklerin gelişi İslam ulusları üzerinde sadece siyasi değil kültürel yönden de bir Türk etkisinin oluşmasına yol açmıştır. İslam kaynakları Türkleri tanımaya başladıkları andan itibaren onların tip, huy, görünüş, yaşayış biçimleri vb yönlerini incelemişlerdir. Hatta müellifler bu konuda meraklarını gidermek maksadıyla Türkistan beldelerine seyahatler yapmışlardır. Oğuzlara mensup Selçuklular siyasi hâkimiyeti elde edince, tanıma tecessüsü onlara teksif edildi. Tuğrul Bey ile başlayan Selçuklu Türkmenlerinin kıyafete dayalı görünüşleri bu andan itibaren İslam kaynaklarına yansdı. Kıyafet tespiti yapan kaynaklar zamanla Türklerin giyiminin Ön Asya şehirlerinde ayırt edici özellikte olduğunu gözlemlediler. Türkler Müslüman olmakla birlikte geleneksel kıyafetlerinin İslam giyimine uyması dolayısıyla bir değişikliğe gitmedi. Bu kıyafet üslup yönünden Türk zihin dünyasına göre şekillendi. Böylece Türk giyiminin tipolojik unsurları olan börk, sarık, kaftan, çizme ve çarığa dair tespitler ortaya çıktı. Bu çalışmada bu giyim malzemelerinin ne şekilde Türk giyim tipolojisinin ana unsurlarına dönüştüğü incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Kıyafet, Tipoloji, Ortaçağ, Börk

Abstract

The Turks became one of the main nations of the Middle East with the establishment of Seljuq State. The arrival of the Turks has led to the formation of a Turkish influence on the Islamic nations not only politically but also culturally. Islamic sources have studied their type, temperament, appearance, and aspects of

---

* Prof. Dr.: Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, email: higok@yahoo.com, orcid: [0000-0001-8405-6498](https://orcid.org/0000-0001-8405-6498)

life since they began to get to know the Turks. They even made trips to Turkestan towns in order to satisfy their curiosity about this issue. When the Seljuqs, who belongin from Oghuzs, gained political dominance, the curiosity to get to know them condensed to Seljuqs. The dress-based appearance of the Seljuq Turkmens, starting with Tugrul Bey, has been reflected in Islamic sources since this moment. Sources who made clothes detection observed the clothing of Turks was distinctive in the cities of Asia Minor that over time. Although the Turks are Muslims, they have not changed due to the fact that their traditional clothes match Islamic clothing. This outfit was shaped according to the Turkish mind world in terms of style. Thus, determinations about the brk, turban, kaftan, boots and sandals, which are the typological elements of Turkish clothing, emerged. In this study, it is examined how these clothing materials have been transformed into the main elements of Seljuqid clothing typology.

Keywords: Seljuqid, Clothes, Typology, Medieval, Bork

Giriş

Her milletin hususi örf adet ve geleneği, nevi şahsına münhasır bir kıyafet biçimi kazandırmıştır. Geleneksel giyinme biçimleri ele alındığında insanların mensup oldukları milliyet ve kültürel kimlikleri kolayca tahmin edilebilir. Ortaçağ Müslüman müelliflerinin kayıtlarında Türklerin kıyafeti de bu türden hususi özellikler içermekteydi. Bu etno-kültürel giyinme şekilleri günümüzde farklı coğrafi bölgelerde mevcut olsa da büyük oranda terk edilmiştir. Modern zamanlarda turistik amaçlar ve kültürel seremonileri dışında artık bu imkân kalmamıştır. Geleneksel giyinme biçiminin yerini küresel olarak insanların standart giyinme biçimi almıştır. Sadece etnik biyo-kimlik ile bu farklılık yakalanabilir. Yani çekik gözler, ten rengi, genel vücut hatlarının endamıyla bir ölçüde etnik kimlik kısmen tespit edilebilir.

Türklerde geleneksel kıyafet şekilleri söz konusu olduğunda bu konuda ilk bulguların Orta Asya menşeli arkeolojik kazılar ile buralardaki taşlara yontulan insan figürlerinden ortaya çıkartıldığı görülür. Bunlara sonradan yazılı kaynaklardaki minyatürler, edebi tasvirler, diğer arkeolojik malzemeler eklenmiştir. Türklerin giyinme biçimine dair çizimli insan tipolojisi, yazılı kaynaklarda esasen çok az yer almaktadır. Giyim özelliklerini belli ölçüde yansıtan minyatürler ise biraz daha geç dönemde ortaya çıkmıştır. Yine de yazılı kaynak grubunda edebi üsluptaki tasvirler, şahıs kıyafetleri hakkında bir kanaatin oluşmasına imkân vermektedir.

İslam coğrafyacılarının eserlerinde Selçuklu dönemi Türk kültür hayatının bir parçasını oluşturan elbise, kumaş, giyim tarzı gibi konular, önceki dönemlerle bağlantılı olarak zikredilmiştir. Bu kayıtlar, değişimin oldukça ağır ilerlediği Ortaçağ'da kültür hayatının sürekliliğini göz önünde tutmamız için uygun malzemeyi oluşturuyor. Öte yandan Selçuklu dönemi, Türklerin İslamlaşmaya devam ettikleri bir dönemdi. Bu bakımdan Türklerin kıyafetleri ve giyinme tarzının, din değişikliği münasebetiyle geleneksel giyinme biçiminden bir değişiklik gösterip göstermediği de merak konusudur.

Selçuklu devrinde Türklerin genel kıyafet tipolojisini anlamanın yollarından biri bu edebi tasvirler olabilir. Zira bu sınırlı malzeme içinde dikkat çekici veriler yer alabilmektedir. Bunun istisnai bir örneğini devrin müellifi Beyhakî vermiştir. Selçukluların ilk sultanı Tuğrul Bey, henüz devlet kurulmadan, kendisi de hükümdarlık koltuğuna oturmadan önce Gaznelilerle giriştikleri mücadelelerden birinde 1038 yılında Nişapur'u geçici olarak ele geçirmeyi başarmıştı. Selçuklu başbuğunun kente girişini Beyhakî şu sözlerle tasvir etmektedir: “Üç gün sonra Tuğrul şebre ulaştı. Kadı Said'in dışında a'yanın tamamı onu karşılamaya çıktı. Yanında çoğu zırbılı üç bin süvari vardı. Kendisi yayını kurmuş, koluna asmış, üç tane de ok yerleştirmişti; baştan ayağa silahlıydı. Sirtında bir kaftan, başında sarık, ayağında keçeden çizme vardı. Bu şekilde Şâdyâb Bağî'na indi.”¹

I. Saikler

İnsanların giyimlerini gelenekler sayesinde oluşmuş yaşam tarzlarının belirlediği söylenebilir. Giyinme usulleri zaman zaman değişikliğe uğrayabilir. Yaşam tarzını etkileyen veya değişmesine yol açan saikler vardır. Bunlar dolaylı olarak kıyafet biçimini etkilemektedirler. Giyinme anlayışını değiştiren unsurlar başlıca kültürel etkileşim doğuran din, siyasi-askerî üstünlükler ve siyasal yönetici çevrenin etkisi olarak sıralanabilir. Ayrıca siyasal elitin yol açtığı “devrim” kavramını da listeye eklemek yerinde olacaktır. Zira bunun örnekleri günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Böylece giyime etki eden faktörler harici ve dahili olmak üzere iki grupta toplanabilir.

---

¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, Türkçe Terc. N. Lugal, Haz. H. Kırlangıç, TTK Yay., Ankara 2019, 519; Farsça metin için bkz., Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (*The Tarih-i Baihakî*), Ed. W. H. Morley, W. Nassau Lees, LL. D.), College Press, Kalküta 1862, 691. Araştırmalara bu tasvirin biraz değişik biçimleri yansımıştır. Bkz., M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt I, Kuruluş Devri*, TTK Yay., 3. Baskı, Ankara 2000, 264; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihi Boy Teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 5. Baskı, İstanbul 1999, 109; O. Özgüdenli, *Selçuklular, Cilt I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yay., İstanbul 2008, 78; A. Özyayın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)*, IRCICA Yay., İstanbul 2023, 60.

A. Dış Etkenler

Toplumların birbiriyle kültürel etkileşimi giyinmeye tesir eden hususlardandır. Kültürel etkileşim, başlıca ticaret, sınır komşuluğu, yeni icatların yaygınlaşması, imalat tekniklerinin gelişmesi, yeni dokuma ve giyim ürünlerinin piyasaya çıkması gibi vesilelerle artış gösterebilir. Bu temaslar sayesinde yaşam stillerini etkileyen ve sonunda da giyinme usulünü değiştiren vaziyetlerin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bunların yanı sıra dinî faaliyetler ile askerî istilaların kültürel yakınlaşma doğurmuş olması, yaşam tarzı üzerindeki değişikliklerin sanıldandan daha kısa vadede etkileşime maruz kaldığını düşünmeye izin vermektedir.

1. Din

Ortaçağ'da kültürel etkileşimin en yaygın olduğu alanın din olduğunda kuşku yoktur. Din, ortak bir yaşam biçimi ürettiğinden, giyinme tarzını da şekillendirmekteydi ve ibadetten başka insanlara bir kıyafet şekli ve giyinme biçimi de telkin ediyordu. Bu yüzden Ön Asya'daki toplumlarda farklı inançlara mensup insanların kıyafetleri kendine has idi. Hatta aynı dinî grup içerisinde farklı mezhep ve tarikat mensuplarının giyinme biçimleri bile farklıydı. Bu bakımdan kıyafetlerin Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Budist vb.'nin biçimleri dinî yönden ayırt edici bir özelliğe sahip idi.² Bununla birlikte şayet komşu toplumlar arasında kültür ve din ortaklığı üzerinden yaşam stilleri arasında benzerlik varsa, kılık kıyafet değişikliğine gerek görülüyordu.

Selçuklular döneminde dikkati çeken gelişme, Türklerin kitlesel olarak İslam dinine girmeleriydi. Bu durum onların yaşam biçimlerinde ve dolayısıyla giyinme tarzlarında belli ölçüde etkili olmuş olabilir. Ancak Selçuklu Türklerinin yaşam stilini ve giyinme biçimini temelden değiştiren köklü bir gelişme olduğuna ilişkin bir emare yoktur. Türkler, İslam dinini benimsediklerinde, geleneksel yaşam biçimlerinin çok azını yeni şartlara uydurma ihtiyacı hissetmiş görünüyorlar. İslam öncesi arkeolojik bulgulardaki kıyafet örnekleri ile İslamiyet'in kabulünden sonraki döneme ait minyatür ve

² En azından bazı yöneticilerin halkı dinlerini belli edecek şekilde giyinmeye zorladığı dönemler olmuştur. İlhanlı valisi Timurtaş'ın bu husustaki kararlarını nakleden Aksarayî, Yahudilerin ve Hıristiyanların giyimleriyle Müslümanlara karıştıklarını, kimin mümin kimin kafır olduğunun belli olmadığını; Timurtaş'ın bunu sona erdirmek üzere Yahudilerin giyâr adı verilen renkli bir kumaş parçasını elbiselerine eklemelerini; Hıristiyanların da sarı renkte sarık kullanmalarını sağladığını belirtir. Bkz., *Müsâmeretü'l-Abbâr*, (Çev. M. Öztürk), 264.

çinilerdeki kıyafet şekilleri arasındaki benzerlikler bunun iyi bir kanıtıdır.³ Görünüşe göre İslam kültür tesirinin Selçuklu giyinme tarzı üzerinde en az seviyede kalmış olması, Selçuklu tarihçisi Köymen'e göre 'Türk kültüründeki devamlılık'tan ileri geliyordu.⁴

2.Siyasi Hâkimiyet

Kuvvetli bir siyasi ve askerî hâkimiyet, kültürel etkileşimi ve değişimi tetikleyebilir. Yabancı toplumlar üzerinde kurulan ya da yabancı toplumların kurmayı başardığı askerî istila ve fetih hareketi ile oluşan siyasi hâkimiyet, kültürel ve münhasıran giyim tarzında değişikliklere sebep olabilmekteydi. Burada etkili faktör, güçlü kültür idi; genelde müstevlinin kültürü benimseniyor idiyse de istilaya maruz kalan kültür de gücüne bağlı olarak fatihleri hizaya getirebiliyordu.⁵ Bu iki veçheli tezin yaygın olanı, müstevlinin kültürünün benimsenmesidir. İbn Haldun'un değerlendirmesine göre "mağlup olan, galibin yaşam biçimini, adetlerini, mesleğini ve münhasıran da kıyafetini taklit etmeye düşkündür".⁶

Türklerin Müslümanlaşma sürecinde Emevilerin Türkistan yörelerindeki askerî hâkimiyeti, Türklerin Arap-İslâm kültürünü tanmasına yol açmıştı. İslâm diniyle tanışma, doğal olarak Arap kültürüyle de yakınlık doğurmuştu. Ancak etkileşim hiçbir zaman tek taraflı olmamıştır. Tanışmanın ileri safhalarında Müslüman dünyasında Türk kültürünün ve tipolojisinin etkileri gözükecektir. Zira toplumsal değişmelerin bir hızı vardır; bu yüzden

---

³ Bahaeddin Ögel'in çalışmasında İslam öncesi devre ait arkeolojik buluntuların görselleri ve çizimleri bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Bunun için bkz. B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Üçüncü Baskı Ankara 1988, muhtelif sayfalar. (Yeni baskısı, B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., 8. Baskı, Ankara 2024).

⁴ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt: III Alp Arslan ve Zamanı*, TTK Yay., Ankara 1992, 439; M. Guliyeva-C. Meydan, "Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2020/16, 177.

⁵ Kentleşen göçebe toplumların zaman içinde kendi geleneklerini terk ettiklerine dair İbn Haldun'un görüşü, istila edilen kültürün tesirinde kalmaya uygun bir açıklamadır. Bkz., *Mukaddime*, 323-333. Yine Çin ülkesini istilaya teşebbüs eden Türklerin zaman içinde Çinleşmesine örnek olarak Tabgaçlar gösterilebilir. IV. yy'da Çin'i kuzeyden istila eden Tabgaçlar, V. yy sonlarında Çinleşmiştir. Dilleri, isimleri ve kıyafetleri dahi yasaklandığına dair bkz., P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihinin Giriş*, Çev. O. Karatay, Karam Yay., 2. Baskı, Çorum 2006, 86-87.

⁶ Değerlendirmenin izahı için bkz., İbn Haldun, *Mukaddime*, 361.

kültürel etkilenmenin boyutlarını görebilmek için uzun zaman dilimlerini göz önünde tutmak gerekir.⁷

Selçukluların XI. yüzyılın ortasında Tuğrul Bey'in komutasında Irak'a gelmesi, Ön Asya'da Müslüman dünyasının ekseriyeti üzerinde siyasi hâkimiyetin tartışmasız biçimde Türklerin eline geçmesine imkân vermişti. Bu andan itibaren, Selçuklu hanedanının hususi bir yakınlık kurduğu Abbasi gelenekleri hariç, artık Müslümanın şehirlerinde bir "Türk tipi" giyinme biçiminin varlığından söz edildiği görülür.

Önemli bir örnek ama tartışmalı bir rivayeti Alp Arslan zamanında buluruz. Selçuklu sultanı Malazgirt savaşından birkaç ay önce Haleb'i kuşattığı zaman, şehrin hâkimi Arap Mirdasî emiri Mahmud itaat etmek ve af dilemek maksadıyla sultanın huzuruna "Oğuz kıyafeti" ile çıkmıştı. Bu rivayet Osman Turan tarafından "*fi zeyyi'l-Guzz*" (Oğuz kıyafetinde) ifadesiyle aktarılır. Bu hikâye, sultanın Oğuzlara mensup olması ve Oğuzların farklı bir kıyafet giydiklerine delalet etmektedir. Tartışmalı yönü ise gerçekte böyle bir hadisenin yaşanıp yaşanmaması durumudur.⁸

⁷ "Uzun zaman dönemleri", Annales okulunun tarihsel fenomenlerin açıklanmasında benimsemiş olduğu bir kavramdır. Bu kavramlaştırma, ilk defa F. Braudel tarafından 1958'da *longue durée* (uzun dönem) terimiyle kullanılmıştır. Braudel bunu *Annales ESC* (Sayı:17)'de yayımladığı "Histoire et Sciences: La Longue Duree" başlıklı makalesinde ele almıştır. Annales Ekolü'nün formülasyonlarından biri olarak kabul edilen yaklaşım, tarihsel durumları anlamının yolunun, onları uzun dönemlerde incelemekten geçtiğini savunur. Buna göre toplumsal değişimler, bir sürece tabidir ve bu da *longue durée* terimiyle ifade edilmiştir. Tartışma için bkz. I. Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi*, Türkçe çev. E. Abadoğlu, N. Ersoy, bgst Yay., İstanbul 2011, 37-38, 43; Peter Burke, *Annales Okulu*, Çev. M. Küçük, Doğu Batı Yay., Ankara 2002, 79, 96, 178 (Ayrıca eserin Türkçe tercümesinde Kurtuluş Kayalı tarafından kaleme alınan Sunuş kısmındaki değerlendirme için de bkz. *age*, 10).

⁸ Turan, Köymen ve Sevim'in eserlerinde (Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, 17. Basım, İstanbul 2014, 171; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 66, 438; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1989, 61) Haleb emiri Mahmud'un sultanın huzuruna "Oğuz kıyafetinde" çıktığı kaydı için gösterdikleri kaynaklarda bu hususu teyit eden bir ifade bulunamamıştır. Bu konuda şu kaynaklara müracaat edilmiştir: Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adîm Bugyetü'l-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, TTK Yay., Ankara 1989; Kamâl al-Dîn İbn al-Adîm, *Buğyat at-Talab fi Tarihi Halab Selçuklularla İlgili Haliürcümleri*, (Arapça metin), Yay., Ali Sevim, TTK, Yay., Ankara 1976; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarîh Dimâşk*, Neşr. H. F. Amedroz, Leyden 1908 nüshası Kahire-Mektebe Mütenebbi tıpkıbasımı; *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Yay. Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 1988; Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1987; *Tarîh-i Âl-i Selçuk* (Anonim selçukenâme), Terc. H. İbrahim Gök-F. Coşguner, Atıf Yay., Ankara 2014; Ali Sevim, *Mir 'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-*

Selçukluların Doğu Roma İmparatorluğu'nu mağlup ettiği 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nda, Roma ordusunda bulunan Türk kökenli Peçenek birlikleri, savaş esnasında saf değiştirerek Türklerin safına katılmışlardı. Bu Peçenek birliklerinin, Selçuklu Türkmen askerlerinin konuşmalarının yanı sıra “kıyafetlerinden” de kendi soydaşları olduklarını anladıklarına dair yorumlar vardır.⁹ Bu da Selçuklu askerlerinin ayırt edici vasıfta “Türk tipinde” giyindiklerini ortaya koymaktadır.

Bağdat'ın müstesna alimlerinden İbnü'l-Cevzî'nin tanıklığı kıyafet konusunda başka tespitler yapmaya imkân veriyor. İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201), Irak Selçuklularının hakimiyeti altında yazarken, bir Batıni grubunun 517/1123 yılında Bağdat'a Türk kıyafeti içinde girdiğini söylemiştir.¹⁰ Bağdatlı alim, benzer bir tespiti bu hadiseden 10 sene sonra yapmıştır. Buna göre Selçuklu hanedanına mensup şehzade Mesud, 528/1134 yılında giriştiği iktidar mücadelesini kaybettiğinde, yakalanmamak amacıyla halktan biri gibi görünmek için Türkmen kıyafetleri giyerek otuz atıyla önce İsfahan'a ardından da Bağdat'a girmişti.¹¹ İbnü'l-Cevzî'nin tanıklığı özeldi zira çoğu kaynak, bu türden kıyafet meselesini nadiren aktarmıştır. Dolayısıyla XII. yüzyılda halifelik merkezi olan Bağdat'daki hâkim Arap kültürüne rağmen bir Türk kıyafeti farklılığı ve tesirinin olduğu söylenebilir. Öyle ki bu dönemde Müslüman şehirlerde oturan Türkmenlerin kıyafetlerinden hemen tanındıkları da anlaşılıyor.¹²

3. Ticaret

Âyân'da Selçuklular, TTK Yay., Ankara 2011, 168; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman Fî Tarîhi'l-Ayân*, (Selçuklularla ilgili kısımlar, Arapça metin), Ankara Ü. DTCF Yay., Ankara 1968, 146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Arapça) Neşr. Dr. M.Y. ed-Dakkâk, Beyrut 1987, VIII, 387-388; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Türkçe Tercüme: *İslâm Tarîhi*), X, 70-71.

⁹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 439; M. A. Köymen, “Anadolunun Fethi ve Malazgirt Meydan Muharebesi”, *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan (26 Ağustos 1071)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İkinci Basılış, Ankara 1971, 131-132.

¹⁰ Müellif bunu “*fî zeyyi'l-Etrâk* =Türk kıyafeti içinde” şeklinde aktarıyor. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, Tah: M. Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ, Neşr: Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1412/1992, XVII, 216; Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 438.

¹¹ Müellif burada (*fî zeyyi't-Türkmân*) ibaresini kullanmıştır. Bkz., İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XVII, 284; Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 438; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarîhi Cilt: V, İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yay., Ankara 1991, 241; H. Kayhan, H., *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2001, 136.

¹² Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 438-439.

Ticaret, giyinmenin saiklerinden biri olarak görünüyor. İthalatı veya ihracatı yapılan herhangi bir giysi veya kumaş türü, giyinme biçimini etkileyebilmekteydi. Kaliteli kumaştan dikilmiş çeşitli giysilerin Selçuklu çağına girerken Türk beldelerinden İslam diyarlarına ihraç edildiğini İbn Havkal, Gerdizî, Mesudî gibi Müslüman coğrafyacıları söylüyor. Türk dünyasında ticareti yapılan başta deri olmak üzere dokuma ve ipekli ürünlerin giyinmeyi etkilediğini söylemek şaşırıcı değildir. Kuşkusuz ipekli kumaş ve elbiseler, başta Çin olmak üzere dışarıdan alınıyordu ancak Türk şehirlerinde de ciddi bir ipek imalatı gerçekleşiyordu. Nitekim Türk dünyasında IX. yüzyıldan itibaren dokuma sanayiinde ciddi bir ivme olduğu da anlaşılıyor. Bu dönemden itibaren başta Harezm ile Maverâünnehir yörelerinde pamuklu ve yünlü kumaşlar yoğun olarak üretilmeye başlanmıştır. Buna şahit olan coğrafyacılar, Maverâünnehir şehirlerindeki dokuma sanayi ürünlerinin İslam beldelerinde alıcı bulduğunu ve ısrarla arandığını söylüyorlar.

X. yüzyıl müellifi olan İbn Havkal, kendi zamanında Maverâünnehir bölgesinde yünden eğrilen kumaşların yanı sıra pamuklu kumaşların da imal edildiğini kaydetmiştir. Buhara yöresindeki Tavâvis'te imal edilen pamuktan iyi eğrilmiş elbiseler Araplar tarafından çok tercih ediliyordu. Irak'ta ve İran'da çok makbul tutulan bu elbiseleri giymek iftihar vesilesi sayılıyordu. Aynı bölgede bulunan Veyzâr'da¹³ dokunan ve *veyzâriye* adıyla tanınan pamuklu dokumalar da son derece kaliteli olup, ipek gibi sık dokunmuş yumuşak kumaşlardı. Horasan yöneticilerinin yanı sıra ordu mensupları ile halktan kimselerin kışın üstlerine Veyzâr kumaşından elbiseler giydikleri kaydedilir. Veyzâriye kumaşlarının ince olmasına karşın son derece dayanıklı olduğu da anlaşılıyor. İbn Havkal'ın kendisi bu kumaştan yapılmış bir elbiseyi

¹³ Veyzâr, Vizâr veya Vezâr olarak geçen bu yerin Semerkant yakınlarında, ona 2 fersah (12 km) mesafede, kuzeyde olduğu anlaşılıyor. Bkz., V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, TTK Yay., Ankara 1990, 97, 99, 137, 141. İstahrî'ye göre Semerkant'a bağlı yerlerden (*rustâk*) biridir. Bkz. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Kahire 1961, 181; Yâkut el-Hamevî, Veyzâr'ı, adıyla anılan (*Veyzâriye*) bir kumaşın dokunduğu şehir olarak not etmiştir. Bkz. *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1979, V, 386. Yâkut'un eserini ihtisar eden Safiyyüddin Abdülmü'min el-Bağdadî de aynı metni aktarır. Bkz., *Merâsidü'l-İttılâ alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ*, TTK Yay., Ankara 2020, III, 433. Sem'ânî, Vezâr olarak kaydettiği bu yerin, Semerkant'a 4 fersah mesafede camisi ve kalesi olan büyük bir köy olduğunu belirtmiştir. Bkz., *el-Ensâb*, Tah. Abdullah Ömer el-Bârûhî, Dâru'l-Cenân, Beyrut 1988, V, 581.

beş seneden fazla giymiştir. Öte yandan Veyzâr kumaşından üretilmiş bir elbisenin fiyatının 2 ile 20 dinar arasında olduğunu öğreniyoruz.¹⁴

B. Dahili Etkenler

Giymeyi etkileyen saiklerden birisi, toplumun yaşam stilini belirleyen saray ve hükümdar çevresi olarak gözükmektedir. Saray çevresi, toplumun örnek aldığı ve kendini ona göre şekillendirdiği bir kültür merkezi rolü üstlenmiştir. Geçmişte olduğu kadar günümüzde de geçerli olan bu durumun izlerini görmek mümkündür. Geleneksel anlayışta bu yaşam stili değişikliğinin saray ve hükümdara göre şekillenmesi, İslam edebiyatında “*halk hükümdarın dinindedir*”¹⁵ sözü ile veciz hale getirilmiştir. Bu kabule göre toplum, kudretli bir liderin yaşam stilini taklit etmektedir. Dolayısıyla hükümdar veya saray çevresinin giyinme ve kıyafet tarzı, toplumun geneli üzerinde etkili bir role sahiptir. Burada dikkat edilecek husus, saray ve hükümdar çevresinin, bu etkiyi iki türlü olarak yansımasıdır: Gönüllü veya zorlama ile.

İlkinde saray ve hükümdarın halk tarafından sevilmesi yeterli idi. Nitekim Hazar kağanı Yahudiliği benimseyince ona bağlı Hazar Türkleri de bu dine girmişlerdi.¹⁶ Benzer şekilde Satuk Buğra Han, Müslüman olunca, ona bağlı Karahanlı Türkleri de binlerce çadır halkı ile topluca ihtida etmişlerdi.¹⁷

---

¹⁴ R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1985, (İbn Havkal, *Sûreti'l-Arç*'dan naklen), 208, 219, 224-225, 244; Barthold, *Türkistan*, 100, 253.

¹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. S. Uludağ, Dergâh Yay., 17. Baskı, İstanbul 2018, 362. Hükümdarlık ile halk arasındaki ilişki biçimleri konusu İbn Haldun tarafından ele alınmış ve mezkûr ibare *Mukaddime*'de zikredilmiştir. Ancak İbn Haldun'dan önce de benzer sözler aktaran müellifler olmuştur. Mesela Türkiye Selçuklu dönemi müelliflerinden Aksarayî buna benzer bir ibareyi İbn Haldun'dan bir asır önce nakletmiştir. Bkz., Kerimüddin Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Abbâr*, Çev. M. Öztürk, TTK Yay., Ankara 2000, 229; Farsça metinde ibare Arapça olarak kaydedilmiştir (*en-nâs alâ dîni mülûkibim*). Bunun için bkz., el-Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Abbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, (Farsça metin) Neşr. O. Turan, TTK Yay., Ankara 1944, 283.

¹⁶ İslam kaynakları arasında Hazarların Yahudiliği konusunda farklı rivayetler vardır. X. yy ilk çeyreğinde ölmüş bulunan İbnü'l-Fakih'e göre Hazarların tamamı Yahudi idi. Bkz., Şeşen, *İslam Coğrafyacıları* (İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l-Büldân*'dan naklen), 191. Ancak ondan bir süre sonra yazan İbn Havkal (ö. 997)'a göre Hazar hükümdarı ve maiyyeti Yahudi olmasına rağmen Yahudiler, Hazarlar arasındaki en küçük dini gruptu. Bkz., Şeşen, *age* (İbn Havkal, *Sûreti'l-Arç*'dan naklen), 165; Yakut el-Hamevi (ö.1229) aynı rivayeti aktarır. Bkz., Şeşen, *age*, (*Mucemü'l-Büldân*'dan naklen), 138. Bundan dolayı bazı araştırmacılar, Musevilğin, Hazar kağanı ile yakın çevresinin dini olduğunu, halkın dini olmadığını, dolayısıyla Yahudiliğin

İkinci etki biçiminde toplumun geneli üzerinde bir yaşam stili değişikliği isteniyorsa, bu zorlama ile olabilir. Diktatoryal yönetimlerde olduğu gibi tek tip kıyafet giyilmesi buna uygun örnektir. Modern zamanlarda bu durumu yansıtan en iyi uygulama, kılık kıyafet konusunda kanunlar çıkarılmasıdır. Bu son durum, “devrimlerin” giyinmedeki rolünü hatırlatır. Köklü bir dönüşümü ifade eden “devrim”in toplumsal yapıda fertlerin yaşam tarzlarını değiştirdiği, bunun giyinme biçimine yansıdığı müşahede edilmektedir.

Böylece kültürel devrim ile ani bir kılık kıyafet değişikliği ortaya çıkar. Mesela yakın dönem Türk kültür hayatında bu türden bir değişiklikten bahsedilebilir. Osmanlı Devleti’nin bakiyesi üzerinde kurulan Cumhuriyet idaresinde radikal bir kültür değişikliği yoluna gidilmiş, bu çerçevede kılık kıyafet devrimi yapılmıştır. Böylece XX. yüzyılda Anadolu’daki Türklerin giyinme biçimi “siyasi erk”in müdahalesi ile kökten değiştirilmiş ve halk, “hükümdarın dinini” yani yaşam ve giyinme biçimini yasal bir zorlama ile benimsenmeye itilmiştir. Kıyafet düzenlemesini isteyerek uygulayanların dışındaki kalabalık kitleler ise buna uymak zorunda bırakılmışlardır. Tarihsel perspektif Türklerin geleneksel giyinme biçiminin Cumhuriyet dönemindekiyle arasında radikal bir farklılığın olduğunu göstermektedir.

II. Tipolojinin Unsurları

1. Sarık

Türklerin Selçuklularla birlikte Ön Asya ve Küçük Asya’ya yerleşmeleri, iki asır içinde giyinmenin bir Türk tipini de çıkarmıştı. Bu tipik giyinmenin elemanları baştaki sarıktan ayaktaki çizmeye değin uzanmaktadır.

---

hükümet ve devlet dini olarak kaldığını iddia etmişlerdir. Bkz., V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Çağlar Yay., Ankara 2004, 61; farklı bir nüsha için bkz., V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Terc. Râğıp Hulûsi Özdem, Yayına Haz. K. Y. Koprıman, İ. Aka, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 2019, 52; O. Karatay, *Hazarlar*, Kripto Yay., 3. Baskı, Ankara 2016, 136. Bu son kaynakta Hazar kağanının üç semavi dinin temsilcilerini tartıştığına dair meşhur hikâyeye atıf vardır. Bkz., s. 100.

¹⁷ Abdülkerim Satuk Buğra Han’ın tarihi şahsiyeti hakkındaki efsanevi rivayetler varsa da 920 yılı civarında Müslüman olduğu genellikle kabul edilir. Bunun için bkz., İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih Tercümesi*, *İslâm Tarihi*, VIII, 105; iki yüz bin çadır halkının Müslüman olduğuna dair, *age*, 460; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, (Koprıman-Aka), 58; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, (Dağ), 67; Barthold, *Türkistan*, 273-274; M. F. Grenard, “Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih”, Terc. O. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, 180; R. Genç, *Karabanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002, 9; Ö. S. Hunkan, “Satuk Buğra Han”, *DİA*, XXXVI, 181.

Öyle ki başa sarılan sarık, Türk tipolojisinin çarpıcı nesnelere biri olmuştur. Esasen Türklerin sarık sarmaya başlamalarının Yakın Doğu'ya gelmelerinden itibaren yaygınlaştığını savunanlar bulunmaktadır. Hatta Selçukluların sarık şeklindeki başlıkları çok tercih etmediği iddia edilmiş olsa¹⁸ da bunun aksini gösteren kayıtlar vardır. Zira sarık da Türklerde kullanılmıştır. Öyle ki Burtasların külahları üzerine sarık sardıklarını İslam coğrafyacıları söylemektedir.¹⁹

Tuğrul Bey'in 1038 yılında Nişapur'a girerken tarif edilen mezkûr kıyafeti incelendiğinde ana unsurlar olarak başında sarık, sırtında kaftan ve ayağında çizme olduğu görülür.²⁰ Bunlardan sarık, *isâbe-i tûzî* ibaresiyle zikredilmiştir.²¹ Köymen bunu "tûzî sarığı" olarak tavsif etmişse²² de doğrusu bir tür keten sarık olmalıdır. Zira "tûzî" lafzı, Tuz kentinde üretilen keten cinsi olarak açıklanmıştır.²³ Her ne kadar Beyhaki açık bir şekilde belirtmiyorsa da Tuğrul Bey'in sarığının börk üzerine sarılı olması mümkündür. Gerçi Köymen, sarığın börk üstüne sarıldığına dair Kaşgarlı'da açık bir kayıt olmadığını söylüyorsa da²⁴ Kaşgarlı sarık sarılmasından bahsemiştir.²⁵ Nitekim *Divânu Lüğâti't-Türk*'te sarık kelimesi "suvluk" adıyla geçer. Kaşgarlı bununla ilgili çekimli fiil olarak "sarlandı", "sarladı" ve "sarlar" kelimelerini kullanmıştır. Bunu "*Ol suvluk sarladı*" (O sarık sardı) veya "*Er suvluk sarlandı*" (Adam sarık sardı) ifadeleriyle örneklendirerek açıklar.²⁶

Tuğrul Bey, Bağdat'ta halife ile görüşmesi sırasında kendisine altın sırmalı sarık ile taç hediye edilmişti. Bu suretle "Tuğrul Bey'in şahsında Arapların ve Acemlerin tacı cem olunmuştu". Başındaki *tac-ı hüsvanî*, onun

¹⁸ Eravşar, agm, 388.

¹⁹ Şeşen, *İslam Coğrafyacıları* (Gerdizi, *Zeynü'l-Abbâr*'dan naklen), 83.

²⁰ Köymen, *Kuruluş Devri*, 264; Sümer, Oğuzlar, 109, 394; Atasoy, "Selçuklu Kıyafetleri", 139. Özgüdenli, *Selçuklular*, 78; Özaydın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 60.

²¹ Beyhaki, *Târîh-i Beyhakî*, (Türkçe Terc.), 519; (Farsça metin için) Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, (*The Târîh-i Baihakî*), 691.

²² Köymen, *Kuruluş Devri*, 264.

²³ M. Muîn, *Ferbeng-i Fârisî*, Müessesesi-i İntişarat-ı Emir-i Kebîr, 8. Baskı, Tahran 1371, 1165.

²⁴ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 445; a.mlf., "Alp Arslan Zamanı Türk Giyim Kuşamı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1971 Malazgirt Zaferi Özel Sayısı 900. Yıl, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Ankara (1971), III, 62.

²⁵ *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 296; Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lüğâti't-Türk*, 472.

²⁶ *Divan*, (B. Atalay neşri), II,246, III, 296; Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lüğâti't-Türk*, 305, 472. (Eserin asıl nüshasında bulunan Arapça vâv harfi her iki tercümede w ile gösterilmiş; burada ise v kullanılmıştır).

halife önünde yer öpmek istemesine mani olmuştu.²⁷ I. Alâeddin Keykubâd, Türkiye Selçuklu tahtına geçtiği zaman Halife Nâsır Lidinillah tarafından Şihâbeddin Sühreverdî aracılığıyla gönderilen sarığı başına sararak fütüvvet teşkilatına girmişti.²⁸

Selçukluların başlangıcında yaygın değilse de sarık sarma usulünün zaman içinde Türklere mahsus bir hal aldığını belirtmek gerekir. Zira Memlûklü ve Osmanlılara gelindiğinde Türklerin tipolojik giyim sembollerinden birisinin sarık olduğu görülür. Bu yüzden “Türk sarığı” veya “Türkmen sarığı” deyimleri ortaya çıkmıştır. Bizans kaynaklarında geçen İstanbul’un fethi sırasında söylendiği rivayet edilen “Latin serpuşu yerine Türk sarığı görmek” sözü bu hususu teyit etmektedir.²⁹ Memlûk Devleti zamanında “Türkmen sarığı” Mısır’da yaygınlaşmış idi.³⁰ Osmanlılarda da tülbentle sarılan sarıklar kullanılmış³¹ ve bunların kullanımı zamanla mükemmelleşmişti.

2. Börk

Börkle ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler sınırlıdır. Genel tasvirler minyatürler ve çinilerden çıkarılabilir. Edebi tasvirlerin katkısı sınırlı olsa da göz ardı edilmemelidir. Esasen Selçuklulardan evvel Türklere çeşitli şekillerde başlıklar kullanılmıştı. İlk örnekler İslam öncesi devirlere aittir. Bu ilk bulgulardaki tasvirlerin, sivri külah veya gece başlığı tipinde olduğu görülmüştür.³² Ancak zamanla *börk* tabir edilen başlık çeşidinin yaygınlaştığı görülüyor. Börk, Türk kültüründe yeri olan bir kıyafet parçasıydı. Börk, keçeden, deriden veya ipekten imal edilebilmekteydi. Mesela samur derisinden hükümdar için *börk* yapıldığı biliniyor.³³ Baştan uçmasını diye ipekten

²⁷ Bondârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe çev. K. Burslan, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999, 11; E. Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yay., Ankara 2007, 239.

²⁸ Kuşkusuz fütüvvet giriş için diğer merasimler de yapılmıştır. Bkz., İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâyye*, 256; Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, 240.

²⁹ O. Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Nakışlar Yay., İstanbul 1980, 381; Doukas, *Tarih*, Çev. B. Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, 233; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, TTK Yay., Ankara 1988, 467.

³⁰ Atasoy, a.g.m., 139; Guliyeva-Meydan, “Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı”, 181.

³¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., 5. Baskı, Ankara 1988, I, 126, not:2 (Kalkaşandı’dan naklen).

³² Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 161-162.

³³ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 443.

“sakalduruk” denilen bir kaytanla çene altından bağlanırdı.³⁴ Bahaeddin Ögel’in tespitine göre VI. yy’da Göktürk çağına ait tasvirlerde üç dilimli börk kullanılmıştır.³⁵ Birçok Türk topluluğu börk imal edip takmış ve satışını yapmıştır. İslam coğrafyacılarından Mesudî’ye göre Burtaslar, tilki kürkünden börk imal edip Hazarlara satarlardı.³⁶ Gerdizi’ye göre aynı Burtaslar giydikleri külahların (muhtemelen börk) üzerine sarık sararlardı.³⁷ Bir başka Türk topluluğu olan Kimakların hükümdarı ise altın taçlı börk takardı.³⁸

Esasen Tuğrul Bey’in tipolojik giyimine bakıldığında, onun Nişapur’a girerken başında *sarık* olduğu halde, *börk* giydiği belirtilmemiştir. Sonraki yıllarda Arapça kaynaklarda Selçuklu dönemi şahsiyetlerinin börk giydiklerine dair bilgiler yer alır. Minyatür, çini ve duvar resimleri bunu teyit etmektedir. Arap kaynaklarında *kalansüve* olarak geçen ifade genelde *börk* olarak tercüme edilmiştir. Börkün kullanımına ilişkin tarih eserlerinde Selçuklu dönemine ait edebi tasvirlerle göz attığımızda şunları görürüz. Gazneli Devleti Sultanı Mesud (ö.1041), Selçuklu Devleti kurulmadan önce Selçuklu başbuğları olan Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler ile amcaları Musa İnanç Yabgu’ya “iki dilimli börkler” göndermişti.³⁹ Börk hediye etmenin eski bir Türk adeti olduğu anlaşılıyor.⁴⁰ Nitekim Selçuklular zamanında da bu gelenek sürdürülmüştü. Aynı Gazne Sultanı, 1040’taki Dandanakan Savaşı öncesinde komutanlarından bazılarına “iki dilimli külah” vermiştir.⁴¹ İki dilimli börk (*keülâh-i dü şâkêh*) giymek, Gaznelilere mahsus bir uygulama olarak görünüyor. Hatta Gazne’de bulunmuş bir freskten hareketle dört dilimli börk (*çebâr-per*) giydikleri de ileri sürülmüştür.⁴²

³⁴ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 445; *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 530; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti’l-Türk*, 230.

³⁵ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 147.

³⁶ Şeşen, *İslâm Coğrafyacıları* (Mesudî, *et-Tenbîh ve’l-İşrâf* tan naklen) 56.

³⁷ Şeşen, *İslâm Coğrafyacıları*, (Gerdizi, *Zeynü’l-Abbâr*’dan naklen) 83.

³⁸ Şeşen, *İslâm Coğrafyacıları*, (İdrisi, *Nüzhetü’l-Müstak*’tan naklen) 107.

³⁹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 445; a.mlf., *Kuruluş Devri*, 226; a.mlf., agm, 61; Ebu’l-Fazl Muhammed Beyhakî, *Tarih-i Mesudî (Tarih-i Beyhakî)*, (Farsça metin) Neşr: S. Nefîsî, Tahran 1319, 598; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, (Türkçe Terc), 457. Bu çeviride “iki sorguçu külâh” şeklinde geçer. Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, 238.

⁴⁰ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 445.

⁴¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, (Türkçe Terc), 570; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 445; C. E. Bosworth, “Hâdjib” *EP*, III, 47; 537-560.)

⁴² Alessio Bombaci, “Gazne’deki Kazılara Giriş, Afganistan’daki İtalyan Arkeoloji Heyeti Hakkında Muhtasar Rapor”, Çev: Doğan Türker, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*,

Sultan Tuğrul Bey, Bağdad'da Halifenin adamları tarafından ordugâhında ziyaret edildiğinde, üzerinde siyah bir kaftan ve başında *samurdan bir börk* (kalansüve) vardı (1056).⁴³ Ertesi yıla ait tatsız bir kayıta Oğuzların börk giydiğini, bunun diğer başlıklardan farklı olduğunu görüyoruz. Nitekim Sıbt ibnü'l-Cevzi'nin rivayetine göre Tuğrul Bey, 449/1057 yılında Arslan el-Besasiri'yi takip etmek üzere Irak'ın kuzeyindeki Sincar'a geldiğinde, Sincarlular daha önce öldürdükleri Oğuz askerlerinin kesik başlarını mızrakların uçlarına takarak kale surlarından sallamışlardı. Bu kesik başların üzerinde börkleri hala duruyordu.⁴⁴ Oğuzların kendilerine has uzun börkler giydiği kaydediliyor. Alp Arslan'ın da böyle uzun börk taktığı rivayet edilir.⁴⁵ Kaşgarlı Mahmud'a göre bu uzun börklere *sukarlaç/sokarlaç börk* deniyordu.⁴⁶ Bazı metinlerde Selçuklu börklerinin ön tarafının yukarı kalkık ve etrafına kürk geçirilmiş olduğu belirtilir.⁴⁷ Türkiye Selçuklularında üç veya daha fazla dilimli börkler, taç olarak kullanılmıştır.⁴⁸ I. İzzeddin Keykâvus'un üç dilimli börk giydiği biliniyor.⁴⁹

Selçuklu çağının seçkin alimi Kaşgarlı Mahmud *Divân*'ında börkten söz etmiştir. O, börkü başa giyilen şey olarak açıklamış ve börkle ilgili atasözleri rivayet etmiştir: “*Tağ keligi börkeçige*” (Kelin geleceği yer, börkçü dükkanıdır);⁵⁰ “*Tatsız Türk bolmas, başsız börk bolmas*” (Acemsiz Türk, başsız börk olmaz).⁵¹

İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü Yay., Berksoy Matbaası, (İstanbul, 1963), I, 549.

⁴³ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 443; Ali Sevim, “Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân (Kayıp Uyûnü't-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler) Sıbt İbnü'l-Cevzi”, *Belgeler, Türk Tarib Belgeleri Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı:18, 47; Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, 41; Merçil, *Selçuklularda Hükkümdarlık Alâmetleri*, 238.

⁴⁴ Sıbt, *Mir'âtü'z-Zamân* (A. Sevim neşri), 22; Sevim, “Mir'âtü'z-Zamân (Kayıp Uyûnü't-Tevârih'ten Naklen)”, *Belgeler*, 46; a.mlf., *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, 40.

⁴⁵ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 445; a.mlf., agm, 61; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyeti's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, Türkçe çev. A. Ateş, TTK Yay., Ankara 1957, I, 115.

⁴⁶ Telaffuz farklılığı tercümelere aittir. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 493; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, 217; Emel Esin, “Börk”, *DİA*, VI, 327.

⁴⁷ Atasoy, agm, 113, 116, 120, 134.

⁴⁸ Eravşar, agm, 388.

⁴⁹ S. Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yay., Ankara 1997, 87.

⁵⁰ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 444; *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 26, II, 41, 52; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, 9, 245, 247.

⁵¹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 445; *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 349-350, II, 281; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, 151, 317.

Selçuklular zamanında farklı renklerde börkler giyilmiştir. Börkün rengi zamanla onu giyen topluluğun adı olmuştur. Mesela siyah börk veya külah giyen Türk toplulukları “Karapapak” veya “Karakalpak” adlarıyla anılırken, Kıpçakların bir grubu siyah börk giydiği için “Karabörklü” adını almıştı. Buharalı dinî bir zümre ise yeşil başlık giydiği için “Yeşilbaş” adıyla tanınmıştı.⁵² Çiğillerin de yaygın olarak *kızıl börk* dedikleri, tiftikten imal ettikleri beyaz bir börk giydikleri kaydedilmektedir.⁵³ Türkiye Selçuklularında *ak ve kızıl börk*ler giyilmiştir. Yazıcızâde Ali'nin kaydına göre Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın sarayında konuklara sunulan içecekleri “*altın üsküflü, ak ve kızıl börklü gül yüzlü sakiler*” dağıtıyordu.⁵⁴ Aynı kaynakta, 1277 yılındaki Karamanoğlu ayaklanmasına katılan Türkmenler *kızıl börklü Türkmenler* olarak anılmıştır.⁵⁵ Bu isimlendirme muhtemelen külahlarının renginden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla kırmızı veya kızıl börklerin XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da yaygın olduğu anlaşılıyor.⁵⁶ Ancak kırmızı veya kızıl börk zamanla konar-göçer Türkmen kitleleri arasında yaygınlaşmış ve bunlara ait farklı inanç mensubiyetinden ötürü “kızılbaş” olarak adlandırılmıştır.⁵⁷ Öte yandan Selçuklular ve Beylikler devrinde “ak börk” de yaygın olarak kullanılmıştır. Yukarıda I. Alaeddin Keykubad'ın sarayındaki görevlilerin dışında XIII. yy ikinci yarısında Denizli uç gazisi Mehmed Bey *ak börk* giyiyordu. Hatta o bir rivayete göre *ak börk* giymeyi gelenek haline getirmişti.⁵⁸

⁵² İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *DİA*, XXV, 546.

⁵³ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 445; a.mlf., agm, 61; *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 175; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti't-Türk*, 421.

⁵⁴ Yazıcızâde Ali'nin eserinin transkripsiyonunda “üsküflü” kelimesi hatalı olarak “üskünlü” okunmuştur. Bkz. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk*, Haz. A. Bakır, Çamlıca Yay., İstanbul 2009, 343. Oysa yazma nüshada “üsküflü” okunacak biçimdedir. Krş., Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, TTK Yay., Ankara 2014, 161b; M. Zeki Oral, “Selçukilerde Giyim Eşyası”, *Türk Etnografya Dergisi*, (Ankara 1963), V, 18.

⁵⁵ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk*, 827, 829.

⁵⁶ Sümer, *Oğuzlar*, 393.

⁵⁷ “Kızılbaş” tabirinin XV. yy'dan itibaren yaygınlaştığına dair bkz., Üzümlü, “Kızılbaş”, *DİA*, XXV, 546-547.

⁵⁸ Ahmed el-Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, (Farsça metin) Neşr: T. Yazıcı, TTK Yay., İkinci Baskı, Ankara 1976, I, 485; *Menâkıbü'l-Ârifîn* mütercimi Tahsin Yazıcı, bunun 1277'deki Cimri hadisesine karışan Karamanoğlu Mehmed Bey olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menâkıbeleri*, Çev. T. Yazıcı, Kabcacı Yay., İstanbul 2006, 386, not kısmı. T. Yazıcı'nın bu görüşünün doğru olması mümkün görünmüyor. Zira Karaman Türkmenlerinin börkleri kırmızı idi. Oysa bu Mehmed Bey, “beyaz börk” giymiş ve giydirmiştir. Bu yüzden Atasoy ve Sümer, bu uç beyini Denizli uç beyi Mehmed Bey olarak kabul ediyorlar. Bkz., Atasoy, agm, 137; F. Sümer, *Oğuzlar*, 394; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Abbâr*, Çev. M. Öztürk, TTK Yay.,

Beylikler döneminde Ahilerin başlıkları da dikkat çeken bir husustur. Bunların külahlarının keçeden olduğu anlaşılıyor. Ahi külahının beyaz olduğuna dair kayıtlar vardır. Bunu en iyi seyyah İbn Batuta açıklamıştır. O, Antalya'yı ziyareti sırasında Ahilerin misafiri olmuş ve giyimleri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Ahiler, yünden (*sof*) bir börk (*kalansüve*) giyiyor, bunun üzerine sarık sarıyorlardı. Bu uzunca bir külah olup bir arşın (*zirâ*) uzunluğunda, iki parmak enindeydi. Bu külah, ince ve şeffaf ipekten *zêrdubanı* denilen bir takye üzerine giyiliyordu. Seyyah İbn Batuta, yemek sırasında börkün çıkarıldığını, altındaki takyenin bu suretle görüldüğünü kaydetmiştir.⁵⁹ Seyyah, esasen Ahi börkünün rengini açıkça söylemez ancak metinde *kalansüve* olarak zikrettiği bu başlığın *softan* yapılmış olduğunu kaydeder. Buradan hareketle koyun yünü demek olan sofun beyaz rengi külahın da rengine işaret etmektedir. Zaten aşağıda görüleceği üzere Osmanlıların kuruluş aşamasındaki teşkilatlanma sırasında rolleri olan⁶⁰ ahilerin kıyafetlerinden de esinlenirken külahlarının renginden bahsedilmektedir.

Böylece börk, Osmanlılar döneminde de kullanılmıştır. Osman Gazi'nin börkü kırmızı kadife veya çuhadandı. Üzerinde destar denen bir sarık yer alıyordu. Tatar usulüyle sarık sarılan bu börke "Horasani" adı verilmiştir.⁶¹ Börk zamanla Yeniçerilerin başlığı olmuştur. Yeniçeri birlikleri

---

Ankara 2000, 50, 53; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, 533-534; N. Kaymaz, *Pervâne Muînüddîn Süleyman*, AÜ, DTCF Yay., No.202, Ankara 1970, 95, Not:6. Denizli uç beyi Mehmed Bey'in Moğollara karşı bağımsızlık mücadelesi hakkında bkz., Kaymaz, *Pervâne*, 93-95; M. Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik Yay., Ankara 2010, 103-104; H. İ. Gök, "Uç Beylerinin İlhanlılara Karşı Bağımsızlık Mücadelesi", *1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üni. Yay., Ed. Abdullah Kaya, Sivas 2018, 341.

⁵⁹ İbn Battuta *Seyahatnamesi Seçmeler*, Haz. İ. Parmaksızoğlu, MEB Yay., İstanbul 1989, 9-10; İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, Sad: Mümin Çevik, Yeni Şafak Yay., (Üçdal Neşriyat tıpkıbasımı), İstanbul (t.y.), 204-205; *Rihletu İbn Battûta (Tuhfetü'n-Nuzûâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr)*, (Safer 757/Şubat-Mart 1356 tarihli Arapça yazma nüshasının Darü's-Şark Arabî Yayınevi tarafından Beyrut'ta neşredilen matbu versiyonu, t.y.), 219-220; İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, Çev. A. S. Aykut, Yapı Kredi Yay., 2000, 403; W. Björkman, "Kalensüve", *LA*, 130; N. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Abilik*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1997, 95.

⁶⁰ M. F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Yayına haz. O. Köprülü, Akçağ Yay., 4. Baskı, Ankara 2006, 113; M. Ali Hacıgökmen, "Ahilerin Genel Görünüşleri Üzerine Bir Çalışma", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 67 (Ekim 2013), 109.

⁶¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1983, I, 244. Esin, "Börk", *DİA*, VI, 328.

tesis edildiğinde börklerinin beyaz olması kararlaştırılmıştı.⁶² Bu yüzden Yeniçeriler, Ahilerin giydiği beyaz keçeden börkler giymişlerdir.⁶³

Esasen Selçuklular zamanından itibaren baş giysisine *börk* yanı sıra *külah*, *serpuş*, *üsküf*, *takye*, *bağaltak*, *bağtak*, *kavuk*, *kalpak* vb. denmiştir.⁶⁴ Bunlardan *bağaltak*, Türkiye Selçukluları zamanında kullanılan bir külahtı.⁶⁵ *Bağtak* hakkında ise en önemli bilgiyi XIV. yüzyıl seyyahı İbn Batuta vermektedir. İbn Batuta, Kırım'da Altın Orda ülkesini ziyaret ettiğinde hükümdar eşlerinin ve zengin kadınların üzerinde tavus tüyü bulunan ve mücevherle süslü *bağtak* denen bir taç taktıklarını bizzat görmüştür.⁶⁶ Öte yandan Cengiz Han zamanında kadınların “bogtag” denen bir başlık giydikleri de belirtilir.⁶⁷

3. Kaftan

Selçuklulardan itibaren yaygın olarak kullanılan *kaftan* uzun bir üst elbisesiydi. Metinlerde *cübbe*, *fereciye* ve teşrifat giysisi olarak geçen *hil'at* de

⁶² Oral, agm, 18; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 511. Esasen Yeniçerilerin ak börk giyme meselesi, ilk Osmanlı müelliflerinde şöyle anlatılır: “*Alâaddin Paşa, kardeşi Orhan Gazî'ye: '... Bir gün ordun çoğalacak. Sen de askerine başka askerlerde olmayan bir nişan koy.' Orhan Gazî de: 'Sen ne iş işlersen ben de onu kabul ederim' dedi. O da: 'Etraftaki beylerin börkü kıızıdır. Seninki ak olsun' dedi. Bilecik'te ak başlık yaptılar. Orhan Gazî giydiği gibi ona bağlı olanlar da giydiler...'*” (kısaltılarak). Bkz., Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. K. Yavuz-M.A.Y. Saraç, Gökkuşbu Yay., 2. Baskı, İstanbul 2010, 83. Neşri ve Oruç Bey tarihlerinde benzer rivayet ufak farklarla anlatılır. Buna göre Orhan Gazi, kardeşiyle bu hususu karara bağladıktan sonra Hacı Bektaş Veli'den “ak börk” giyme müsaadesi almıştır. Bkz. Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) Uç Beyliğinden dünya Devletine*, Sad: N. Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2009, 21; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cibân-Nüma, Neşri Tarihi*, I. Cilt, Yay. Haz. F. R. Unat-M. A. Köymen, TTK Yay., Ankara 2014, 154-155. Ancak Uzunçarşılı, Yeniçeri Ocağı'nın I. Murat zamanında kurulduğunu belirterek bu müelliflerin *Yeniçeri ocağı* ile *yaya askerini* karıştırdığını söylüyor. Ona göre Orhan Gazi zamanında kurulan Yeniçeri Ocağı olmayıp *yaya ve müselleme* askeridir. Bkz. *Osmanlı Tarihi*, I, 127-128, not:1; Esin, “Börk”, *DİA*, VI, 328.

⁶³ Pakalın, *Tarih Deyimleri*, I, 243. İ. H. Uzunçarşılı bu börke “Yeniçeri keçesi” dendiğini belirtmektedir. Bkz., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1984, I, 263.

⁶⁴ Oral, agm, 18. Esin, “Börk”, *DİA*, VI, 328.

⁶⁵ Oral, *bağaltak* tabirinin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde geçtiğini kaydediyor. Bkz., agm, 19.

⁶⁶ İbn Batuta, Altın Orda hükümdarı Sultan Muhammed Özbek Han'ın (1313-1340) zamanında Kırım'a ve Türk ülkelerine seyahat etmiştir. Bkz., Oral, agm, 19; *İbn Batuta Seyahatnamesi Seçmeler*, 83; İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, 246, 249; İbn Batuta, *Rihletü İbn Batuta*, 254, 258; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, 472, 476. Bu Türkçe tercümede kelime “buğtâk” olarak geçer.

⁶⁷ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, 210.

kaftan anlamında kullanılmıştır. Arapçada *kabâ* olarak karşımıza çıkan kaftan⁶⁸ Bahaeddin Ögel'in tespitiyle, İslam öncesi devirlerde Türklerde kullanılmış görünüyor. Nitekim Orta Asya menşeli arkeolojik kazılarda bilhassa Pazırık bölgesindeki kurganlarda kaftan tarzında uzun elbiseler ortaya çıkarılmıştır.⁶⁹ Bu da kaftanın eski bir Türk kıyafeti olduğunu göstermektedir.

Tuğrul Bey 1038'de Nişapur'a girdiği zaman sırtında bir kaftan vardı. Bazı araştırmacılar bunun ipekten olduğunu iddia ederler.⁷⁰ Bu tartışmalı bir husus olarak değerlendirilebilir zira Beyhakî'nin konuyla ilgili Farsça ibaresi "*kabâ-yı mulhem*" şeklindedir. Burada geçen "*kabâ*" kelimesi müttetekün aleyh kaftan manasındadır. "*Mulhem*" tabiri ise çoğu araştırmacı tarafından ipek olarak kabul edilmiştir. Halbuki *Tarih-i Beyhakî*'nin Türkçe tercümesinde *kabâ-yı mulhem* ifadesi, ipek lafzına atıf yapmaksızın "*kalın bir esvap*" olarak çevrilmiştir.⁷¹ Öte yandan dinî prensiplere riayet eden Tuğrul Bey'in, fıkhen erkeklerin giymesi yasaklanan ipek elbise giymesi tuhaf karşılanacağından, kaftanının dokuma kumaştan yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte sonraki bazı kayıtlarda Tuğrul Bey'in zaman zaman ipekli cübbe giydiği kaydedilir. Fakat bu da halife tarafından gönderilen bir hediye olan fereciye (cübbe) olması durumunda geçerlidir. Bu arada bazı kayıtlarda öteki sultanlardan Melikşah'ın ipekli giydiğine dair iddialar da dikkat çekicidir.⁷²

4. Kürk

Selçuklu Türklerinde kıyafetlerden biri de kaftan kadar yaygın olan, kış mevsiminde ve soğuk yerlerde giyilen *kürk*lerdir. Kürk imalatı Türkler arasında Selçuklu devrinden önce başlamıştır. Orta Asya'daki Türk beldelerinde kürk imal edildiğini ve bunların güney ülkelerine satıldığını İslam coğrafyacıları söylüyor. Türklerin giydiği kürkler, görünüşe göre başlıca kuzu olmak üzere samur, bozkır tilkisi, sincap, ada tavşanı gibi muhtelif hayvan derilerinden yapılıyordu. Ancak *çmek* adı verilen⁷³ kuzu derisinden yapılmış olan kürkleri herkesin giyemediği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Vezir Amidülmülk

⁶⁸ Pakalın, *Tarih Deyimleri*, II, 134; Atasoy, agm, 149.

⁶⁹ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 65.

⁷⁰ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 449; a.mlf., *Kuruluş Devri*, 264.

⁷¹ Mulhem, dokunmuş kumaş; ipekli kumaş anlamlarına gelmektedir. Mulhem veya mulham'ın, ipekli ve pamuklu dokuma olduğuna dair bkz., Eravşar, agm, 380; Krş., Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (*The Tarikh-i Baihaki*), (Farsça metin, Kalküta neşri), 691; Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (Türkçe Terc), 519.

⁷² Bkz. a.şğ.

⁷³ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 102; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lügâti't-Türk*, 50.

⁷⁴ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 443.

Kündürî'nin (ö.1064) samur kürkü vardı ve idam edileceği sırada onu kendisini idam edecek olan cellada vermişti.⁷⁵

Sözlüğünde *kürk* kelimesini kullanan Kaşgarlı Mahmud⁷⁶ buna dair birçok kelime kaydetmiştir. Ona göre samurdan yapılan kürke *içük* deniyordu.⁷⁷ Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, samur ve sincap derilerinin tüylü kısımlarının elbisenin iç yüzüne dikilmesi olmalıdır.⁷⁸ Nitekim Kaşgarlı, bunu çekimli fiil olarak kullanırken *içükledi* şeklinde yazar: “*Ol tonug içükledi= O, elbiseye iç geçirdi, samur sansar benzeri kürklerle içini kaplattı*” demektedir.⁷⁹ Bu arada yağmurlu zamanlarda kaftan ve kürk üzerine *yalma*,⁸⁰ *yaku*,⁸¹ *kedük*,⁸² *yaptaç*⁸³ denilen çeşitli yağmurluklar giyildiği görülüyor. Atasözünde geçen *kedük*, keçe ve kepenek olarak kabul edilmiştir: “*Keçe/kepenek (kedük) ne kadar yıpranmış olsa da yağmurda işe yarar*”.⁸⁴ “*Kepe neği (kedüklük) olan kimse ıslanmaz; neyzeke*⁸⁵ *gemi olan at buysuzlanmaz*”.⁸⁶

⁷⁵ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 171, 443; Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, 147.

⁷⁶ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 363; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 152.

⁷⁷ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 69; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 32.

⁷⁸ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 442.

⁷⁹ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 305; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 134.

⁸⁰ *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 34-35; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 363; Mahmud b. El-Hüseyin b. Muhammed el-Kaşğarî, *Kitâbu Divâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası) Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1335, III, 26. Kaşgarlı, bu kelimenin aslen Türkçe olduğunu belirtir ve sonradan Farsça ve Arapça'ya geçtiğini kaydeder. Farsça'ya “yelmeh”, Arapça'ya “yalmak” olarak geçmiştir. Arapça'da *el-yalmak*, kaftan demektir. *Divan*'da *yalma* kelimesinin anlamına *el-yalmak* yani kaftan denmiş; ancak izah kısmında yağmurluk manasına geldiği belirtilmiştir.

⁸¹ *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 25, 226; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 358, 446; Mahmud el-Kaşğarî, *Kitâbu Divâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), III, 18.

⁸² *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 390, III, 38-39; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 168, 365.

⁸³ Yaptaç, küçük kepenek veya keçe (Arapça *lûbâde sağîra*) olarak açıklanmıştır. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 38; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 365; Mahmud el-Kaşğarî, *Kitâbu Divâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), III, 29.

⁸⁴ *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 38-39; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 365; Mahmud el-Kaşğarî, *Kitâbu Divâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), III, 29.

⁸⁵ Neyzek, bir tür kısa mızrak demiridir. Bkz., M. Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, Bahar Yay., İstanbul 1984, 1504. *Divan*'ın Ercilasun-Akkoyunlu tarafından yapılan tercümesinde (s.459) “mızraksı demir” olarak belirtilmiştir. Ayrıca mütercimler, eserin yazma nüshasında bununla ilgili not bulunduğunu belirtmişler ancak herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Böyle bir notlandırma, Ali Emiri'nin matbu nüshasında yoktur.

5. İpekliler

Selçuklular zamanında ipeklilerin giyilmesi meselesi tartışmalı konulardan biridir. Ancak ipek Selçuklulardan önce de Türkler arasında kullanılmıştır. Nitekim Göktürk devrine ait elbiseler içinde ipekli örnekler tespit edilmiştir.⁸⁷ İpeğin Türkler arasında önemli bir yeri olduğu anlaşılıyor. Kaşgarlı Mahmud'a göre Türkler ipeğe “turku”, “zünküm”, “şalaşu”, “barçın” demektedir.⁸⁸ İpeğin önemli bir kısmı Çin'den gelse de Türk beldelelerinde de üretimi yapılmaktaydı. Oğuzların oturduğu Cend civarında Seyhun Irmağı'nın kollarından biri üzerinde bulunan Barçınlıgkent'ten söz edilir.⁸⁹ Bu ismi muhtemelen burada ipek üretimi yapıldığı için almıştır. İpeğin Türk kültüründeki yerine işaret eden Kâşgarlı'nın aktardığı atasözünde “*Barçın yamağı barçınka, kars yamağı karska*” deniyor, yani “ipeğin yaması ipekle, yünden yaması yünle uygun olur” denmiştir.⁹⁰

Öte yandan Tuğrul Bey, Irak'a geldiği dönemde ipekten imal edilmiş bazı teşrifat kıyafetleri giymişti. Nitekim Ocak 1057'de (Şevval 448 sonu) Bağdad'da halife ile görüşürken kendisine altın işlemeli cübbe (*fereciye*) hediye edilmişti. Bu cübbenin halis ipekten yapıldığı söylenir.⁹¹ Sultan Alp Arslan, kendisine ait altın işlemeli bir börk ile ipek işlemeli bir kaftanı Sürhab adındaki hâcibine hediye etmişti.⁹² Selçukluların Bağdad nâzırı, Rum

⁸⁶ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 446; *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 256; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 459; Mahmud el-Kaşgarî, *Kitâbu Divâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), III, 196.

⁸⁷ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 160.

⁸⁸ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 441; *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 427, 446, 485; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 185, 193, 211. Kaşgarlı Mahmud, ipek kumaş anlamında barçın kelimesini sıkça kullanır. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 154. Ayrıca Dizin bölümüne müracaat, 574. İpek kumaşlara verilen başka isimler ve kullanıldığı yerler hakkında da *Divan*'da kayıtlar vardır.

⁸⁹ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, TTK Yay., Ankara 1990, 194. Anadolu'da Barçın, Barçınlı adında yerler vardır. İbn Bibi, Cimri hadisesinde Barçınlu'dan bahsetmiştir. O. Turan bu ismin Oğuzlara ait Barçınlıgkent'ten mülhem olarak verildiğini söyler. Bkz., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 585.

⁹⁰ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 360. Kars, yünden yapılmış kumaş demektir. Bkz. age, 150.

⁹¹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 443; Sevim, “Mir'âtü'z-Zamân (Kayıp Uyûnü't-Tevârîh'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)”, *Belgeler*, 47; Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, 41.

⁹² Vezir Amidülmülk, o sırada görevdeydi. Bu hediyeye şahit olunca sultana “*Emrin yaptığından sual olunmayan Bâri-yi Sübbanehü'nun emridir. Ancak Sürhâb kim oluyor ki kendisine sultan börkü ve kaftanı veriyorsun?*” diye itiraz etmişti. Bu söz, onun gözden düşmesine yol açan

ipeğinden gömlek (*kamis rûmî*) giyiyordu.⁹³ Selçuklu döneminde ipek elbise giyilmesine dair dikkat çekici kaydı Bağdatlı İbnü'l-Cevzî aktarmaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-Muntaẓam* adlı eserinde geçen rivayette, Selçuklu sultanı Melikşah ile veziri Nizamülmülk'ün ipek elbise giydikleri iddia edilmiştir. Bu iddianın temelinde Selçuklu devlet erkanının ipekli elbise giymesine karşı dindar çevrelerin tepki göstermesi yatar. Ulema grubu arasında bu duruma itiraz eden önemli simalar ortaya çıkmıştır. Mesela Bağdad'da 1085'te baş kadı (*kâdî el-kudât*) olan İbn Bekran el-Hamevî eş-Şâmî (ö. 1095) ile sonraki baş kadı Ali b. Muhammed ed-Dâmgânî (ö. 1120), ipek elbise giyilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır.⁹⁴ İbn Bekran, 'ipek elbise giyenin şahitliğini kabul etmeyeceğini' duyurmuştu. Ancak ona Sultan Melikşah ile Vezir Nizamülmülk'ün de ipekli giydikleri söylendi. Bu şaşkıncu iddia karşısında baş kadı 'onların da şahitliğini kabul etmeyeceğini' söyleyerek itirazlarını sürdürmüştür. Ali ed-Dâmgânî ipek elbise yanında altın takmanın da karşısında idi. Fakat bu tepkiler, Köymen'e göre Selçuklu devlet adamlarının ipekli elbise giymelerine mani olmamıştır.⁹⁵

6. Çizme

Çizme, Türklerin milli bir giysisi olarak kabul edilmiştir.⁹⁶ Öyle ki çizme, Ögel'in görüşüne göre İslam uluslarının yaşam kültürüne Türklerle beraber girmiştir.⁹⁷ Ayağa giyilen çizme, Türklerde deri veya keçeden yapılırdı.⁹⁸ Hunlarda keçeden, Göktürklerde keçe ve deriden yapılmış çizmeler bulunmuştur.⁹⁹

---

hususlardandır. Bkz., Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 165; Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîbi'l-Âyân'da Selçuklular*, 143; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîbi'l-Âyân*, (1056-1086 Yılları Arası Selçuklu Tarihine Ait Hadiseler, Arapça metin), Neşr: Ali Sevim, Ankara Ü. DTCE Yay., No. 178, Ankara 1968, 125.

⁹³ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 441, 443; Garsunnime, *Hefevâtü'n-nâdire*, nşr, el-Ester, Şam 1967, 295.

⁹⁴ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 443; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîbi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Haydarabad, 1359, IX, 96.

⁹⁵ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 443; George Makdisi, *İbn 'Aqîl Et La Résurgence De L'Islam Traditionnaliste Au XIe Siècle (Ve siècle de l'Hégire)*, Institut Francais De Damas, Damas 1963, 417-418, 477; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, IX, 96.

⁹⁶ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 449.

⁹⁷ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 205 (2024 baskısı, 208); Atasoy, agm, 144.

⁹⁸ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 449.

⁹⁹ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 65, 205 (2024 baskısı, 65, 208); Atasoy, agm, 144.

Tuğrul Bey, 1038'de Nişapur'a girerken ayağında çizme vardı. Onun kıyafet tasvirini yapan Beyhakî bunu *mûze-i nemedîn* ifadesiyle kaydetmiştir.¹⁰⁰ Bu ifade Tuğrul Bey'in çizmesinin keçeden olduğunu göstermektedir. Araştırma eserlerine de bu şekilde yansımıştır.¹⁰¹ Beyhakî, Tuğrul Bey'in Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında Gaznelilerle mücadele ederken çizmesini günlerce ayağından çıkarmadığını da kaydetmiştir.¹⁰² Çizme, kaynaklarda *edik* adıyla karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³ Bu şekliyle hem Selçuklularda hem de Osmanlılarda kullanılmıştır. Türkiye Selçuklu hükümdarlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev¹⁰⁴ şehit düştüğünde ayağında çizmeler vardı. Yine I. İzzeddin Keykâvus¹⁰⁵ ile II. İzzeddin Keykâvus'un¹⁰⁶ da sultani çizme giydikleri kaydedilmiştir. Bu arada Selçuklu sultanlarının çizmesinin kırmızı renkte olduğu anlaşılmaktadır. Kırmızı çizme geleneği, Türklerde Orta Asya hükümdarlık anlayışından gelmiş olmalıdır.¹⁰⁷ 1277'deki

¹⁰⁰ Beyhakî, *Târîb-i Beyhakî*, (Türkçe Terc.), 519; Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (*The Tariḫ-i Baihakî*), (Farsça metin, Kalküta neşri), 691.

¹⁰¹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 449; a.mlf., *Kuruluş Devri*, 264, 276; Sümer, *Oğuzlar*, 109; Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, 233; Özgüdenli, *Selçuklular*, 78; Özaydın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 60

¹⁰² Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 449; a.mlf., *Kuruluş Devri*, 320; Beyhakî, *Târîb-i Beyhakî*, (Türkçe Terc), 573; Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 233.

¹⁰³ *Edik*, *etik*, *etiik* şeklinde *Divânü Lüğâti't-Türk*'te geçer. Kelime eserin Türkçe tercümesinde çizme, ayakkabı, potin olarak çevrilmiştir. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 68, 218, 294, 395, III, 97, 242, 348, 426; 430; Kâşgarlı Mahmud, *Divân*, 32, 105, 129, 170, 331, 387, 452, 468, 524, 525.

¹⁰⁴ *Tarih-i Âl-i Selçuk* (*Anonim Selçukname*), 40; Oral, agm, 14-15; Tuncer Baykara, I. *Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazî-Şehit*, TTK Yay., Ankara 1997, 43; Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 233. Ayrıca I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in İstanbul'a gittiği sırada başında sarık, ayağında kırmızı renkte sultanlık çizmeleri olduğuna dair bkz., S. Kaya, I. *Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK Yay., Ankara 2006, 167 (Sarıkla ilgili not Bizans kaynağı Niketas Khoniates'ten naklen; İstanbul'da iken kırmızı çizmeyle ilgili not Salim Koca'dan naklendirdir. Bu arada Selim Kaya'nın ileri sürdüğü gibi *Anonim Selçukname*'de I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in öldüğünde ayağındaki çizmenin renginin kırmızı olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bkz., *Tarih-i Âl-i Selçuk* (*Anonim Selçukname*), 40).

¹⁰⁵ I. İzzeddin Keykâvus, Selçuki Hatun ile evliliği sırasında ayağındaki sultanlık çizmelerini hizmetçilerine çıkarttırmıştı. Bkz., Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 233; İbn Bibi, *el-Evâmiri'l-Alâyye* (Türkçe Terc.), 206.

¹⁰⁶ II. İzzeddin Keykâvus Bizans'a sığındığında ayağında kırmızı çizme vardı. Bkz., Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 233; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 515.

¹⁰⁷ Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 234.

Karamanoğlu isyanında Konya'yı istila eden Türkmenlerin başındaki Cimri, ayağında “sultanlara has kırmızı (kızıl) edik” ile yakalanmıştı.¹⁰⁸

Çizme dışında Selçuklularla birlikte yaygınlık kazanan Türklere mahsus bir ayakkabı ise çarık idi. Esasen çarığın İslam öncesi devirde Hunlar tarafından kullanıldığına dair bulgular var.¹⁰⁹ Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lüğâti't-Türk* adlı eserinde çaruk¹¹⁰ tan bahsedilmektedir. Kâşgarlı Mahmud kelimenin fiil haline örnekler vermiştir. Mesela çarukladı,¹¹¹ çaruklandı¹¹² kelimelerini kullanır. Bu arada çarıkla ilgili atasözlerini de aktarmıştır.¹¹³ Çarığa *izlik* de denmektedir. “Türk çarığı” denen *izlik*, Kâşgarlı Mahmud'un ifadesine göre kesilen hayvanların derisinden yapılıyordu.¹¹⁴ Köymen, çarık giyinmenin, Türklere has bir ayrıcalık olduğu fikrindedir.¹¹⁵ Zira o, Kâşgarlı Mahmud'un, herkesin çarık giyemediğinden bahsettiğini, bu yüzden çarık giyinmenin bir imtiyaz olduğunu ileri sürmüştür. Oysa çarık, görünüşe göre kolay imal edilen, Türkmenlerin en sık giydiği, deriden yapılmakla birlikte çabuk yıpranan bir ayakkabıydı. Fakat yönetici çevrelerin ve seçkin zümrenin tercih etmediği bir giyim malzemesiydi. Bu yüzden çarık giymek hükümet çevrelerinde küçümsenmiştir. Bu durum özellikle Türkiye Selçuklularında görülür. Nitekim 1277'deki Cimri hadisesi sırasında Türkmenler, Selçuklu saray çevresine mensup müellifler tarafından “ayağı çarıklı Türkmenler”

¹⁰⁸ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye* (Türkçe Terc.), 664; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 845-846; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme* (Yazma nüsha Tıpkıbasım) Haz. A. Bakır, TTK Yay., Ankara 2014, 410b; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel (Selçuklular Tarihi II)*, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, 121 (Arapça metin, 107); Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 586; Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 234; H. İbrahim Gök, “Cimri Hadisesinde Sahip Ata Oğullarının Rolü”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Beylikleri*, 1-3 Aralık 2017, Afyonkarahisar, Ed. M. Şeker vd., Necmeddin Erbakan Üni. Yay., Konya 2018, 139.

¹⁰⁹ Talas yöresindeki Hunlara ait kurganlarda erkek ve kadınların ayaklarında çarık bulunmuştur. Bkz., Ögel, *İslamiyetten Önce*, 93.

¹¹⁰ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 381; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 164.

¹¹¹ Çarukladı: “Ayağına Türk çarığı giydi” demektir. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 337; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 311; Atasoy, agm, 144.

¹¹² Çaruklandı: “Çarık sahibi oldu” demektir. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), II, 266; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 311.

¹¹³ “Çarık olsa adam ölmez; keçe olsa at yağır olmaz” (veya “Adam ayakkabılı ise yalınayak kalmaz; atın sırtında örtü varsa sırtı yaralanmaz”); “İnsanın atı çarık; gücü azıktır”. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 104, 381; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 51, 164.

¹¹⁴ *İzlik*, *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 104'te “Türk çarığı” şeklinde; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 51'te “Türk ayakkabısı” şeklinde çevrilmiştir. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 451; a.mlf., agm, 70.

¹¹⁵ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 451; a.mlf., agm, 71.

denilerek hor görülmüşlerdi.¹¹⁶ Üstelik dönemin mutasavvıfı Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinde çarık, halkın giysisi olup padişahlara layık bulunmayan bir ayakkabı olarak tarif edilmiştir.¹¹⁷

Sonuç

Selçukluların hâkimiyetiyle birlikte Türklerin Müslüman dünyasında siyasi ve kültürel bir etki yaptığına dair değerlendirmeler kaynakların delaletiyle ortaya çıkıyor. Ancak kaynaklarda kıyafetler hakkında veriler varsa da bunların kâfi miktarda olduğunu söylemek zordur. Yine de kıyafet ve giyim üzerinden belli bir Türk tipolojisi oluştuğunu görebiliyoruz. Selçuklu giyiminin ve kıyafet unsurlarının karakteristik olduğunu, devrin tinselliğine uygun olarak Ön Asya'ya yerleşen Türklerin genel bir özelliğini yansıttığını söylemek mümkündür. Kıyafetin ana unsurları olarak göze çarpan börk, kaftan ve çizme geleneksel Türk giyimini temsil etmiş görünüyorlar. Bunlar Selçuklu döneminin giyime dair tipolojik unsurları haline geldiler. Bu unsurları takviye eden sarık ise bağlanma biçimi ve malzemesi sayesinde zamanla nevi şahsına münhasır bir Türk versiyonuna sahip olmuştur. İslam dünyasında önceden sarık ortaya çıkmış olsa bile Türklerin kullanımıyla ona hususi bir kişilik kazandırılmıştır. Kaftanın da diğer milletlerinkinden farklı olduğu bazı çalışmalara yansımıştır. Kaftan biçim, uzunluk, örtülme, bağlanma, düğmelenme özellikleriyle Türk tipinin ayırt edici niteliğini gösteren bir üst elbisesi haline geldi. Çizmenin ise Türklerin karakteristik ayakkabısı olduğu görüldü. Çizmenin Müslüman toplumlara Türkler tarafından tanıtıldığına dair görüşleri yabana atmak mümkün değildir. Selçuklularda saltanat çizmesi zamanla daha belirgin hale gelmiş ve kırmızı deriden yapılarak bir ayrıcalığa dönüşmüştür. Bu durum bilhassa Türkiye Selçuklularında göze çarpar. Ayrıca Osmanlı döneminde de hükümdar, bey ve ileri gelenlerin yaygın ayakkabısı olmuştur.

Tebaanın yaygın ve ucuz olarak bulunduğu çarık ise Türk kimliğini hususi olarak taşıyan bir giyecek olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra giyimin tamamlayıcı nitelikteki unsurları olan gömlek, kemer, uçkur, çorap, dolak vs. adlarla anılan birçok malzeme, Türk giyiminin sağlam ve temel ihtiyaca cevap veren nitelikte olduğunu göstermekle kalmıyor, zamanının şartlarına göre bir moda etkisi de yapıyordu.

¹¹⁶ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, 636; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk*, 829.

¹¹⁷ Mevlâna Celâleddin, *Mesnevî*, Terc. Veled Çelebi İzbudak, Gözden geçiren: Abdülbaki Gölpinarlı, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., 2. Baskı, Konya 2016, 223 (Ayrıca çarık'la ilgili bahisler için bkz., 739, 741, 743, 746-747, 748, 790, 794); Oral, agm, 14.

Selçuklularla çağdaş olan Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lüğâti't-Türk* adlı eserinde Türklere ait bu kıyafetlerin özellikleri, giyim biçimleri, kullanıldığı yerler hakkında öteki vakayinamelere nazaran çok daha fazla bilgi olduğu görülmüştür. İslâm vakayinamelerinde umumiyetle kıyafet bilgileri nadiren yer almakta, bu da bir hadisenin anlatımında kısaca temas edilerek geçilmekte olduğundan, kıyafet tipolojisinin tespitinde yeterli değildir. Ancak yine de bu kayıtları Kâşgarlı Mahmud'un eserindekilerle karşılaştırma imkânı vardır. Ayrıca minyatür ve çinilerdeki görseller tipolojinin tasvirinde rol oynamıştır. Bu mukayeseler, Orta Çağ'da Ön Asya bölgesinde Selçuklu kıyafet ve giyiminin kendine has, tipolojik nitelikte, tanınmayı kolaylaştıran bir hususiyete malik olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Selçuklu hâkimiyeti Ön Asya'da yerleştiğinde bu giyimin bir stil olarak diğer toplumlar üzerinde belli ölçüde bir etkiye yol açtığı da görülmüştür. Bu etki, tipolojik Türk giyiminin mevcudiyetine mahsus olarak üretilen "Türk sarığı" benzeri tarihe mal olmuş ifadeler sayesinde ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed el-Eflâkî, Şemseddin el-Ârifî, *Menâkibü'l-Arifîn*, (Farsça metin) Neşr: T. Yazıcı, TTK Yay., İkinci Baskı, I-II, Ankara 1976.
- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev. T. Yazıcı, Kabalcı Yay., İstanbul 2006.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Abbâr*, Çev. M. Öztürk, TTK Yay., Ankara 2000.
- el-Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Abbâr ve Müsâyeretü'l-Abyâr*, (Farsça metin) Neşr. O. Turan, TTK Yay., Ankara 1944.
- Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âli Osmân*, Haz. K. Yavuz-M.A.Y. Saraç, Gökkuşbu Yay., 2. Baskı, İstanbul 2010.
- Atasoy, Nurhan, "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Yıllığı*, (1971), Sayı:4, 112-151.
- Azîmî Tarihi* Selçuklularla İlgili Bölümler, Yay. Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 1988.
- el-Bağdadî, Safiyyüddin Abdülmü'min b. Abdülhakk, *Merâsidü'l-İttılâ alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ*, TTK Yay., III, Ankara 2020.

- Barthold, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yay., Ankara 1990.
- Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Yayına haz. Hüseyin Dağ, Çağlar Yay., Ankara 2004.
- Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Terc. Râgıp Hulûsi Özdem, Yayına Haz. Kâzım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 2019.
- Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keybusrev (1164-1211) Gazî-Şebit*, TTK Yay., Ankara 1997.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl, *Tarih-i Beyhakî, (The Tarikh-i Baihakî)*, (Sultan Mesud Devri), Ed. W. H. Morley, W.Nassau Lees, LL. D.), (Farsça metin), College Press, Kalküta 1862.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed, *Tarih-i Mesudî (Tarih-i Beyhakî)*, (Farsça metin) Neşr: S. Nefîsî, Tahran 1319.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed, *Tarih-i Beyhakî*, Türkçe Terc. Necati Lügâl, Haz. Hicabi Kırılancı, TTK Yay., Ankara 2019.
- Björkman, W., “Kalensüve”, *İA*, 129-130.
- Bombaci, Alessio, “Gazne'deki Kazılara Giriş-Afganistan'daki İtalyan Arkeoloji Heyeti Hakkında Muhtasar Rapor”, Çev: Doğan Türker, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü, Berksoy Matbaası, (İstanbul, 1963), I, 537-560.
- al-Bondârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe çev. K. Burslan, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999.
- Bosworth, C. E., “Hâdjib” *Eİ*, III, 46-47.
- Burke, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. M. Küçük, Doğu Batı Yay., Ankara 2002.
- Çağatay, N., *Bir Türk Kurumu Olan Abilîk*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1997.
- Divanu Lûgati't-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, TDK, 4. Baskı, I-IV, Ankara 1998-1999.
- Doukas, (Mikhael), *Tarih, Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, Çev. B. Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.

Eraşar, Osman, “Selçuklu Sultan Kıyafetleri”, *Türkiye Selçukluları Konya Hanedan Türbesindeki Naaşların Tanzimi Projesi*, KB, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Konya 2023, 373-403.

Ersan, Mehmet, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik Yay., Ankara 2010.

Esin, Emel, “Börk”, *DİA*, VI, 327-328.

Garsu'n-Ni'me Muhammed b. Hilal es-Sâbî, *el-Hefevâtü'n-nâdire*, Neşr. el-Ester, Şam, 1967.

Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002.

Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. O. Karatay, Karam Yay., 2. Baskı, Çorum 2006.

Gök, H. İbrahim, “Cimri Hadisesinde Sahip Ata Oğullarının Rolü”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Beylikleri*, 1-3 Aralık 2017, Afyonkarahisar, Ed. M. Şeker vd., Necmeddin Erbakan Üni. Yay., Konya 2018, 127-142.

Gök, Halil İbrahim, “Uç Beylerinin İlhanlılara Karşı Bağımsızlık Mücadelesi”, *1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üni. Yay., Ed. A. Kaya, Sivas 2018, 335-348.

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK Yay., I-II, Ankara 1987.

Grenard, M. F., “Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih”, Terc. Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Neşriyat, Altıncı Basım, İstanbul 2005, 159-199.

Guliyeva, Minara-Cemal Meydan, “Büyük selçuklu dönemi Saray Giyim Kuşamı”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2020/16, 176-191.

Hacıgökmen, M. Ali, “Ahilerin Genel Görünüşleri Üzerine Bir Çalışma”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 67 (Ekim 2013), 103-119.

Huncan, Ömer Soner, “Satuk Buğra Han”, *DİA*, XXXVI, 181-182.

el-Istahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Tahkik: M. Câbir Abdülâl el-Hinî, M. Şefik Gurbâl, Kahire 1961.

İbn al-Adîm, Kamâl al-Dîn, *Buğyat at-Talab fî Tarîh Halab Selçuklularla İlgili Haltürcümleri*, (Arapça metin), Yay., Ali Sevim, TTK, Yay., Ankara 1976.

İbn Battuta Seyahatnamesi Seçmeler Haz. İ. Parmaksızoğlu, MEB Yay., İstanbul 1989.

İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi, (Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr)*, Türkçe çev. Muhammed Şerif Paşa (1907), Sad: Mümin Çevik, Yeni Şafak Yay., (Üçdal Neşriyat tıpkıbasımı), İstanbul (t.y.).

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, Çev. A. S. Aykut, Yapı Kredi Yay., 2000.

İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye, (Selçuknâme)*, II, Terc. M. Öztürk, TTK Yay., Ankara 2014.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Haydarabad, 1359.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, Tah: M. Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ, Neşr: Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, I-XIX, 1412/1992.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarîh*, Tashih ve Neşr. Dr. Muhammed Yusuf ed-Dakkâk, Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Cilt: VIII, (I-X), Beyrut 1407/1987.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarîh Tercümesi, İslâm Tarîhi*, Terc. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., Cilt: VIII, X, İstanbul 1987.

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarîh Dimâşk*, Neşr. H. F. Amedroz, Leyden 1908 nüshası Kahire- Mektebe Mütenebbi tıpkıbasımı, (t.y.).

İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. S. Uludağ, Dergâh Yay., 17. Baskı, İstanbul 2018.

Karatay, Osman, *Hazarlar- Yahudi Türkler, Türk Yahudiler ve Ötekiler*, Kripto Yay., 3. Baskı, Ankara 2016.

el-Kâşgarî, Mahmud b. El-Hüseyin b. Muhammed, *Kitâbu Divâni Lüğâti'l-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), Matbaa-i Amire, I-III, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1335.

Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lüğâti'l-Türk*, Haz. Ahmet Bican Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu, 4. Baskı, Ankara 2020.

Kayhan, H., *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2001.

Kaymaz, Nejat, *Pervâne Muînüddîn Süleyman*, AÜ, DTCTF Yay., No.202, Ankara 1970.

Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yay., Ankara 1997.

Köprülü, M. F., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Yayına haz. O. Köprülü, Akçağ Yay., 4. Baskı, Ankara 2006.

Köymen, Mehmet Altay, “Alp Arslan Zamanı Türk Giyim Kuşamı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1971 Malazgirt Zaferi Özel Sayısı 900. Yıl, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Ankara (1971), III, 51-89.

Köymen, Mehmet Altay, “Anadolunun Fethi ve Malazgirt Meydan Muharebesi”, Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan (26 Ağustos 1071), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İkinci Basılış, Ankara 1971.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt I, Kuruluş Devri*, TTK Yay., 3. Baskı, Ankara 2000.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt: III Alp Arslan ve Zamanı*, TTK Yay., Ankara 1992.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt: V, İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yay., Ankara 1991.

Makdisi, George, *İbn ‘Aqîl Et La Résurgence De L’Islam Traditionaliste Au XIe Siècle (Ve siècle de l’Hégire)*, Institut Français De Damas, Damas 1963.

Merçil, E., *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yay., Ankara 2007.

Mevlâna Celâleddin, *Mesnevi*, Terc. Veled Çelebi İzbudak, Gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., 2. Baskı, Konya 2016.

Muîn, Muhammed, *Ferbeng-i Fârisî*, Müessesesi-i İntişarat-ı Emir-i Kebîr, 8. Baskı, Tahran 1371.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü’-d-Düvel (Selçuklular Tarihi II-Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, Yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, I-II, İzmir 2001.

Neşrî, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-Nüma, Neşrî Tarihi*, I. Cilt, Yay. Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, TTK Yay., Ankara 2014.

Oral, M. Zeki, "Selçukilerde Giyim Eşyası", *Türk Etnografya Dergisi*, Ankara 1963, V, 14-20.

Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) Uç Beyliğinden Dünya Devletine*, Sadeleştiren: Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2009.

Ögel, Bahaeddin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Üçüncü Baskı Ankara 1988.

Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

Ögel, Bahaeddin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., 8. Baskı, Ankara 2024.

Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular, Cilt I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yay., İstanbul 2008.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., I-III, İstanbul 1983.

Râvendî, *Râbatü's-Sudûr ve Âyeti's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, Türkçe çev. A. Ateş, TTK Yay., I-II, Ankara 1957.

Rihletu İbn Batûta (Tuhfetü'n-Nuzûâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr, (Safer 757/Şubat-Mart 1356 tarihli Arapça yazma nüshasının Darü's-Şark Arabî Yayınevi tarafından Beyrut'ta neşredilen matbu versiyonu), (t.y.).

Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, Bahar Yay., İstanbul 1984.

es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Tah. Abdullah Ömer el-Bârûhî, Dârü'l-Cenân, I-V, Beyrut 1988.

Sevim, Ali, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adim Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, TTK Yay., Ankara 1989.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1989.

Sevim, Ali, "Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân (Kayıp Uyûnü't-Tevârîh'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler) Sıbt İbnü'l-Cevzî", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı:18, (1989-1992).

Sevim, Ali, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, TTK Yay., Ankara 2011.

- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târihi'l-Âyân*, (1056-1086 Yılları Arasında Selçuklu Tarihine Ait Olaylar, Arapça metin), Neşr: Ali Sevim, Ankara Ü. DTC Fakültesi Yay., No. 178, Ankara 1968.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 5. Baskı, İstanbul 1999.
- Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1985.
- Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim selçuknâme)*, Terc. H. İbrahim Gök-F. Coşguner, Atıf Yay., Ankara 2014.
- Turan, Osman, *Türk Cibân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Nakışlar Yay., I-II, İstanbul 1980.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, 17. Basım, İstanbul 2014.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşr., 14. Basım, İstanbul 2016.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: I, TTK Yay., 5. Baskı, Ankara 1988.
- Üzüm, İlyas, "Kızılbaş", *TDVİA*, XXV, 546-557.
- Wallerstein, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Türkçe çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, bgst Yay., İstanbul 2011.
- Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, I-V, 1979.
- Yazıcızâde Ali, *Tevarih-i Âl-i Selçuk*, Haz. A. Bakır, Çamlıca Yay., İstanbul 2009.
- Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme*, (Yazma nüsha İndeksli Tıpkıbasım), Haz. Abdullah Bakır, TTK Yay., Ankara 2014.

Türkçe Yer Adları: Kurtlapa

Turkish Place Names: Kurtlapa

Sebahat ARMAĞAN*

Öz

Yer adları, bir yerleşim yerinin sosyo-kültürel yapısı, tarihî ve coğrafi özellikleri hakkında ipuçları verir. Bunun için dil, kültür, tarih ve coğrafya açısından yer adları üzerine yapılan çalışmaların önemi büyüktür. Türkoloji’de yer adları üzerine tasnif denemeleri yapılmış, Anadolu’ya yerleşen boylar üzerinde durulmuş, yer adlarında yapılan değişiklikler de çalışmalarda yerini almıştır. Çeşitli nedenlerle bilinçsiz yapılan ad değişiklikleri, söz konusu yerle ilgili izleri ortadan kaldırabilir. Bu nedenle adlandırmalarda ve ad değişikliklerinde dikkatli olunması gerekir. Dolayısıyla bu tür değişiklikler yapılırken *ad bilimi* (onomastik) ve *yer adları biliminden* (toponim) faydalanılmalıdır. Hatta konuya disiplinler arası bir yaklaşımla bakılmalıdır. Çalışmaya konu olan Sivas iline bağlı *Kurtlapa* köyü, büyük şehirlere fazla göç vermemiştir. Sivas merkeze yerleşen köylüler, aynı çevrede ve her daim iç içedir. Akraba evliliğinin yaygın olduğu köyün adı, tarih boyunca hiç değişmemiştir. Bu çalışmada, Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan toponim literatürüne katkı sağlamak amacıyla *Kurtlapa* sözcüğü üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Ad bilimi, yer adları, köy adları, Kurtlapa.*

Abstract

Place names give clues about the socio-cultural structure, historical and geographical features of a settlement. For this reason, studies on place names in language, culture and history studies are of great importance. In the studies, classification attempts were made on place names and the tribes that settled in Anatolia were emphasized. In addition, changes in place names have also taken place in the studies. Since name changes made unconsciously for various reasons

---

* Doç. Dr.; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Yeni Türk Dili, email: sebahat.armagan@gop.edu.tr, orcid: [0000-0002-7055-9577](https://orcid.org/0000-0002-7055-9577)

can eliminate traces of the place in question, attention should be paid to this in naming and name changes. Therefore, when making such changes, onomastics and toponymy should be used. In fact, the issue should be viewed with an interdisciplinary approach. Kurtlapa village, which is the subject of the study, has not emigrated much to big cities. The villagers who settled in the center of Sivas are in the same environment and always together. The name of this village, where consanguineous marriage is common, has never changed throughout history. In this study, the etymology of the word Kurtlapa will be focused on in order to contribute to the toponymic literature, which has an important place in Turkish cultural history.

Key Words: *Onomastics, place names, village names, Kurtlapa.*

Giriş

Dil biliminin alt dallarından biri ad bilimidir (onomastik). Yer ad bilimi (toponimi) ise ad biliminin alt dallarından biridir.

Fuat Köprülü'nün 1925'te "Oğuz Etimolojisine Dair Tarihi Notlar" adlı makalesi yer adları üzerine yapılan temel çalışmaların başında gelir. 1928'de Hüseyin Nihal ve Ahmet Naci'nin "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", 1945'te Abdülkadir İnan'ın "Anadolu'nun Toponimisi ve Türk Boylarının Adları Meselesi", 1945'te Sırrı Üçer ve Mesud Koman'ın "Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme", 1965'te Hasan Eren'in "Yer Adlarımızın Dili" yer adları üzerine yapılan diğer önemli çalışmalardır.¹ Anadolu kültürünün temeli kabul edilen Oğuz boylarının yerleşimi üzerine çalışmalar yapılmış², yer adlarında yapılan değişiklikler de yer adları bilimine konu olmuştur.³

---

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tapar, D. (2023). Türkiye'de Yer Adları Bilimi Hakkında Yapılmış Çalışmalar Üzerine Kaynakça Denemesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 1101-1121.

² Bakınız: Tekin, M. (1990). Hatay'da Türkmen Aşiret ve Oymaklarının Adını Taşıyan Köyler, Mahalleler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (66), 187-191. Budak, A. (2001). Yurdumuza Yerleşen Oğuz- Türkmen Boyları ve Bazı Yer Adlarımızın Anlamları. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları. Hacıoğlu, Y. ve Memişoğlu, R. (2005). Dede Korkut Destanlarında Adları Geçen Oğuz Beylerinin İzlerini Taşıyan Yer Adları Üzerine Bir Deneme. *Sosyal Siyaset Bilimleri Dergisi*, (49), 771-815. Memişoğlu, R. (1994). Dedem Korkut Destanlarında Adları Geçen Oğuz Beyleri'nin -Yiğitlerinin Hatıralarını Taşıyan Yer Adları Üzerine Bir Deneme. *İçel Kültürü Dergisi*, (31), 11., Kurgun, L. (2005). Burdur İli Orun (Yerleşim Yeri) Adlarında

Anadolu'da bazı köy adları değiştirilmiş olmakla birlikte adı değişmeyen köy sayısı bir hayli fazladır. Bu köylerden biri de Sivas merkeze bağlı Kurtlapa köyüdür. Sivas il merkezinin kuzeyinde bulunan ve merkeze 48 km uzaklıktaki köyün nüfusu, 2023 nüfus sayımına göre 1.023 kişidir. 1928 yılından beri aynı adı taşıyan yerleşim yeri, 1991 yılında belediye; 2013 yılında köy olmuştur.

Köyün yaklaşık 1400-1420'lerde kurulduğu tahmin edilmektedir. Ancak 937/ 1530 tarihli ve 387 numaralı "Muhasebe-i Vilayeti Karaman ve Rum" defterine göre, köy 8 hanedir. Köy, 1838 tarihli nüfus defterine göre 61 hanedir ve köy önceleri Yıldız Beldesine, Yıldız Beldesi de Tokat Kazasına bağlıdır.⁴

Köy ağzında başta yuvarlaklaşma ve tonlulaşma olmak üzere Oğuz Türkçesine özgü birçok ses ve şekil özelliği bulunmaktadır.⁵ Bu özellikler arasında tonlulaşma, "Oğuz grubunda kurallı olarak görülür." (Tekin ve Ölmez, 2009: 50). Sivas bölgesi ağızları, Oğuz grubu lehçelerinin özelliklerini yazı diline göre daha ileri derecede temsil etmektedir (Akar, 2019; 11-12). Bu özellik Kurtlapa köyü ağzında da kurallı olarak devam etmektedir.

Eski Oğuz Türkçesinde, dudak uyumunda görülen bozukluk (Akar, 2018: 108), Kurtlapa köyünün ağzında da aynı şekilde yaşamaktadır. Karahan'a göre, Sivas bölgesi ağızları, Eski Oğuz Türkçesinin bu coğrafyanın ağızları temelinde geliştiğini gösterir (2013: 223). Kurtlapa köyünün ağız özellikleri de buna canlı bir örnektir.

Köyde Orta Asya temelli doğum, yaşam ve ölüm döngüsünü simgeleyen mitolojik öğeler ve *kurt ağzı bağlama* gibi gelenekler de yaşamaktadır.

Oğuz İzleri. 1. Burdur Sempozyumu, Burdur, 261-265., Ercilasun, A. B. (2008). Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 9-25.

³ Soylu, (1972). Köy İsimlerinin Değiştirilmesi, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 898-7899., Soylu, (1977). Düzeltmesi Gereken Bir Yanılgı: Köy Adlarının Değiştirilmesi. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 17, 7898-7899. Tan, N. (1984). Türkiye'de Yer Adları Verilirken veya Değiştirilirken Neler Esas Alınmalıdır? *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 779-783., Yediyıldız, B. (1984). Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri ve Yer Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 25-41., Sürgevil, S. (1988). Son Yüzyıl İçinde Bozdoğan'da Yer Adlarının Değişmesi. VI. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul., Tuncel, H. (2000). Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 23-34.,

⁴ MAK, SK.

⁵ Köyün ağız özellikleri, Okan Bayır tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmanın amacı yer adları bilimi literatürüne katkı sağlamaktır.

Kurtlapa Adı

Köyün adıyla ilgili bazı söylentiler vardır: Söylentiye göre, kurt, yeni evlenen bir gelini düğün sabahı kapar. Gelinden geriye sadece kınalı bir el kalır. O günden sonra köyün adı, *Kurtkapan* diye anılır. *Kurtkapan*, sonradan *Kurtlapa* olur.⁶ Bir diğer söylenti, köye lapa lapa kar yağdığına birçok kurdun köye indiği yönündedir.⁷ Bir söylentiye göre, köye ilk olarak üç avcı gelir, avcılardan biri burayı çok beğenerek buraya yerleşmek ister. Avcılardan bir diğeri, “Burada kurt çok, seni kurt kapar.” der. *Kurtkapan/Kurtkapan/Kurtkapa/Kurtlapa* olur.

Söylentilerin ortak noktası, köyün adının kültürün önemli bir parçası olan *kurt* ile ilişkilendirilmesidir. Köyün adı *kurt* motifine ve *kap-* fiiline dayandırılır. Ancak *Kurtlapa* adının ‘Kurtlu’ ve ‘Apa’ sözcüklerinin birleşip kaynaşmasından oluşan birleşik isim olma ihtimali yüksektir. Köyde *kurt/gurd* sözcüğü, ‘akıllı, uyanık, iş bilir ve tecrübeli’ anlamlarında kullanılır. *Kurtlu* ise ‘alınan, kırılınan’ anlamlarının yanında ‘titiz, işine özen gösteren, neşeli, kıpır kıpır’ anlamlarına da gelmektedir. Köyde çok yemek yiyen, doymak bilmeyen kişilere *kurtkaram/gurtgarın* denir. Köyde *K(g)urtgözü, K(g)urtağzı* ve *K(g)urtderesi* adında mevki adları da vardır.

Köyle ilgili edinilen bilgilere göre, köyde 1840-1860’lı yıllarda ardıç, çam ve gürgen ormanları bulunmaktadır. Bu ormanlar hakkında “Her yerin ormanı bitse de bu köyün ormanı bitmez.” şeklinde söylentilere rastlanmıştır.⁸ Ayrıca Sivas’ın kuzey tarafına açılan yola Niksar Kapısı (Caddesi) denir.⁹ Bu yol Kurtlapa köyünden geçmektedir. Bu yolun bir kolu Almus’a bir kolu da Niksar’a gider. Bu durum, köyün konumu için önemlidir. Çünkü bu yol İç Anadolu Bölgesini Karadeniz bölgesine bağlar.

Türk kültüründe soyun devamı; olağanüstü şekilde ritüele, toteme veya bozkurda; yani *dişi kurda* dayandırılarak izah edilir. Bu da *Bozkurt-Ana*,

---

⁶ AA.

⁷ DŞ.

⁸ Köyün ilk belediye başkanı Selim Karadağ (SK) ve tarih öğretmeni Mehmet Ali Karamanoğlu (MAK), köy hakkında bazı araştırmalar yapmıştır.

⁹ SA’dan edinilen bilgiye göre, yıllarca şu andaki vilayet binasının önündeki yol levhasında Niksar Caddesi levhası vardır. Bu levha yaklaşık on yıl önce kaldırılmıştır.

Asena, Kurtarıcı, Doğuran, Dişi Bozkurt-Ana mitlerinin oluşup bozkurt kültüründe, kağanların geldiği hanedanın kutsallığının kaynağını oluşturur (İnan, 1976: 137-149). *Kurt*¹⁰, Türklerin sosyo-kültürel hayatıyla özdeşleşmiş bir motiftir. Çin kaynaklarında Türk asıllı olmayan kavimler için ‘kurttan türeyenlerden değildir’ (Kafesoğlu, 1997: 330-331) ifadesi, bu durumla ilgilidir. Siyasî ve askerî açıdan da önemi büyük olan *kurt*, göksel bir varlıktır. Yer ve gök arasında bir bağ, elçi ve kılavuz kabul edilen *kurt*, ayrıca hükümdarlık sembolüdür.

Kültürel semboller, zamanla değişime uğrar, zenginleşir veya kaybolabilir. Kültüre ait değerlerin gelecek nesillere değişmeden aktarılması çok önemlidir (Şahin, 2024:196). Türk kültüründe soyun devamı bir dişi kurda bağlanır. Ancak Türklerde dişi kurt da erkek kurt kadar kutsal kabul edilir. Buna bağlı olarak Türk toplumları arasında ataerkillikle ilişkili olarak ‘Kurt Ata’ ve anaerkillikle ilişkili olarak ‘Kurt Ana’ mitolojisi benimsenerek kabul görmüştür.

Kuzey Doğu Sibirya bulunan pek çok kabilenin atası erkek kurt kabul edilirken Orta Asya Türk boylarında *Kurt Ana* ön plandadır. *Börte Çino* olarak bilinen Cengiz Han’ın atası *Kurt Dede*’dir (Ögel, 1993: 43-45). Ancak her kurt, kurt değildir. Kurdun kutlu sayılabilmesi için *boz renkli* ve *yeleli* olması gerekir. Türklerde *böri*, *bört*, *börte*, *börtü*, *bölte böri*, *böltü böri* şekilleriyle kullanılan sözcükler işte bu *boz renkli* kurttur.

Anadolu’da tarihî veya dinî açıdan önemi olan kişilere *Kurt Baba* ve *Kurt Dede* adlandırması yapılmıştır. Bu kişilere duyulan saygı ve sevginin göstergesi olarak onların mezarlarına da aynı saygı gösterilmiştir. *Kurt Baba* adıyla bilinen türbeler vardır: ‘Konya/Meram’ // Kocaeli/Körfez // İzmir/Kemalpaşa // İzmir/Tire // Kuzey Lefkoşe // Amasya/Merzifon // Manisa/Turgutlu’. Aynı şekilde *Kurt Dede* dında Türbeler de mevcuttur: ‘Çorum/Bayat Belediyesi // Karabük/Safranbolu // Manisa/Gördes ilçesi Kayacık köyü’.

Çınar’a göre, Türk aile yaşamındaki *ata*, *baba* kavramlarının üstlendiği büyük görev, ataerkil toplum yapısının kurda verilen önemi daha da tetiklemiştir. Çınar, bu durumun kurda duyulan saygıyı daha üst düzeye çıkardığını vurgular (2016). *Kurt* sözcüğünün özel isimden cins isme kadar

---

¹⁰ Türkoloji’de Kurt motifi her yönüyle ele alınmış olduğu için bu çalışmada Kurt motifine kısaca değinilmiştir.

pek çok adlandırmadaki görünümü¹¹ bu saygının ve değerini göstergesidir. Aşağıdaki yer adları bu adlandırmalara örnektir:

Aktaşkurtlar 'Bolu/Gerede'de bir köy' ve aynı köyde *Kurtlar* Mahallesi vardır.

Aşağıkurdoğlu 'Ardahan'

Bozkurt 'Sivas/Şarkışla'

Karakurt 'Kars/ Sarıkamış'

Kocakurt 'Sivas/Kangal'

Kurdu 'Edirne/Uzunköprü'

Kurt Burnu 'Bodrum'da bir koy'

Kurtalan 'Sürt'e bağlı bir ilçe'

Kurtbağı 'Hatay/ Arsuz'

Kurtboğaz 'Ordu/Akkuş ilçesinde bir mahalle'

Kurdere 'Balıkesir/Karesi ilçesinde bir mahalle' // 'Tekirdağ/Saray'

Kurtdoğmuş 'İstanbul/Pendik ilçesinde bir mahalle'

Kurthasanlı 'Konya/Kadınhanı'

Kurtkale 'Ardahan/Çıldır'

Kurtkayı 'Kastamonu'

Kurtköy 'Kars/Arpaçay' // 'Kastamonu/Devrekani' // 'İstanbul/Pendik'te bir yer'

Kurtlar 'Balıkesir/Dursunbey' // 'Bolu/Mudurnu' // 'Çanakkale/Yenice' // 'Maraş/Onikişubat' // 'Denizli/Acıpayam' // 'Manisa/Köprübaşı' // 'Zonguldak/Ereğli'

Kurtlarlı 'Sivas/Divriği'

Kurtmahmut 'Erzurum/Aşkale'

Kurtmezraası 'Hatay/Altınözü ilçesinde bir mahalle'

Kurtoğlu 'Van/Çaldıran ilçesinde bir mahalle'

---

¹¹ Çalışmada sadece yer adları verilmiştir.

Kurtoğlu ‘Gümüşhane // Kırıkkale/Delice’

Kurtoğlu ‘Sivas/Ulaş’

Kurtpınar ‘Adana /Ceyhan ilçesinde bir mahalle’

Kurtsuyu ‘Düzce // Mersin/Mut ilçesinde bir mahalle’

Kurttutan ‘Manisa/Salihli ilçesinde bir mahalle’

Kurtuşağı ‘Malatya/Akçadağ ilçesinde bir mahalle // Konya/Yunak ilçesinde bir mahalle’

Anadolu’da *Kurd* sözcüğünden kurulan cemaat adları vardır: *Kurd Efendi, Kurd, Kurdbaş, Kurdbaşlu, Kurdcu, Kurddutan, Kurdlar, Kurdlu, Kurtlu, Kurdoğlu, Kurt Evladı, Kurt Kulağı, Kurt Viranı, Kurtbeğli, Kurtlu Beğli, Kurtgöz* (Halaçoğlu, 2009: 1542-1547). Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde aslı Türkmen olan *Kurd* adında (Sivas Sancağına bağlı) Halep eyaleti de vardır (Türkey, 2012: 471).

Kurt sözcüğünden türeyen *kurtlu* ‘huzursuz’ (Gaydarcı vd., 1991: 156) ve ‘kıskanç’ (DS 3010) anlamlarına gelir. Lakin yer adlandırmalarında saygı ve övgünün esas olduğu düşünülecek olursa *kurtlu* sözcüğünün ‘huzursuz, kıskanç’ veya ‘böcekli, kurtlanmış’ gibi olumsuz anlamlarının yer adlandırmalarında esas alınmış olma ihtimali düşüktür. Yer adlandırmalarında sözcüğün bu anlamlardan ziyade ‘kurnaz, bir şeye düşkün, tutkulu, güldüren, neşeli’ (DS 3010) ve ‘kıpı kıpır’ anlamları düşünülmelidir. *Kurtlu* sözcüğüyle yapılan yer adlandırmalarına şu örnekler verilebilir:

Karakurtlu ‘Kars/Sarıkamış’ // Konya/Kadınhanı ilçesinde bir mahalle’

Kurtlu ‘Sinop/Boyabat’

Kurtluca ¹²Denizli/Pamukkale // ‘Ordu/İkizce’

Kurtlugelik ‘Kastamonu/Pınarbaşı’

Kurtlukaya ‘Sivas/Ulaş’

Kurtlüözü ‘Çorum/İskilip’

Kurtlusarınmazı ve *Kurtlusogüksu* ‘Hatay/Kırıkhan ‘

---

¹² Aynı zamanda bir bitki adıdır.

Osmanlı Devleti döneminde de *Kurtlu* adında yerleşim yerleri vardır: *Kurtlu* ‘Selanik Sancağının Kavala kazasında’ (Yer Bilgisi: 266-10874 / Belge Tarihi: H-07-06-1223) // ‘Sivas’ın Hafik kazasına tabi Tozanlı nahiyesinde’ (Yer Bilgisi: 164-3 / Belge Tarihi: H-27-12-1330). *Kurtlu Kaya* köyü (Yer Bilgisi: 1799-16 / Belge Tarihi: H-10-09-1313) vardır. Ayrıca Kayseri’de *Kurtlu Değen Hatun Vakfı* hakkında bilgiler bulunmaktadır (Yer Bilgisi: 26 – 1265, Belge Tarihi: H-26-05-1273).

Türkay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler” adlı eserinde *Kurt* ve *Kurtlu* adlı Yörük veya Türkmen topluluklardan bahsetmiştir: *Kurdlar, Kurtalanı, Kurdanlı/Kurdanlı, Kurdaş, Kurdbeğ, Kurdcular/Kurtcalar, Kurdcu, Kurdcular, Kurdculu, Kurdkoca, Kurtdomuzu, Kurdbamzalı/Kurdbamzalı, Kurdkayası, Kurdavcısı, Kurdoğlu, Kurtşeyh, Kurd Vîrânı, Kurdlu/Kurtlu, Kurdlı-u Kebîr, Kurdlı-u Sağır, Kurtluavcısı [Kurultuavcısı] Gökömer* (2012: 471-472). Türkay, aynı çalışmada Nevşehir, Niğde, Kırşehir ve Sivas Koçhisar yerleşim yerlerindeki *Kurultu* adlı Türkmen oymağından da bahsetmiştir (2012: 40).

Kâşgarlı, DLT’de 24 Türk boyundan 22’sini göstermiştir. Bu 22 boy, şu şekildedir: *Afşar, Alkabölük, Bayat, Bayundur, Begtili, Bügdüz, Çarukluğ, Çavuldur, Çepni, Eymür, İwa ~ Ywa, İğdir, Karabölük, Kayı, Kınık, Peçenek, Salgur, Tuturka, Tüger ~ Döğer, Ulayundluğ, Üregir ~ Yüregir, Yazğır* (Atalay, 2006: 55-58). Anadolu’daki Oğuz boylarına ait yer adları listesinde Tokat-Sivas bölgesinde yer alan bu boylar şunlardır: *Alayunylı, Alka Evli, Bayat, Bayındır, Bügdüz, Çavuldur, Çepni, Dodurga, Döğer, Eymür, İğdir, Karkın, Kayı, Kızık, Salur, Yazır, Ywa* (Sümer, 2016: 405-427). Görüldüğü üzere, Oğuz boyları, gelip yerleştikleri coğrafyalara, kendi boy adlarını vermişlerdir. Oğuzların Bozok kolunun Günhan Oğullarının *Kayı, Bayat, Alkaevli, Karaevli*; Bozokların Kayı boyuna bağlı *Akkeçili, Atçeken, Haculu, Karakeçili, Kızılkeçili, Kurtlu, Saçkaralı, Sarıkeçili* olmak üzere sekiz grup vardır. *Kurtlu* oymağı da bu sekiz gruptan biridir. Buna bağlı olarak *Kurtlu* oymağı da gelip yerleştiği coğrafyalarda bu adı özel isim olarak kullanmışlardır.

Yukarıda *Kurt* ve *Kurtlu* sözcükleriyle yapılan adlandırmalarda görülen durum, *apa* sözcüğü için de geçerlidir. Türk kültür teşkilatında devlet meclisine *toy, toya* katılan kişilere *toygun* denir. *Apa, Erkin, İl-teber, Kül Çor, Tarhan, Tigin, Tudun, Yen-hung-ta* vb. kişiler *toy* üyesi; yani *toygun* diye adlandırılır. Bu kişiler, askeri ve sivil idare sahipleri olarak devlet meclisine katılan kimselerdir (Kafesoğlu, 1997, 248-250).

Umar “Türkiye’deki Tarihsel Adlar” başlıklı kitabında *aba/apa/pa* sözcüğünün anlamını ‘su’ (akarsu, dere, ırmak, göl, deniz) olarak verir ve eserinde bu sözcükle yapılan yer adlarından bahseder (1993).

Eski Uygur Türkçesinde *apa*¹³ ‘ata, dede, büyük baba, cet, ecdat’ (Wilknes, 2021: 55) ve ‘abla, büyük kız kardeş’ (Caferoğlu, 1968: 18) aynı sözcük, Çuvaş Türkçesinde ‘anne, babaanne’; Karakalpak, Kazak, Kırgız ve Yeni Uygur Türkçesinde *apa* ‘anne, abla’; Nogay Türkçesinde *aba*, Tuva Türkçesinde *ava* ‘anne’ demektir. Özbek Türkçesinde *apa*, *apay* ‘abla, anne, nine’; Tuva Türkçesinde *ava*; Türkmen Türkçesinde *afa*, *ene* ‘anne’ anlamlarında kullanılan sözcüklerdir. Bunların tamamı ortak bir kültürün ürünüdür.

*Aba*¹⁴ ‘cet, büyük baba’ [Kâbil’de bir yer adı] (SG 95); ‘baba; büyük baba, büyük babanın ağabeyi, amca, anne, büyük kız kardeş’ (Alt.Tr. 19); *aba/abu/av* ‘baba, büyük baba’ (Moğ.Les. 8); *abaga* ‘amca’ (AŞ 1); *abaga, abaka* (SG 95, Alt.Tr 19, Krgz.Tr 1); *abaga, avga* ‘amca’ (Moğ.Les. 4); *aby* (Tatar.Tr.19) ve *appa* ‘dede’ (Mlk.Tr. 86) sözcükleri lehçelerde ve ağızlarda çeşitli fonetik değişikliklerle yaşamaktadır. *Apa* sözcüğü, *aga* ve *eçe* sözcükleriyle birleşerek *apa+aga* ‘abaga’ ve *apa+eçe* ‘amca’ gibi yeni akrabalık adları yapılmıştır (Tekin, 1969: 289-291).

Aba/apa, Eski Türkçede önceleri erkeğe özgü bir akrabalık adyken sonraları kadına özgü bir akrabalık adı olmuştur. *Aba/apa* sözcüğünün ‘baba, dede’; sözcüğün ince ünlülü şekli olan *ebe* sözcüğünün ‘anneanne ve babaanne’; *abu* sözcüğünün ‘abla ve anne’ anlamları ortak kültür ürünü olarak hâlâ yaşamaktadır. Eski Türkçede akrabalık terimi olan *apa* ‘büyüklük, yücelik’ anlamlarıyla askerî ve idarî bir ünvan olarak da kullanılır:

Apa Tarkan ‘Tunyukuk Yazıtı ve Köl İç Çor Yazıtı’

Beçe Apa İçreki ‘Miran Metinleri’

Çor Apa ‘Çakul VI Yazıtı’

İnançu Apa Yargan Tarkan ‘Köl Tigin Yazıtı’

Kul Apa Urungu ‘Miran Metinleri’

¹³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Armağan, S. (2022), “Ana ve Anne Sözcükleri Üzerine Kültürdilbilim İncelemesi”, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Haziran, ss. 38-53.

¹⁴ Sözcük Arapçadaki ‘babalar’ ve ‘hırka, yelek, palto gibi kıyafetler’ anlamlarıyla karıştırılmamalıdır. [Ar. *eb*: babanın çoğul şekli olan *âbâ*’ ve Ar. *‘aba*’].

Külüğ Apa ‘Çakul VIII Yazıtı’

Laçın Apa ‘Ottuktaş III Yazıtı’

On Apa ‘Gümüş Tabak Yazıtı’

Öz Apa ‘Tepsey II Yazıtı’

Öz Apa Tutuk ‘Çigşi Bagatur Yazıtı’

Tör Apa İçreki ‘Begre Yazıtı’

Yol Apa ‘Kemçik-Kaya Başı Yazıtı’ (Gömeç, 2000: 930-931).

Apa/aba sözcüğü, İslamiyet’ten sonraki dönemlerde de ünvan olarak kullanılmıştır: *Müeyyed Ay-aba* ve *Seyfeddin Ay-aba* Selçuklu Dönemi emîrlerindedir. Fars valisinin adı *Boz-aba*’dır.

Önceleri akrabalık bildiren *apa/aba* sözcüğü, bir süre sonra ünvan adı olmuş, daha sonraki süreçte sözcük, akrabalık ve ünvan bildirmekten uzaklaşarak özel ad olarak kullanılmıştır. *Apa/aba* sözcüğünün yerleşim birimlerine ad olduğu örnekler şunlardır:

Abalar ‘Edirne/Havsa’ya bağlı bir köy’ // Urfa/Viranşehir ilçesinde bir mahalle’

Abalı ‘Sinop’

Abunuşağ [Abu Uşağı > abuşağı] ‘Nevşehir/Gülşehir’

Apa ‘Sivas merkeze bağlı bir köy’ // Konya/Çumra // Denizli/Acıpayam ilçesinde bir mahalle’

Apalı ‘Şanlıurfa/Eyyübiye ilçesinde bir mahalle’

Apasaraycık ‘[Konya/Çumra](#)’

Bozaba ‘Tekirdağ/Saray ilçesinde bir mahalle’ // Diyarbakır/Dicle ilçesinde bir mahalle’

Aba/apa sözcüğünden türeyen cemaat adları da vardır: *Abacalı* ‘Kıpçak boyu’, *Abaga* ‘Karkın boyu’, *Abageni* ‘Kınık boyu’, *Abalu* ‘Beğdili boyu’, *Apacı* ‘Beğdili boyu’. Bunlardan *Abalu* cemaatinin yerleşim yeri Sivas’tır (Halaçoğlu, 2009: 2-4). Ayrıca *Son Teşkilât-ı Mülkiyyede Köylerimiz’in Adları* (1928) adlı eserde, Sivas’a bağlı *Kara Apa* diye bir köy adı da vardır.

Sezen'in "Osmanlı Yer Adları" adlı kitabında *kurt* ve *aba* sözcükleriyle yapılan yer adları şunlardır: *Abagay, Abana, Abgay, Kurtalan/Kurdalan, Kurthasanlı/Kurdhasanlı, Kurtkale, Kurtkulağı/Kurdkulağı* (2017: 3-4, 496).

Türk kültüründe önem arz eden 'kurt, kurtlu' ve 'aba' sözcükleri birleşerek *Kurtlapa* şeklinde Sivas iline bağlı bir yerleşim birimine ad olmuştur.

Sonuç

Kurtlapa, İslâmiyet öncesine dönemin kültürel birikimi olan gelenek, görenek, örf ve âdetlerin korunduğu Sivas iline bağlı bir köydür.

'Anne, baba, ced' anlamları ile kullanılan *aba/apā* sözcüğü *ata/ana* sözcükleriyle aynı bağlamdadır. *Ata/ana* sözcüklerinin *kurt* ile birleşerek oluşturduğu *Kurt Ata, Kurt Ana* ve *Kurt Dede* mitolojisindeki bağlam, *Kurtlu Apā*'da da görülmektedir. Bu iki sözcük, zamanla birleşip kaynaşarak *Kurtlapa* şeklini almıştır:

Kurtlu apā > Kurtluapā > Kurtlāpā > Kurtlapā

Kurt, kültürel, askerî ve idarî açıdan kutluluk atfedilen bir motiftir. Bu sözcük */+lu/* 'İİYE' ile türetilmiştir. *Kurtlu* 'bir Türk oymağının adı'+ *apā* 'ana, baba, ata' anlamlarından sonra 'büyüklük ve yücelik' ifadesiyle bir ünvan olarak yaşamaktadır.

Kaynaklar

Akar, A. (2008), *Oğuzların Dili-Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Akar, A. (2019), "Türk Lehçebilgisi Bakımından Sivas Bölgesi Ağzları", Her Yönüyle Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Sivas Uluslararası Sempozyumu, (Edi. Hakan Yekbaş, Ahmet Yüksel), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas.

Altun, Z. (2019), "Türk Kültüründe 'Kurt Kavramı' Üzerine Bir İnceleme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt: 8, Sayı: 22, ss. 91-108.

Armağan, S. (2022), "Ana ve Anne Sözcükleri Üzerine Kültürdilbilim İncelemesi" *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Haziran, ss. 38-53.

Atalay, B. (1970), *Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara. **AŞ**

- Atalay, B. (2006), *Divanü Lugâti't-Türk I-IV*, TDK, Ankara. **DLT**
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).
- Caferoğlu, A. (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- Çınar, A. K. (2016), “Bozkur Kültür Çevresinde Kurt ve Adlandırması”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Volume, 6, ss.
- Gaydarci, G. A. vd. (1991), *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gömeç, S. (2000), “Köktürkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar”, *Erdem*, Cilt: 12, Sayı: 36, ss. 929-946.
- Gürsoy, E., Duranlı, N. M. (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK. **Alt.Tr.**
- Halaçoğlu, Y. (2009), *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, TTK, Ankara.
- İnan, A. (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1997), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Karahan, L. (2013), “Oğuzca'nın Anadolu'da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler”, Kırşehir: Aşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu, 1-2 Kasım, 219-228.
- Komisyon (1946), *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, Ankara.
- Komisyon (1968), *Köylerimiz: 1 Mart 1968'e Kadar*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Komisyon (1982), *Köylerimiz 1981*, İçişleri Bakanlığı, Ankara.
- Lessing, F. (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük*, (çev. Günay Karaağaç), TDK, Ankara. **Moğ.Les.**
- Ögel, B. (1993), *Türk Mitolojisi, C. I*, TTK, Ankara 1993.
- Öner, M. (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara, Tatar.Tr.
- Sezen, T. (2017), *Osmanlıda Yer Adları*, Sistem Yayıncılık, Ankara.

Son Teşkilât-ı Mülkiyyede Köylerimizin Adları (1928), Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyet-i Umûmiyesi, Hilâl Matbaası, İstanbul.

Sümer, F. (2016), *Oğuzlar: Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Şahin, S. (2024). “Türkmen Türkçesinde Kan Sözcüğünün Kavramsallaşması”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAF)* VIII, 1, 2024, Haziran, 196-210.

Talat, T., Ölmez M. (1999), *Türk Dilleri -Giriş-*: Simurg Yayınları, İstanbul.

Tavkul, U. (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara, **Mlk.Tr.**

Tekin, T. (1960), “Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında”, *TDAY-Belleten*, s. 283-294.

Türk Dil Kurumu. (2011), *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara.

Türk Dil Kurumu. (2019), *Derleme Sözlüğü*, TDK, Ankara, **DS**

Türkey, C. (2012), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, İstanbul:

Umar, B. (1993), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.

Wilkens, J. (2021), *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch- Türkisch Eski Uyğurcanın El Sözlüğü Eski Uyğurca-Almanca-Türkçe*, Universitätsverlag Göttingen.

Elektronik Kaynaklar

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kurtlapa>: Erişim Tarihi: 25.9.2024.

<https://islamansiklopedisi.org.tr>: Erişim Tarihi: 26. 9.2024.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>: Erişim Tarihi: 27.9.2024.

<https://sozce.com/nedir>: Erişim Tarihi: 27.9.2024.

Sözlü Kaynaklar

Arife Altundar, 1949 doğumlu, okur-yazar değil. **AA**

Dürdane Şahinol, 1963 doğumlu, ilkokul terk. **DŞ**

Mehmet Ali Karamanoğlu, 1965 doğumlu, tarih öğretmeni. **MAK**

Selim Karadağ, 1950 doğumlu, köyün belediye olduğu dönemin ilk belediye başkanı. **SK**

BİBLİYOGRAFYA

Irak Türkleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (1918-2024)

A Bibliography Essay on Iraqi Turks

Onur SEMİZ*

Öz

Bir konuda gerek araştırma yapacaklara gerekse de ilgi duyan okuyuculara ilgili konu hakkında yapılan çalışmaların listesini hazırlama işi olan bibliyografya eserlerinin önemli faydaları bulunmaktadır. Nitekim tarihin eski dönemlerinden itibaren hazırlanan bu türden eserler, bilimsel bir araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Çünkü bu eserler sayesinde özellikle araştırmacılar konu hakkında yapılan çalışmaları görebildikleri gibi konunun eksik yanlarını da rahatlıkla tespit edebilirler. Bu makalede Irak Türklerinin I. Dünya Savaşı'ndan itibaren geçirdikleri siyasi ve ekonomik süreçleri konu alan çalışmaları tespit ederek Irak Türklerinin geçmiş ve günümüzdeki durumları hakkında çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı olmak amaçlanmıştır. Birtakım anahtar kelimeler aracılığıyla hem elektronik imkanlar dahilinde hem de birçok çalışma üzerinde yapılan taramalar neticesinde Irak Türkleri hakkında çok sayıda eser tespit edilmiştir. Netice itibarıyla Irak Türkleri hakkında önemli bir bilimsel birikimin ve kamuoyunun oluştuğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyografya, Kaynakça, Kitabiyat, Irak Türkleri, Türkmenler

Abstract

Bibliography works, which are the task of preparing a list of studies on a subject, have significant benefits for both those who will do research on a subject and for interested readers. As a matter of fact, such works prepared since the ancient periods of history form the basis of scientific research. Because thanks to these works, researchers can see the studies done on the subject and also easily identify the shortcomings of the subject. In this article, it is aimed to help

---

* Dr. Arş. Gör.; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
email: osemiz@agri.edu.tr, orcid: [0000-0002-4625-3869](https://orcid.org/0000-0002-4625-3869).

researchers who will study the past and present situation of Iraqi Turks by identifying studies on the political and economic processes that Iraqi Turks have gone through since World War I. As a result of scanning both electronically and on many studies using certain keywords, many works about Iraqi Turks have been identified. As a result, it has been determined that a significant scientific knowledge and public opinion about Iraqi Turks has been formed.

Keywords: Bibliography, Source, Books, Iraqi Turks, Turkmens

Giriş

Bibliyografya, Yunanca “*biblion (kitap)*” ve “*graphien (yazmak)*” kelimelerinden türetilmiş bir terimdir. Türkçe’de Fransızca “*bibliographie*” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu, bibliyografya teriminin yerine “*kaynakça*”¹ kelimesinin tercih edilmesini önermiştir. Ancak kaynakça terimi, yazar tarafından telif edilmiş bir eserin yazımı sırasında kullandığı kaynakları belirtmek için ifade edilmesi daha yaygın olarak kabul edilmiştir. Bibliyografyalar, belirli bir konuda ve genellikle belirli bir dönem içinde yazılan veya yayımlanan eserlerin tasnif edilmiş tam listesini verir.² Ancak bibliyografya eserleri, basılı eserlerin hangi kütüphane ya da koleksiyonda bulunduğu bilgisini içermez. Anlaşılacağı üzere bibliyografya eserleri bir nevi fihristlerdir.³ Bibliyografya terimi Şemsettin Sami tarafından “*Bir müellifin bir kitap yazmak için müraacaat edip içlerinden malumat aldığı kitapların*

¹ Kaynakça terimi Türk Dil Kurumu tarafından “*Belli bir konu, yer ve dönemle ilgili yayınları kapsayan veya en iyilerini seçen eser, bibliyografya, bibliyografi*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bibliyografya ise “*kaynakça*” kelimesiyle ifade edilmiştir. sozluk.gov.tr

² İsmail Durmuş, “*Kitabiyat*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.83. Tarihin eski devirlerinden itibaren bibliyografya türünden eserler verilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim daha II. yüzyılda Galien isimli bir hekim kendi eserlerinin bir bibliyografyasını yayınlamıştır. Daha sonraki dönemlerde din adamlarının bazı bibliyografyalar hazırladığı da bilinmektedir. Özellikle XV. asrın sonuna doğru matbaanın gelişmesine paralel olarak bu türden eserlerde de bir artış gözlemlenmiştir. Ancak XVII. yüzyıla birlikte bibliyografya kavramı, günümüze yakın bir anlam kazanmaya başladığı gibi daha fazla önem kazanmaya da başlamıştır. Daha fazla ayrıntı için bakınız. Türker Acaroğlu, “*Bibliyografya Nedir?*”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, X, 10, 3-4, s. 135-140.

³ “*Bibliyografya*”, (Çev: Zehra Kılıçarslan, Emre Altuğ), *Türk Kütüphaneciliği*, 30, 2, 2016, s. 338.

beber?” olarak tanımlanmıştır.⁴ “*Kitabiyat*” ve “*mehaz*” kelimeleri de bibliyografya terimi yerine kullanılan ifadeler arasındadır.⁵

Bibliyografyalar, bilimsel bir araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Herhangi bir bilimsel çalışmaya başlanmadan önce kesinlikle literatürün taranması ve çalışma konusu ile ilgili bibliyografya hazırlanması gerekmektedir. Bu sayede araştırmacı çalışmak istediği konu hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Ayrıca herhangi bir konu hakkında bibliyografya hazırlanması; söz konusu konu üzerinde çalışma yapmayı amaçlayan araştırmacılara yol göstermesi, çalışılması planlanan konunun eksik yanlarının tespit edilmesi ve bu eksikliklerin giderilmesi açısından da önemlidir. Ayrıca araştırma dışında konuyu merak eden, konu ile ilgili bilgi edinmek isteyen okuyuculara da hazır bir okuma listesi sunmaktadır.

Bu bibliyografya çalışması, Irak’ın kuzey bölgelerinde yaşayan, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Irak’ta yeni bir düzenin kurulması ile birlikte dil ve kültürlerini yaşatmakta büyük sıkıntılar çeken Irak Türklerini konu almaktadır. Konu hakkında yapılan literatür taramaları sürecinde Irak Türklerini konu alan kapsamlı bilimsel çalışmalara son yıllarda nispeten atmakla birlikte çok fazla yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu çalışmayla hem konuya araştırmacıların dikkatini çekilmesi hem de zengin bir kültüre sahip olan Irak Türklerinin tarihi hakkında yapılan çalışmaların tespit edilmesi, konu ile ilgili ne gibi çalışmaların yapıldığı, konunun hangi yönlerinin eksik bırakıldığının ortaya konması ve bu sayede yeni yapılması planlanan araştırmalara yardımcı olunması amaçlanmaktadır.

Yapılan incelemeler sonucunda Irak Türklerini konu alan bazı bibliyografya çalışmaları tespit edilmiştir. Bu çalışmalar; Önder Saatçi tarafından hazırlanan *Irak Türkleri Dil Çalışmaları Bibliyografyası*⁶ ile Suphi Saatçi tarafından *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* adlı eserin 6. cildinin sonuna hazırlanan “*Kitabiyat*” başlıklı eserlerdir.⁷ Ancak bu araştırma eserleri, Irak Türklerinin dil ve kültürü üzerine yapılan çalışmaları içermektedir.

⁴ Hamza Zülfikar, “Kaynak mı, Kaynakça mı, Bibliyografya mı?”, *Türk Dili*, CIV, 738, s.19.

⁵ Hasan Gürkan, “Atatürk’ün Söylev’i (Nutuk) Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII, 27, Güz 2013, s. 124.

⁶ Önder Saatçi, “Irak Türkleri Dil Çalışmaları Bibliyografyası” *Ağz Araştırmaları Dergisi*, 8, Yaz 2014, s. 21-47.

⁷ Suphi Saatçi, “*Kitabiyat*”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, VI, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Bu çalışma, Irak Türklerinin özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonraki siyasi, tarihi ve ekonomik gelişimini konu alan eserleri bir araya getirmektedir. Yukarıda bahsedilen eserler göz önüne alınarak, dil ve kültür alanında yapılmış araştırmalar çalışmanın içerisine dahil edilmemiştir. Ayrıca dönem gazetelerinde Irak Türkleri ile ilgili yayınlanan haber, köşe yazısı ve makaleler ile yurt dışında yapılan akademik araştırmalar da kapsamın dışında tutulmuştur.

Araştırma kapsamına dahil edilen eserler; Makaleler Bibliyografyası, Türkiye Kaynakçası, Dergipark, Milli Kütüphane Otomasyon Sistemi ve Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi'nde "Irak", "Irak Türkleri", "Türkmenler" anahtar sözcükleriyle arama yapıldığında ortaya çıkan sonuçlar ve Irak Türkleri hakkında yapılan akademik çalışmaların kaynakçaları taranarak tespit edilmiştir. Kaynakların makale içerisinde gösterimi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi desteği ile geliştirilen sosyal ve beşeri bilimler alanında hazırlanan çalışmalarda akademik yazım ve kaynak göstermede kullanılan "İSNAD Atf Sistemi 2. Edisyon" sistemi dikkate alınarak yapılmıştır.

Bibliyografya

1. Araştırma Eserleri

- Atalar, Mehmet; *Irak Türkleri*, İstanbul, 1986.
- Aydın, Mesut, *Türkiye ve Irak Hudûdu Mes'alesi*, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Aydın, Sinan; *Türkiye'nin Irak Politikası ve Bu Sürecin Türkmenlere Etkileri*, İstanbul, 2003.
- Bademci, Ali; *Irak'ta Türkmen Dramı*, İstanbul, Togan Yayınevi, 2014.
- Bakır, Abdülhalik; Saatçi Suphi; Öbek, Ali İhsan, *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu 18-19 Mayıs 2012*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2012.
- Bilim Araştırma Vakfı, *Musul-Kerkük ve Türkmenler İçin Gerçek Çözüm*, www.kerkukturkleri.com, 01/11/2007
- Bugünkü Irak*, Irak Büyük Elçiliği Kültür Ateşeliği, TTK Basımevi, Ankara, 1957.
- Çay, Abdülhalik; *Irak Türklerinin Taribine Bir Bakış*, Ankara, 1987.

- Demirci, Fazıl, *Irak Türklerinin Dünyü-Bugünü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
- Demirci, Nefi, *Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Bülteni*, İstanbul, 1971.
- Demirci, Nefi, *Dünden Bu Güne Kerkük, Kerkük'ün Siyasi Tarihi*, Ey Dizgi Yayınları, İstanbul 1990.
- Demirci, Nefi, *Sönmeyen Ateş Dinmeyen Hasret Kerkük*, İstanbul, Türkmeneli İnsan Hakları Derneği Yayınları, 2006.
- Demirci, Nefi; Mengü, Cüneyt, *Kerkük ve Türk Sevdalı Nefi Demirci*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Dinç, Ahmet; Çakır, Ramazan, *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi*, Ayrıkotu Yayınları, İstanbul 2008.
- Çetinoğlu, Oğuz; Uğur, Aslıhan, *Irak Türkleri (Röportajlar)*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2012.
- Çetinoğlu, Oğuz; Kafkaslıoğlu, Mustafa, *Türkmennâme (Irak Türkleri hakkında bilmek istediğiniz herşey)*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ertuğrul, Ümit, *Orta Doğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgali Ekseninde Irak Türkleri ve Türkiye*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2006.
- Güler, Ali, *Türklüğün Kanayan Yarası Güney: Irak ve Suriye Türkleri*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Hacı, Şoriş, *Kerkük'ün Araplaştırılması, 80 Belgede Araplaştırma Politikası*, (Çev: Vahdettin İnce), Doz Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Hürmüzlü, Erşat, *Irak Türkleri*, Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 1991.
- Hürmüzlü, Erşat, *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hürmüzlü, Erşat, *Irak'ta Türkmen Gerçeği*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Hürmüzlü, Habib; Pamukçu, Ekrem, *Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları*, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2005.
- Kasap(Ağa), Sanan Ahmet, *Irak Türkmenleri: Türkiye ve Türk Devletleriyle İktisadi ve Kültürel Köprü Kurmak*, Türkmen Enformasyon Merkezi Yayınları, Erbil, 2001.

- Kaynak, Muhteşem; vd., *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, Tanmak Yayınları, Ankara, 1992.
- Kerkük, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara, 1990.
- Kerkük, İzzettin, *Haşim Nabit Erbil ve Irak Türkleri*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kerküklü, Ali, *Oyun İçinde Oyun Kerkük*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kerküklü, Ali, *İstihbarat Oyunları Petrol ve Kerkük*, IQ Yayınları, 2008.
- Kerküklü, Ali, *Irak'taki Türkmenlerin Sessiz Çılgığı*, IQ Yayınları, 2015.
- Koçsoy, Şevket, *Irak Türkleri ve Türk-İrak İlişkileri (1932-1963)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.
- Köprülü, Ziyat, *İnsan Hakları Açısından Irak Türkleri*, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara, 1992.
- Köprülü Ziyat, *Irak'ta Türk Varlığı*, Örnek Yayınları, Ankara, 1996.
- Küçükkaragöz, İsmet, *Irak'ta Türkmen Varlığı*, HAK, İstanbul, 2000,
- Küzeci Şemsettin, *Kerkük Soykırımları (Irak Türklerinin Uğradığı Katliamlar) 1920-2003*, Teknoed Yayınları, Ankara, 2004.
- Küzeci, Şemsettin, *Irak Basım Tarihi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2009.
- Mengü, Cüneyt, *ABD-Türkiye-İrak üçgeninde Türkmen Meselesi*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Mısıroğlu, Kadir, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Nakip, Mahir, *Kerkük'ün Kimliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Öke, Mim Kemal, *Musul-Kerkük Dosyası*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Özcan, Mesut, *Sorunlu Miras: Irak*, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.
- Özdağ, Ümit, *Telafer: Bir Türkmen Kentinin ABD Ordusu ve Peşmergelere Karşı Direnişi*, Fark Yayınları, Ankara, 2008.
- Özmen, Hasan, *Irak ve Türkmen Dosyası*, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, Kasım, 2001

- Ravlig, Fraylıç M., *Türkmen Aşiretleri*, (Haz: Ali Cin, Haluk Kortel, Haldun Eroğlu), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Saatçi, Suphi, *Taribi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, Tarih Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Saatçi, Suphi, *Taribten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.
- Saatçi, Suphi, *Hasretin Adı Kerkük*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- Saatçi, Suphi; Tütüncü, Mehmet, *Kerkük'ün Sönmez Ateşi İzzettin Kerkük Armağanı*, Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 2006.
- Saatçi, Suphi, *Irak Türkmen Boyları, Oymakları ve Yerleşim Bölgeleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.
- Samancı, Aziz Kadir, *Irak Türkmenlerinin Siyasi Tarihi*, (Çev: Ramazan Saruhan), Beyrut, 1999.
- Şan, Cemal, *Irak Türkmenlerinden Söz Ediyorum*, Türkmen Enformasyon Merkezi Yayınları, (basım yeri ve tarihi yoktur)
- Şimşir, Bilal N., *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
- Talabanî, Nuri, *Kerkük Bölgesi'nin Araplaştırılması*, (Çev: Zafer Avşar), Avesta Yayınları, İstanbul, 2005.
- Timur, Nevzat, *Irak Türkmenleri*, , ITC Ar-Ge Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2001.
- Tufan, Tarık, *Irak'ta Türkmen Azınlık ve Kerküklü Göçmenler*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Türk Dünyasında Irak Türkleri*, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Yayınları, 1971.
- Yakuboğlu, Enver, *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Musul ve El-Cezire'de Oğuz Türkleri: Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, (basım yeri ve tarihi yoktur)

2. Makaleler

- Abbas, Ziya, “2003 Sonrası Irak Türkmenlerinin Hukuki Statüsü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXX, 2, 2021, s. 74-86.
- Akçora, Ergünöz, “Cumhuriyetten Günümüze Türk-İrak İlişkileri ve Türkmenler”, *İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler I)*, (Ed: Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2006, s. 21-52.
- Akçora, Ergünöz, “İrak’ın Ortadoğu’daki Yeri ve Önemi ile Türkmen Meselesi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, XXI, 84, 2016, s. 387-427.
- Akın, Veysi, “ABD’nin Irak Politikası ve Türkmenlerin Durumu”, *2023*, 38, 15 Haziran 2004, s. 36-40.
- Alwındawı, Ashkn Tanlab Jamal, Bayatlı, Altay, “İrak Türkü Bir Eleştirmen ve Denemeci: Abdülhakim Mustafa Rejioğlu (1910-1975)”, *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, II, 1, 2020, s. 139-154.
- Atasoy, Fahri, “Oyun İçinde Oyun Kerkük”, *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III, 8, Ocak 2014, s. Yok.
- Ateş, Sönmez, “İrak Türkleri Hakkında”, *Türk Kültürü*, V, 1963, s. 42-45.
- Ateş, Sönmez, “İrak Türkleri İle İlgili Yayınlar Hakkında Düşünceler”, *Türk Kültürü*, Yıl: III, 26, Aralık 1964, s. 98-99 (22-23).
- Ateş, Sönmez, “Kerkük Katliamının Kitabı Mutlak Yazılmalı”, *Kardaşlık*, Yıl: 5, 19, Temmuz-Eylül 2003, s. 30-31.
- Aydın, Rabia Kocaman, “İrak Türklerinin Sosyal Hayatı”, *Türkler*, XX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 617-624.
- Bakır, Abdülhalik, “Eskiçağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük”, I, *Kardaşlık*, 71, 2016, s. 28-35.
- Bakır, Abdülhalik, “İrak Türkmenlerinin Siyasi Arenada Sahipsiz Kalmalarına Yol Açan Tarihi Faktörler”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II, 2, Ocak 2018, s. 10-27.
- Bakır, Abdülhalik; Kayalan, Ferruh; “Musul Meselesi Çerçevesinde İngilizlerin Kerkük'teki Türkmenlere Yönelik Faaliyetleri (1918-1926)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, VIII, Nisan 2017, s. 1-20.

- Bakır, Abdülhalik, Kayalan, Ferruh, “Irak Türkmenleri Bağlamında Hanekin’in Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Dini Yapısı”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, V, 1, 2021, s. 45-90.
- Bakır, Abdülhalik, Pekin, Süleyman, “Irak Türkmenlerinin Mazlum Şehri Telafer”, *Oğuz-Türken Araştırmaları Dergisi*, II, 1, Ocak 2018, s. 64-117.
- “BM Raporları, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları İhlalleri Raporlarında Türkmenler”, [http://www.turkencephesi.com/ kurumsal/ ?dil=1055&metin=13](http://www.turkencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=13), (e.t.25.08.2009).
- Barzani, Mesud, “Kerkük Olayları”, *Serbesti Dergisi*, 10, Aralık 2002, s. 23-32.
- Bayatlı, Hidayet Kemal, “Irak Türkleri ve Kerkük Türkçesi”, *Türk Yurdu*, X, 37, 1990, s. 6-8.
- Bayatlı, Nilüfer, “Irak Tarihinde Türkmenler”, *Türk Yurdu*, XIII, 65 (411), Ocak 1993, s. 69.
- Bayraktar, Atilla, “Türkmenler’in Geleceği ve Eğitim Sorunları”, *Kardaşlık*, Yıl:1, 3, Temmuz-Eylül 1999, s. 62.
- Benderoğlu, Abdullatif, “Irak Türkmenleri Tarihi”, *Nüşba (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)*, (Çev: Altan Çetin), Yıl: II, 6, Yaz 2002, s.143-148.
- Beyatlı, Aydın, “Irak Türklüğünün Yakın Geçmişi ve Bugünü”, *Türk Yurdu*, XI, 45 (391), 1991, s. 4-6.
- Beyatlı, Aydın, “Dünden Bugüne Iraklı Türklerin İnsan Hakları Beyannamesi”, s. 41-46.
- Beyatlı, Aydın, “Irak Savaşlarının Yarattığı Psikolojik Yıkım ve Türkmenler” *Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu*, ORSAM Tutanakları, No: 35 (Eylül 2014), s. 157.-173
- Bilgin, Taner, “Türk Yurdu Dergisinde Irak Türkleri İle İlgili Yayımlanan Makalelerin Genel Bir Değerlendirmesi (1912-1930)”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, III, 1, 2019, s. 113-130.
- Bozok, Mehmet, “Türkmen Siyasi Partileri Üzerine”, *Kardaşlık*, 71, 2016, s. 46-47.
- Börklü, Meşkure Yılmaz, “Lozan’dan Sonra Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri”, [http:// bizturkmeniz.com](http://bizturkmeniz.com).

- Buksur, Abdullah, “Irak’ta İnsan Hakları İhlalleri ve Türkmenler”, *Global Strateji*, I, 3-4, s. 59-63.
- Cengiz, İsmail; “14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı Şehitler Albümü”, *Avrasya Türk Dernekleri Federasyonu Başkanlığı Dergisi*, 14 Temmuz 1999.
- Çağrı, Metehan, “Irak’ta Türkmen Olmak”, *Gencay Dergisi*, 1, Şubat 2012 s. 25–28
- Çakır, Mikdat, “Türkiye’nin Ortadoğu ve Türkmen Politikasının Harp ve Uluslararası İlişkiler Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi”, *Kök Araştırmalar*, I, 2, Güz 1999, s. 261-274.
- Çay, Abdülhaluk, “Kerkük Türklüğü”, *Turan Dergisi*, 2, s. 1-6.
- Çay, Abdülhaluk, “Irak Türklerinin Tarihlerine Genel Bir Bakış”, *Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, s. 21-30.
- Çay, Abdülhaluk, “Irak Türklerinin Tarihlerine Genel Bir Bakış”, *Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, (Haz: Mâhir Nakip, Ziyat Köprüsü), Ankara, 1987, s. 21-27.
- Çay, Abdülhaluk, “Irak Türkleri”, *Fuzuli*, 4-5 Temmuz-Ağustos 1987.
- Çaycı, Sadi, “Kerkük’ün Hukuki Durumu”, *Stratejik Analiz Dergisi*, VI, 70, Şubat 2006, s. 52-56.
- Çelenkioğlu, Şükrü Elçin, “Irak Türklerinden Haberler”, *Türk Kültürü*, 4 Ağustos 1970.
- Demiral, Nejdet, “Arap Medyasının Kürtlere ve Türkmenlere Bakışı”, *Stratejik Analiz*, IV, 46, Şubat 2004, s. 23-38
- Demirci, Fazıl, “21. Yüzyılda Türkmen Kültürel Hakları (24 Ocak 1970)”, *Kerkük*, Yıl:1, 2, Ocak 1991, s. 10-12.
- Demirci, Fazıl, “Irak Türkmenleri-Kuzey Irak ve Türkiye İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, I, 3, 1995, s. 351-356.
- Demirci, Güçlü, “Irak Türklerinin Demografik Yapısı”, *Türkler*, XX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 611-616.
- Demirci, Güçlü, “Irak’taki Türkler”, *Irak Dosyası*, II, (Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 103-114.

- Demirci Nefi, “Türk Dünyasında Kerkük Türkleri”, *Türk Dünyası*, VI, 25, 1972, s. 10-11.
- Demirci, Nefi, “Kerkük’e Türklerin İzdırabı” *Devran*, I, 2, 1980, s. 19-34.
- Demirci, Nefi, “Kerkük Katliâmı”, *Tanıtım*, Yıl: 8, 90, Ocak 1987, s.33-34.
- Demirci, Nefi, “Altunköprü Katliamı”, *Altunköprü*, 3, Mayıs 2004.
- Demirci, Nefi, “Kerkük Referandumu”, *Türk Yurdu*, XXVIII, 245, 2008, s. 47-48.
- Doğan, Soner, “Irak Türkmenleri”, *İnsamer Araştırma*, 68, Haziran 2018, s. 1-28.
- Doğan, Söner, “Irak Türkmen Kültüründe ve Siyasi Söylemlerinde Katliamlar Nasıl Anılmaktadır?”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XX,4, 2021, s. 2001-2012.
- Duman, Selçuk, “Irak Türkisi Gerçeği ve Milli Mücadele Dönemi Bölge Halkının Türk Yönetimi İstekleri”, *2023 Dergisi*, 48, 2005, s. 64-72.
- Duman, Bilgay, “Irak’ta Tarihsel Süreçte İçerisinde Türkmenlere Yönelik İnsanlık Suçları ve 2003 Sonrası Türkmenlerin Hukuki Durumu”, *Uluslararası Suçlar Ve Tarih*, 13, Ocak 2012, s. 85-128.
- Duman, Bilgay, “17. Yılında Irak Türkmen Cephesi ve Irak Siyasetinde Türkmenler”, *Ortadoğu Analiz*, IV, 41, Ankara, Mayıs 2012, s. 53-64.
- Duman, Bilgay, “Tarihsel Perspektif Işığında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun Kerkük Ziyareti ve Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, IV, 45, Eylül 2012, s. 21–35.
- Duman, Bilgay, “2003 Sonrası Irak’ta Türkmen Varlığı ve Siyasi Durumu”, *Yeni Türkiye Dergisi*, XIX, 54, 2013, Ankara, s. 2268-2284.
- Duman, Bilgay, “Tuzhurmatu’da Türkmen Katliamı”, *Kardeşlik*, 57, 2013, s. 18-19
- Duman, Bilgay, “Türk Dış Politikasında Irak Türkmenleri”, *Ortadoğu Türkmenler Sempozyumu*, Ankara, Eylül, 2014, s. 141-149.
- Erdoğan, M. Akif, “Kerkük Sancağının Nüfus Yapısı Üzerine Bir Not”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX, 2, Ocak 2004, s. 186-189.

- Erkmen, Serhat, “Unutulmuşluğun Karanlığından Umudun Aydınlığına Uzanan Bir Türkmen Kenti: Telafer”, *Ortadoğu Analiz*, I, 5, Mayıs 2009, s. 8-25.
- Erol, Aydil, “Mum Kimin Yanar Kerkük”, *Kardaşlık*, Yıl:1, 3, Temmuz-Eylül 1999, s.10-13.
- Eröz, Mehmet, “Kerkük Türkleri ve Kerkük’te İctimai Hayat”, *Ötüken*, 67, Eylül 1966, s. 18.
- Esenkova, Enver, “İnsan Hakları Yönünden Irak Türkleri”, *Türk Dünyası*, V, 19, 1970, s. 5-11.
- Esin, Necmettin, “Irak Türkleri Maarifine ve Genel Kültürüne Toplu Bir Bakış”, *Türk Kültürü*, Yıl: II, 18, Nisan 1964, s.109-118.
- Esin, Necmettin, “Tarihî Bir Türk Şehri: Kerkük”, *Türk Kültürü*, Yıl: XII, 135, s. 197 (53), Ocak 1974, s.195-199 (51-55)
- Esin, Necmettin, “Irak Türkleri ve Musul Meselesi”, *Türk Kültürü*, XII, 139-141, Mayıs- Temmuz 1974, s.46-51.
- Ezmen, Müeyyet, “Musul Vilayeti’ndeki Türk Aşiretlerinin Durumu”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 36, İstanbul, 2000.
- Galata, Yasin Cemal, Dur, İzzet İsmail, “Türk Dünyası’nın Gözünden Alparslan Türkes: Irak Türkleri Üzerine Sözlü Bir Tarih Çalışması”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXXVIII, 252, 2021, s. 33-52.
- Galata, Yasin Cemal, “Ay Yıldızın İzinde Kıbrıs ve Irak Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXXXIII, 262, 2023, s. 111-130.
- Gaybalyeva, Sekine, “İrak-Türkmen Basınında Folklor Meseleleri”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, III, 6, 2010, s. 129-135.
- Günay, Vehbi; Oumar Saad F., “Kerkük Osmanlı Subay Mezarlığı (Şehitliği)”, *Cihannüma Tarih Ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, III, 2, Ocak 2017, s. 79-112.
- Gündüz, Tufan, “Türkmen Adına Dair Bazı Fikirler”, *Yeni Türkiye*, Yıl: 8, 43, Ocak-Şubat 2002, s.142-145.
- Güngör, Ferhat, “Ortadoğu Denklemine Irak Türkmenleri ve Geleceği”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, I, 2, Ocak 2014, s. 14-41.
- “Irak Türkleri İle İlgili Bildiriler”, *Türk Kültürü*, 6, Nisan 1963, s.57-59.

- “Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Genel Kongresi”, *Türk Kültürü*, IV, 44, Haziran 1966, s.725-726 (69-70).
- “Iraklı Türkmenler Türk Dil Kurumunu Ziyaret Etti”, *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 3, Ocak 1997.
- İ.,K., “Irak Türklerinin Kültür Davası”, *Fuzulü*, 3-4, Şubat 1958, s.8.
- “İlk Türkmen Öğretmenler Kongresi’nde Alınan Kararlar (28-30 Ağustos 1960)”, *Kardaşlık*, Yıl:1, 3, Temmuz-Eylül 1999, s.8-9.
- Hasan, Mazin, “Irak’ın Gizlenen Gerçeği: Türkmenler”, *Irak Krizi 2002-2003*, (Der: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.45-62.
- Hasan, Mazin, “Türkmenler, Türkiye, Irak, Körfez Savaşından Irak’ın İşgaline Türkmenlerin Durumu”, *Avrasya Dosyası*, IX, 4, Kış 2003.
- Hasan, Mazin; Şükür, Soran “Kerkük, Kerkük”, *Stratejik Analiz*, IV, 47, Mart 2004, s. 17-36.
- Hasan, Mazin; Şükür, Soran, “Türkiye’nin Türkmen Politikası: Yapılması Gerekenler”, *Stratejik Analiz*, IV, 48, Nisan 2004, s. 33-47.
- Hasan, Mazin, “Irak Seçimlerinden Sonra Türkmenlerin Durumu”, *Stratejik Analiz*, VI, 61, 2005, s. 12-13.
- Hasan, Mazin, “Irak Türkmenlerinin Barışçı Politikaları ve Sonuçları”, *Stratejik Analiz*, 66, 2005, s. 43-50.
- Hasan, Mazin, “Türkmenlerin Asimilasyonunda Erbil Örneği”, *Stratejik Analiz*, 69, Ocak 2006.
- Hasasu, Yılmaz, “Kerkük Katliamı Hakkında Düşünceler”, *Kardaşlık*, Yıl 14, 54, Nisan-Haziran 2012, s. 8–9.
- Hazar, Mehmet, “Irak Türkmenlerinin Dünü ve Türkçesi”, *Turkish Studies (Osman Nedim Tuna Armağanı)*, II, 2, 2007, s.358-364.
- Hazır, Tunahan, “14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı”, *Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, 2, Ocak 2019, s. 148-155.
- Hürmüzlü, Erşat, “Irak Türklerinin İlk Eğitim Kongresi 28-30 Ağustos 1960”, 8/4-5 Ağustos-Eylül 1968.

- Hürmüzlü, Erşat, “Türkmenlerin Irak Vatandaşlığı ve Federal Çözüm”, *Kardaşlık*, Ekim-Aralık 2002.
- Hürmüzlü, Erşat, “Ortadoğu Türkmenleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, , XIX, 54, Ankara, 2013, s. 2191-2196.
- Hürmüzlü, Erşat, “Irak Anayasası’nda Kerkük Çıkmazı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, , XIX, 54, Ankara, 2013, s. 2241-2244
- Hürmüzlü, Erşat, “Iraklı Türkmenler Kendi Öz Vatanında Garip Yaşıyor”, *Kardaşlık*, 62, 2014, s. 5-6.
- Hürmüzlü, Habip, “Kerkük Petrolleri ve Türkmenler”, *Global Strateji*, III, 9, s. 143-152.
- Hürmüzlü, Habip, “1959 Kerkük Katliamı Neler Doğurdu”, *Kardaşlık*, Yıl:1, 3, Temmuz Eylül 1999, s.18-21.
- Hürmüzlü, Habip, “Irak’ın Hukukî Yapısında Türkmenlerin Yeri”, *Irak Dosyası*, II, (Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.127-134.
- Hürmüzlü, Habip, “Irak’ın Hukuki Yapısı İçinde Irak Türkmenleri”, *Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu*, ORSAM Tutanakları, No: 35 (Eylül 2014), s. 149-157.
- K. T., “Kerkük Gecesi”, *Türk Kültürü*, 12, Ekim 1963, s. 57.
- Kafalı, Mustafa, “Türkmenler ve Kerkük”, *Global Strateji*, III, 9, s. 134-142.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 580-584.
- Karagil, Nevzat, “Irak Türkleri ve Eğitim Davaları”, *Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri*, Asya Yayınevi, İstanbul, 1956, s. 32-34.
- Karahisarlı, Abdullah, “Irak Türkmenleri”, *Turan Dergisi*, 5, Kış 2010, s. 78–82.
- Kavak, Abdulcebbar, “Türkmenler ve Kürtler Arasında Alevî-Bektâşi Geleneği ve Başlıca Temsilcileri: Irak Örneği”, *Sürt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, 2, 2019, s. 261-277.
- Kavuncu, Orhan, “Kerkük Katliamından 50 Yıl Sonra”, *İnsan Vatanını Sever*, Irak Türkmen Cephesi Temsilciliği Yayınları, Ankara, 2009, s. 69–71

- Kayıran, Mehmet; Saygın, Selami, “Irak Türkmenleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, Ocak 2011, s. 273-292.
- Kazancı, Hicran, “Irak’ın Hassas Dengelerindeki Türkmenler”, 2023, 38, 15 Haziran 2004, s. 42-48.
- Kazancı, Mehmet Ömer, “Irak Türkmenlerinin Kültürel Yapısı”, *Ortadoğu Türkmenler Sempozyumu*, Ankara, Eylül, 2014, s. 201-211.
- “Kerkük Katliâmı Sergisi”, *Türk Kültürü*, Yıl: V, 52, Şubat 1967, s. 292 (60).
- “Kerkük’te Türk Eserleri Yok Ediliyor”, *Kerkük*, Yıl: 2, 8, Nisan 1992, s. 29.
- Kerkük, İzzettin, “Kerkük Katliâmının 4. Yıldönümü”, *Türk Kültürü*, 9, 9 Temmuz 1963.
- Kerkük, İzzettin, “Haşim Nihat Erbil ve Irak Türkleri”, *Türk Kültürü*, XXXIII, 385, 1995, s. 7-15.
- Kerkük, İzzettin “İlk Türkmen Öğretmenler Kongresi”, *Kardâşlık*, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.6-7.
- Kerkük, İzzettin, “12 Yaşındaki Emel’i Bile Şehit Etdiler”, *Kardâşlık*, 7, Temmuz-Eylül 2000. s. 22–22.
- Kerkük, İzzettin, “Kerkük Üzerinde Oynanan Oyunlar - 3 Güneş Balçıkla Sıvanmaz”, *Kardâşlık*, Yıl:3, Sa.11, Temmuz-Eylül 2001, s.12-15.
- Kerkük, İzzettin, “Altınköprü Katliâmının Düşündürdükleri”, *Altınköprü Dergisi*, Yıl: 1, 2, Ankara, Mayıs 2002.
- Kerkük, İzzettin, “Kerkük Hatıralarım XI”, *Kardâşlık*, Yıl: 14, 56, Ekim-Aralık 2012, s. 7–9.
- Ketene, Sait, “Meşru Tesis Camiat Kerkuk (Kerkük Üniversitesi İnşa Etme Projesi)”, *Kardâşlık*, X, 3, Temmuz 1970, s. 2.
- Ketene, Sait, “Şehitlerimizi Anarken”, *Kerkük*, Yıl:1, 2, Ocak 1991, s. 4-7.
- Ketene, Orhan, “Kuzey Irak’ı Türkiye’ye Bağlayacak Yegane Güç Türkmenler”, *Stratejik Analiz*, II, 22, Şubat 2002, s. 108-112.
- Kevseroğlu, Necat, “Irak’ta Türkmen Kültürel ve Mimari Miras”, *Ortadoğu Türkmenler Sempozyumu*, Ankara, Eylül, 2014, s. 173-201.
- Koçak, Nejdet, “Kerkük Katliâmı”, *Kardâşlık*, Yıl:1, 3, Temmuz-Eylül 1999, s. 24-25.

- Koçak, Nejdett, “Kerkük Katliamı”, *İnsan Vatanını Sever*, Irak Türkmen Cephesi Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara 2009, s. 44–47.
- Kodaman, Timuçin, “Geçmişten Günümüze Irak Türkleri (Türkmenler)”, *Global Strateji*, III, 9, s. 153-172.
- Kopar, Metin, “Bir Türkmen Şehri Kerkük”, *Avrasya Etüdüleri*, XXXVI, 2, Ocak 2017, s. 113-136.
- Köni, Hasan, “Uluslararası İnsan Hakları ve Irak Türkleri”, *Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, (Haz: Mâhir Nakip, Ziyat Köprülü), Ankara, 1987, s.91-94.
- Köprülü, Ziyat, “Türkmenlerin Maruz Kaldığı İlk Katliam”, I, *Kerkük*, 26, s. 20–21
- Köprülü, Ziyat, “Türkmenlerin Maruz Kaldığı İlk Katliam”, II, *Kerkük*, 28, s. 23.
- Köprülü, Ziyat “Irak’ta Sonu Gelmeyen Katliamlar ve Türk Devleti’nin Tutumu”, *Kerkük*, Yıl: 2, 5, Temmuz 1991, s. 16.
- Köprülü, Ziyat, “VIII. Yıldönümünde Altunköprü Katliamı”, *Türkmenelinden Notlar*, Yıl: 1, 2, Ankara, 1999.
- Köprülü, Fuat Orhan, “Irak Türkleri”, *Türk Kültürü*, XVI, 182, s. 55-58.
- Kurtcephe, İsrail, “Irak Türkleri”, *Türk Yurdu*, XXVIII, 245, 2008, s. 19-22.
- Lasinlioğlu, F., “Irak Türklüğünün Gerçeği ve Günümüzdeki Kürt Senaryoları”, *Kerkük*, Yıl:1, 3, Mart 1991, s.14-15.
- Maruf, Aydın, “Irak Kürt Bölgesel Yönetiminde Türkmenlerin Durumu”, *Ortadoğu Türkmenler Sempozyumu*, Ankara, Eylül, 2014, s. 117-121.
- Marufoğlu, Sinan, “Irak Türkleri”, *Türkler*, XX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.603-610.
- Mengü, Cüneyt, “Kerkük Katliamı İle İlgili Anılarım”, *İnsan Vatanını Sever*, Irak Türkmen Cephesi Yayınları, Ankara 2009, 63–66.
- “Merkezi Hükümet İhlalleri, Asimilasyon Politikaları”, <http://www.turkmencepheesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=11>, (e.t.26.08.2009).
- Metin, İbrahim, “Türk’ün(Anadolu’nun) Ayrılmaz Uzantısı Kerkük”, *Türk Yurdu*, XXII, 183, Ekim-Aralık 2002, s. 18-22.

- Muratlı, İnci, “Irak Türklerinin Siyasi Tarihi”, *www.Kerkük.net.com*, 16 Ekim 2007.
- Nakip, Mahir, “Irak Türklerinin Yakın Geçmişi ve Bugünkü Durumu”, *Boğaziçi*, 72, 1988, s. 12-14.
- Nakip, Mahir, “Irak Türklerinin Meselesine Nasıl Bakılmalı?”, *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, III, 1, İlkbahar 1996, s. 37-44.
- Nakip, Mahir, “Irak Türkleri Sendromu”, *Türk Yurdu*, XXVI, 228, 2006, s. 32-38.
- Nakip, Mahir, “2003 Yılından Bu yana Irak Türkleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, XIX, 54, 2013, s. 2258-2268.
- Nakip, Mahir, “Irak Türkleri: Kendi Kaderiyle Boğuşan Halk”, *Türk Yurdu*, XXXIII, 312, 2013, s. 23-25.
- Nakip, Mahir, “Başlangıçtan Günümüze Türk Hükümetleri ve Irak Türkleri”, *Ortadoğu Türkmenler Sempozyumu*, Ankara, Eylül, 2014, s.237-240.
- Nakip, Mahir, “Abdullah Gül ve Irak Türkleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, XXII, 84, 2016, s. 453-462.
- Oğuz, Osman, “Kerkük Katliamı”, *Fuzuli*, 4-5 Temmuz-Ağustos 1987. s.6.
- Oğuz, Osman, “İran-İrak Savaşı ve Kerkük Meselesi”, *Türk Yurdu*, IX, 362, Mayıs 1988, s. 23-24.
- Omar, Mnolya; Okur, Alparslan, “Irak Türkmenlerinin Eğitim Sorunları, İki Dillilik ve Türkçe Öğretimi Üzerine: Kerkük İli Örneği”, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 17, 2016, s. 133-147.
- Özet, İrfan, “Türkmenliğin Diasporik Temsilleri: İstanbul’da Yaşayan Kerküklü Türkmenlerde Göç, Kimlik Ve Entegrasyon”, *Avrasya Sosyal Ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, V, 12, 2018, s. 909-929.
- Özkan, Selim Hilmi, “Telafer’in Stratejik Önemi ve Türkmenler”, *Avrasya Etüdleri*, XXXVI, 2, Ocak 2009, s. 137-155.
- Öztürkmen, Ömer Rasih, “Irak Türklerinin Maarif Davası”, *Yeşilada Dergisi*, II, 8-9-10-11, Temmuz- Mayıs 1951, s. 29.
- Pamukçu, Ekrem, “Irak Türklerinde Dini Hayat”, s. 237-242
- Pamukçu, Ekrem, “Kerkük Katliamı ve Kürt Senaryoları”, *Kerkük*, Yıl:2, 5, Temmuz 1991, s. 5-7.

- Pamukçu, Ekrem, “Türklerin Kuzey Irak’a Yerleşmeleri ve Buradaki Faaliyetleri”, *Kerkük*, Yıl: 3, 12, Temmuz 1993, s. 2-4.
- Pamukçu, Ekrem, “Sayın Süleyman Demirel’e Açık Mektup: ‘Ağam Süleyman Paşam Süleyman’”, *Kerkük*, Yıl: 1, 3, Mart, 1991, s. 4-5.
- Pamukçu, Ekrem, “Irak Türklerinin Siyasi Kaderi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, XVI, 3, Ankara, 1997, s. 1666-1669.
- Pamukçu, Ekrem, “Kerkük Tarihi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 19, 2001.
- Pamukçu, Ekrem, “Son Gelişmeler Işığında Irak, Türkiye ve Türkmenler”, *2023*, 38, 2004, s. 32-34.
- Peri, Nazlı, “Irak Rejimi Hâla Nefret ve Kin Kusuyor”, *Kerkük Dergisi*, II, 6, Eylül 1991, s. 12-14.
- Rasim, Mehmet, “Dünya Türklüğü II: Irak Türkleri”, *Ocak Dergisi*, Devre: 2, 4, Ağustos 1972, s. 57-75.
- Saatçi, Suphi, “Irak Türkleri'nin Varlığını Yaşatma Mücadelesi Tarihinden Çizgiler”, s. 48-61.
- Saatçi, Suphi, “Mazlum Irak Türkmenleri Desteklenmelidir”, *Türk Yurdu*, , 65. s. 12.
- Saatçi, Suphi, “Irak Türkleri ve Bugünkü Meseleleri”, *Azerbaycan*, XXXIV, 254, 1985, s. 99-106.
- Saatçi, Suphi, “Irak Türkmenlerinin İki Ateş Arasındaki Kaderi Değişmeyecek mi?”, *Türk Yurdu*, XXI, 169, 2001, s. 10-11.
- Saatçi, Suphi, “Musul Salnamesine Göre Türkmen Bölgesi”, *Global Strateji*, I, 1, 2005, s. 10-20.
- Saatçi, Suphi, “Kerkük Katliamı (14 Temmuz 1959)”, *Türk Yurdu*, XXVI, 228, 2006, s. 29-31.
- Saatçi, Suphi, “Türkmenler Topun Ağzında”, *Türk Yurdu*, XVII, 234, 2007, s. 19-21.
- Saatçi, Suphi, “Türkmen Basınından Parlak Sayfalar”, *Kardaşlık*, Yıl: 10, 38, İstanbul, Nisan 2008, s. 19-24.
- Saatçi, Suphi, “Kerkük’ün Geleceği”, *Türk Yurdu*, XVIII, 245, 2008, s.31-33.

- Saatçi, Suphi, “50. Yıldönümünde Kerkük Katliamı”, *İnsan Vatanını Sever*, Irak Türkmen Cephesi Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara, 2009, s. 60–63.
- Saatçi, Suphi, “Irak Türkmenleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, XIX, 54, Ankara, s. 2244-2258.
- Saatçi, Önder, “Irak Türkmen Eğitim Dili”, *Kardaşlık*, Yıl: 13, 52, Ekim-İstanbul, Aralık 2011, s. 22-23.
- Saatçi, Önder, “Irak Türkleri Dil Çalışmaları Bibliyografyası” *Ağz Araştırmaları Dergisi*, 8, Yaz 2014, s. 21-47.
- Sakin, Serdar, “Irak Türklerinin Türkiye’den Ayrılma Süreci ve Ankara Antlaşması”, *2023 Dergisi*, 137, 2002, s. 4-17.
- Sakin, Serdar, “Kerkük Hadiseleri Karşısında Türkiye (Temmuz-Ağustos 1959),” *I. Uluslararası Orta Doğu’da Süreklilik ve Değişim Sempozyumu*, Kırıkkale, 7–10 Mayıs 2014.
- Sançar, Nejdet, “Irak Türkleri”, *Ötüken*, 33, Eylül 1966, s. 3.
- Saran, Ceren; vd, “Barış Gazeteciliği Bağlamında Türk Medyasında Ezidiler ve Türkmenler”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 25, Ocak 2016, s. 75-101.
- Semin, Ali, “Irak’ta Siyasi Çıkmaz, Türkmenler ve Türkiye”, *Kardaşlık*, 55, 2012, s. 9-13.
- Semin, Ali, “Bağdat-Erbil İlişkilerinde Krizler ve Türkmenlerin Konumu”, *2023*, 140, 2012, s. 30-34.
- Semin, Ali, “Kuzey Irak Seçimleri Türkmenler ve Kerkük Sorunu”, *Kardaşlık*, 59, 2013, s. 14-19.
- Semin, Ali, “Irak’ta Derinleşen İŞİD Krizi ve Türkmenler”, *Kardaşlık*, 6, 2014, s. 8-13.
- Semin, Ali, “Irak’ta Türkmenlerin Geleceği ve Kerkük’ün Özerklik İhtimali”, *Kardaşlık*, 67, 2015, s. 8-12.
- Sevgen, Nazmi, “Kerkük Türkleri”, I, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 38, Kasım 1970, s.8-12.
- Seydi, Süleyman, “Kürt Gruplarının Türkmen Politikası”, <http://www.haberaliz.com/>.

- Sungur, Nevin, “Irak’ta Çelik Çomak Türkmenler” *Atlas*, 124, 2003, s. 142-157.
- Sümer, Faruk, “Irak Türklerinin Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Türk Kültürü*, Yıl: 15, 180, 1977, s.758-764 (44-50).
- Şimşir, Sabahattin, “İzzetin Kerkük ve Kerkük Davası”, *Yeni Türkiye Dergisi*, XXII, 84, 2016, s. 446-450.
- Şimşir, Sebahattin, “Kerkük’te 1958 İhtilalinden 1959 Katliamına Kadar Türkmenler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, XXII, 84, 2016, s. 439-445.
- Taşkıran, Cemalettin, “Irak Türkleri, Musul-Kerkük ve Türkiye”, 2023, 17, 2002, s. 42-47.
- Taşkıran, Cemalettin, “Irak’a Müdahale, K. Irak ve Türkmenler”, 2023, 13, 2002, s. 30-34.
- Taşkıran, Cemalettin, “Kuzey Irak, Türkmenler ve Dış Politikamız”, *Global Strateji Dergisi*, III, 9, İlkbahar 2007, s. 46-58.
- Terzioğlu, Süleyman Sırrı, “Tarihsel Süreç Çerçevesinde 2005 Anayasasına Göre Irak Türklerinin Durumu”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, I, 1, 2006, s. 159-176.
- Tevetoğlu, Fethi, “Atatürk’ün Musul, Süleymaniye ve Kerkük’le İlgili Bir Mektubu”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl:8, II, 10, Kasım 1972, s.6-7.
- Tokatlı, Ümit, “Irak Türklerinin Türkçe Eğitim ve Alfabe Meselelerine Kısa Bir Bakış”, *Türk Kültürü*, XXXI, 362, Kasım 1992, s. 347-355.
- Tunç, Hasan, “Tarihten Bugüne Kerkük ve Geleceği”, *Global Strateji Dergisi (Irak Türkmenleri Özel Sayısı)*, III, 9, Ankara, İlkbahar 2007, s. 4-24.
- Turan, Ömer, “Irak’ın Milletler Cemiyetine Girerken Yayınladığı Deklarasyonda ve Anayasalarında Türk ve Diğer Azınlıkların Hakları”, *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, III, 1, İlkbahar 1996, s.23-36.
- Tüysüz, Cem, “Türkmenler”, *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 552-579.
- Umar, Zubaida, “Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri”, I, (Çev: Mehmet Çağrı), *Kerkük*, Yıl: 2, 7, Ocak 1992, s.17-19.

- Umar, Zubaida, “Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri”, II, (Çev: Mehmet Çağrı), *Kerkük*, Yıl: 2, 8, Nisan 1992, s.13-14.
- Umar, Zubaida, “Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri”, III, (Çev: Mehmet Çağrı), *Kerkük*, Yıl: 2, 9, Temmuz 1992, s.11-13.
- Uzgel, İlhan, “Körfez Savaşı’nda Özal’ın Musul-Kerkük’e İlişkin Projesi”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, II, (Ed: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.256-257.
- Yakupoglu, Enver, “Irak Türklerinin Kaderi”, *Fuzulî*, 3-4, Aralık 1958, s.4.
- Yalçın, Emrullah, “Kerkük’ün Nüfus Yapısı”, *Atatürk Dergisi*, IV, 3, Ocak 2005, s. 77-101.
- Yavuz, Nuri, “Kuva-yı İslahiye’nin Musul ve Kerkük’teki Faaliyetleri”, *Gazî Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXVII, 1, Ocak 2007, s. 237-248.
- Yavuz, Celalettin, “Irak Türkmenlerinin Durumu”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, 9, Ankara, İlkbahar 2007,
- Yayçılı, M. Kemal, “Irak Milli Türkmen Partisi Penceresinden Irak ve Türkmenler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, III, 16, 1997, s. 1663-1665.
- Yayçılı, M. Kemal, “31 Ağustos 1996 ve 10 Ağustos 1998 Olayları Hakkında Açıklama”, *Türkmenlerinden Notlar*, Yıl: 1, 3, Ankara, 1999,
- Yenerer, Vedat, “Türkmen Belgeseli Çekmeye Geldiğim Irak’tan Çarpıcı Notlar”, <http://bizturkmeniz.com>
- Yenerer, Vedat, “Irak’ta “Kürtmen” Partiler...”, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2004122723>, (e.t.01.09.2009).
- Yeniçeri, Özcan, “Ortadoğu’da Tarihi Makasa Değişirken Türkiye ve Türkmenler”, *Global Strateji*, III, 9, s. 84-95.
- Yeniçeri, Özcan, “Tarihin Sarkacında Irak Türkleri ve Gelecek”, *Global Strateji*, II, 6, 2005, s. 1-13.
- Yeniçeri, Özcan, “Çatışan ve Örtüşen Stratejilerin Odağında Kerkük ve Türkmenler”, *2023 Dergisi*, 70, 2007, s. 26-32.
- Yıldız, Tunahan, “Modern Irak’ta Kürt-Türkmen İlişkisi”, *Avrasya Etüdüleri*, LIV, 2, Ocak 2018, s. 95-120.

- Yılmaz, Durmuş, “Yirminci Yüzyıl Başlarında Irak’ın Etno-Kültürel Yapısı ve Bu Yapının Musul Meselesi’ne Etkisi”, *İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak 27-29 Mayıs 2004 Bildiriler*, II, (Ed: Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2006, s. 647-663.
- Yılmaz, Hasan, “65 Yıl Sonra Ayak Bastığımız Coğrafya Kuzey Irak ve Türkmenler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, III, 16, 1997, s. 1670-1674.
- Yılmaz, Hasan, “Irak’ın Gizlenen Gerçeği: Türkmenler”, *Stratejik Analiz Dergisi*, IV, S37, Mayıs 2003, s.23-35.
- Yılmaz, Hasan, “Kerkük’ün Geleceği”, *Stratejik Analiz*, 82, 2007, s. 51-58.
- Yılmaz, İlhan, “Geçmişten Günümüze Irak’ta Türkmen Politikası”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V, 12, Ocak 2006, s. 127-142.
- Yınanç, Refet, “Türk-Irak İlişkileri ve Irak Türkleri”, *II. Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, Irak Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara, 1989.
- Yiğit, Aydın, “Türk Basınına Göre Geçici Irak Hükümet Konseyi’nin Oluşum Sürecinde Irak Türkmenleri ve Türkiye”, *Gaszi Akademik Bakış*, XIV, 28, 2021, s. 67-91.
- Zabit, Şakir Sabir, Rıfat T., “14 Temmuz Katliâmı Üzerine Irak Hükümetine Verilen Muhtıra”, *Kardâşlık*, Yıl:1, 3, Temmuz-Eylül 1999, s. 28-29.

3. Tezler

3.1. Yüksek Lisans Tezi

- Ahmed, Pıştıwan, *Süleymaniye ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1839-1914)*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2017.
- Alabaş, Bilge Yasemin, *Irak Hükümeti’nin Türkmen Politikası ve Musul’dan Türkiye’ye Yapılan Göçler*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2018.
- Alpay, Ahmed Hamza, *Irak Türkmenlerinin Türkiye Açısından Jeostratejisi ve Türkiye’nin Stratejik Perspektifi*, (Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015.
- Anapalı, Ahmet, *1991’den Sonra Samsun’a Yerleşen Kerkük Türklerinin Göçten Önce ve Sonraki Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Sorunları*, (Marmara

- Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012.
- Aydın, Sinan, *Türkiye'nin Irak Politikası ve Bu Sürecin Türkmenlere Etkileri*, (Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.
- Bağbozan, Şeref, *Baas Yönetimi Altındaki Irak Türkleri*, (Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2007.
- Cömert, İlhan Yılmaz, *Irakta Türkmen Politikası*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2004.
- Çataloğlu, Seher, *Kimlik Oluşumunda Derneklerin Rolü: Kerküklü Türkmenler Örneği*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2018.
- Deliceoğlu, Sabriye, *Kuzey Irak'taki Etnik ve Dinî Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri*, (Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- Demirel, Memduha, *Irak Yönetiminde Türkmen*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2000.
- Demirhan, Serdar, *Kerkük'ün Değişen Demografik Yapısı ve Türkiye-Irak İlişkesine Olası Etkileri*, (18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2019.
- Duman, Çağdaş, *1990 Sonrası Dönemde Irak Türklerinin Siyasi Yapısı*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2012.
- Eren, Murat, *Körfez Savaşı Sonrası Irak Türkleri*, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü) Ankara, 2004.
- Göçer, Orhan, *Birinci Dünya Savaşı Sonrası Irak Türkleri ve Sorunları (1918-2004)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul, 2004.

- İşcan, Ahmet, *Türkiye'nin Irak Türkmenlerine Yönelik Dış Politikası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019.
- Hasan, Mazin, *Dünden Bu Güne Irak Türkleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- Jumalı, Junaid Faisal Ahmed, *Irak Türkmenlerinin Yayın Organı: Kardeşlik Dergisi (1961-1963)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri, 2019.
- Kaplan, Ebubekir Siddık, *1918-1960 Arası Dönemde Türkiye-İrak İlişkileri*, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2011.
- Karakoç, Ercan, *Atatürk'ün Dış Türkler Politikası*, (Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2001.
- Kavak, İsmail Hakkı, *21. Yüzyılda Kerkük'teki Gelişmeler, Türkiye'ye Yansımaları ve Bölgedeki Türkmen Halkın Durumu*, (Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- Kaya, Yunus, *Lozan'dan Irak Cumhuriyeti'ne Türkmenler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2007.
- Kayılı, Ali Gökhan, *İraqi Türkmen (1923-2005)*, (Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005.
- Kendirli, Yusuf, *İrak'taki Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Ve Siyasi Yapısının İncelenmesi*, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 2007.
- Kdk, Sahar Ayden Mohammed, *Türkiye'ye Göç Eden Irak Türkmenleri ve Yaşamsal Sorunları*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019.
- Meral, İbrahim, *Tarihsel Süreç İçerisinde Irak'ta Türkçe Eğitimi ve Öğretimi: 1918-2014*, (Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.

- Öz, Enes, *14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı ve Katliamın Türk Kamuoyundaki Yansımaları*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2014.
- Saaid, Ammar M., *Krallık Sonrası Dönemde Irak Türkmenlerinin Durumu (1958-2003)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
- Sabraham, Sawash Sh., *Irak'ın Anayasal Yapısında Türkmenlerin Hukuki Pozisyonu*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.
- Selim, Aydın Maruf, *Türkiye ve Irak İlişkilerinde Türkmenler: Körfez Savaşı Sonrasından Günümüze*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- Sharif, Usama A., *Krallık Döneminde Irak Türkmenlerinin Siyasal Etkinlikleri (1921-1958)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
- Şen, Osman Emre, *Irak'taki Türkmenlerin Irak Siyasetine Etkileri*, (Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- Tok, Ekrem, *Türkiye'de Iraklı Türkler ve Faaliyetleri (1990-2005)*, (Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.
- Tufan, Tarık, *Irak'ta Türkmen Azınlık ve Kerkük'lü Göçmenler*, (Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.
- Yılmaz, Selçuk, *Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (1924-1959)*, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü), Ankara, 2005.

3.2. Doktora Tezleri

- Beden, Aydın, *Türk Basınına Göre Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler (1926-2001)*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), 2012.

Cömert, İlhan Yılmaz, *Körfez Savaşlarından Günümüze Türkmen Sorunu*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü), İzmir, 2009.

Kayalan, Ferruh, *Kerkük Şebri ve Türkmenler (Türkmenlerin Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1921-1990)*, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bilecik, 2018,

Mohammed, Hayder Adıl, *Kardaşlık Dergisinde Irak Türkmenlerinin Hikâyesi: 1961 – 1977*, (Ankara Üniversitesi Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), 2015.

Sonuç

Bu çalışmada, Irak Türklerinin özellikle I. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar olan süreçteki tarihi, sosyal ve ekonomik gelişimini konu alan çalışmalar toplanmıştır. Araştırma sonucunda Irak Türklerini konu alan 58 Araştırma eseri, 219 makale, 34'ü yüksek lisans olmak üzere toplam 38 tez tespit edilmiştir. Ayrıca Irak Türklerini konu alan eserler incelendiğinde, bu eserlerin genellikle Irak Türk'ü yazarlar tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Suphi Saaatçi, Şemsettin Küzeci, Erşat Hürmüzlü, Nefi Demirci, Fazıl Demirci, Nejdet Koçak, Habih Hürmüzlü, Ekrem Pamukçu, İzzettin Kerkük, Ali Kerküklü, Sanan Ahmet Kasap(ağa), Mahir Nakip, Nevzat Timur, Enver Yakupoğlu, Sönmez Ateş, Abdülhalik Bakır, Hidayet Kemal Bayatlı, Necmettin Esin, Mehmet Ömer Kazancı, Hicran Kazancı, Ali Semin, Ata Terzibaşı bu yazarlara örnek verilebilir. Söz konusu yazarların Irak Türklerini konu alan eserler meydana getirerek memleketlerine hizmet etme kaygısı taşıdıkları söylenebilir. Bunun yanı sıra Irak Türklerinin tarihi hakkında yazdıkları eserlerle bölgenin Türkmenlerin anayurdu olduğunu ispat etmeye çalıştıkları, yaşanan olayları aktarmak suretiyle Irak Türklerinin çektikleri sıkıntılara karşı kamuoyu oluşturmak istedikleri anlaşılmıştır.

Yapılan incelemeler neticesinde yayınlanan çalışmaların önemli bir kısmının 1990'lı yıllardan itibaren yoğunlaşmaya başladığı ve özellikle 2000'li yıllarla birlikte doruk noktasına ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu durumun temel nedeni olarak 1990'lı yıllardaki Körfez Savaşı, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ve 2010'lu yıllardan itibaren Ortadoğu'daki Arap Baharı süreci gibi siyasi krizler gösterilebilir. Nitekim bu tarz siyasi krizler hem Irak Türkmenleri nezdinde hem de Türk aydın ve araştırmacılarının gözünde Irak Türkmenlerinin yaşadıkları sorunların kamuoyu gündemine taşınmasını önemli bir hale dönüştürmüştür. Yine 1959 yılında yaşanan ve onlarca

Türkmenin kasıtlı bir şekilde öldürülmesi ile sonuçlanan katliam olaylarının hemen akabinde de Irak Türkmenleri ile ilgili yayın faaliyetlerinin arttığını söylemek mümkündür. Anlaşılacağı üzere Irak Türkmenlerini yakından ilgilendiren toplumsal ve siyasal olaylar, bu konudaki çalışmaların artmasını beraberinde getirmiştir.

Özellikle Körfez Savaşı ve akabinde yaşanan siyasi baskılar neticesinde Türkiye'ye yapılan Türkmen göçleriyle gelen önemli sımaların dernek kurma, konferans düzenleme, basın açıklaması, toplantı, protesto mitingleri, devlet adamlarına mektup gönderme, dergicilik faaliyetleri ve Türkiye'deki üniversitelerde akademisyen olarak çalışmaları Irak Türkmenlerini konu alan çalışmaların artmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Irak ilişkileri ve bölgesel krizlerin etkisiyle politikalarındaki iniş ve çıkışlarda Irak Türkmenleri konusunda yapılan yayınların artmasına ya da azalmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Neticede yürütülen araştırma sonucunda tespit edilen eserlerle, Irak Türkleri hakkında belirli bir kamuoyu oluşturulduğu ve bilgi birikimi sağlandığı gözlemlenmiştir.

Her ne kadar Irak Türkleriyle ilgili önemli bir literatürün geliştiği tespit edilmiş olsa da konunun bazı yönlerinin nispeten daha az incelendiği söylenebilir. Bu bağlamda özellikle Türkiye'nin yürüttüğü politikaların Irak Türkmenlerinin siyasi, ekonomik ve kültürel gelişimlerine olumlu ya da olumsuz etkisinin daha derinlemesine incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Musul ve Kerkük şehirlerinin Türkiye'nin dış politikası açısından stratejik önemine ve bu çerçevede Irak Türkmenlerine yönelik Türkiye'nin izlemesi gereken politikaların neler olabileceğine dair bilimsel çalışmaların önemli katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir. Yine özellikle Arap Baharı ve akabinde Suriye iç savaşının, Türkiye'nin PKK Terör Örgütü ile mücadelesi ve son dönemlerde bölgede değişen konjonktürün de Irak Türkmenlerini nasıl etkilediğini konu alan çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir. Bu alanlarda yapılacak ve doğru tespitlere yer veren bilimsel çalışmaların kaleme alınması ile beraber politikacıların daha doğru ve başarılı politikalar yürütmesi için önemli veriler sağlanmış olacaktır.

Kaynakça

Acaroğlu, Türker, "Bibliyografya Nedir?", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, X, 10, 3-4, s. 135-140.

“Bibliyografya”, (Çev: Zehra Kılıçarslan, Emre Altuğ), *Türk Kütüphaneciliği*, 30, 2, 2016, s. 338-339.

Durmuş, İsmail, “Kitabiyat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 83-85.

Zülfikar, Hamza, “Kaynak mı, Kaynakça mı, Bibliyografya mı?”, *Türk Dili*, CIV, 738, s. 19-24.

Gürkan, Hasan, “Atatürk’ün Söylev’i (Nutuk) Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII, 27, Güz 2013, s.123-136.

Saatçi, Önder, “Irak Türkleri Dil Çalışmaları Bibliyografyası” *Ağz Araştırmaları Dergisi*, 8, Yaz 2014, s. 21-47.

Saatçi, Suphi, “Kitabiyat”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, VI, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 481-485.